

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՓՆԶԻԿ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՇՆԵՐՈՒ

ԵՒ

ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՆԷՍ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ

1928

891.99-82

Գ-55

-6 NOV 2011

581-03-62

9-55

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՓՆՋԻԿ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՇՆԵՐՈՒ

ԵՒ

ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅՆԷՍ

5209

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

1000

ՎԿԶ

99.
01-5013

ՎԱՍՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ

ԹՆՁԴԿ

Բարոյական Առածներու, զորս հաւաքած եմ
ի իս երիտասարդական կենաց:

Ե. ԵՊՍ. Զ.

අප්‍රේල් 2014

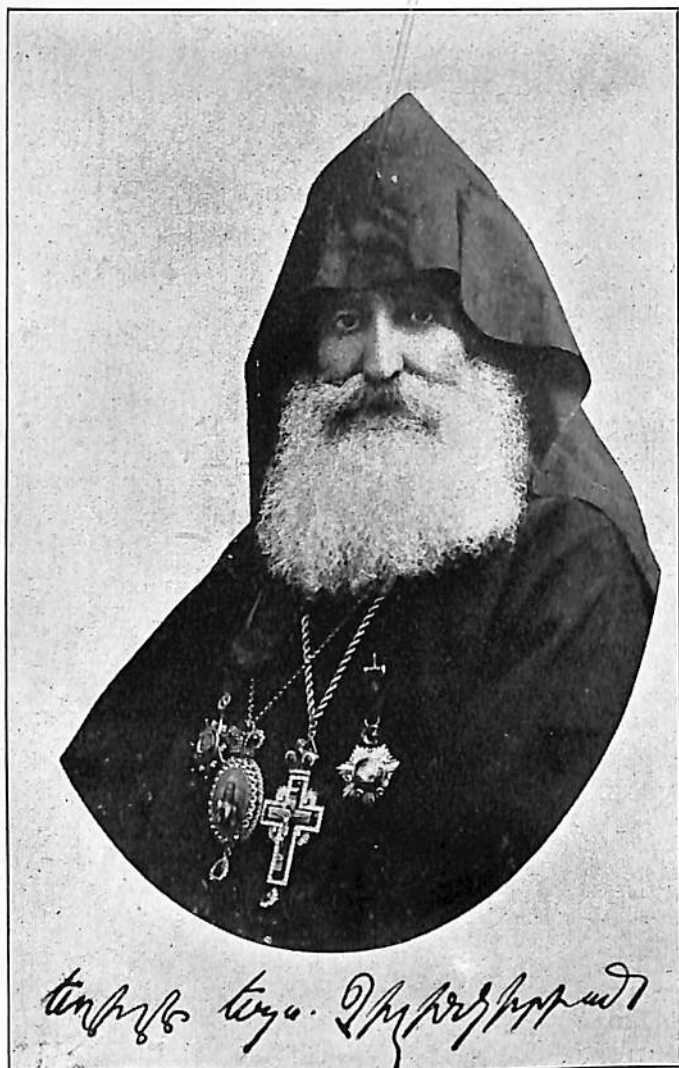
٢٠٠٠

முடிபித்த

3815-2002

(230-90) (52903.67)

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ
 ԵՐ ԽԱՐԵՐԵՐԻՑԻ Տ. ՄԻՀՐԱՆ ԹԵՎՐԻԶ
 ԵՐ ԵՂԲԱՅՐԸ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՑ

Համար 322

Կ. Պոլիս 29 Դեկտ. 1927

Դերաշնորհ

Տ. Եղիշե Ս. Եսյս. Զիլինկիտան

Էւայն Էւայն Էւայն

Ի Ս. Երուսաղիմ

Պ. Յակոբ Վարձապետան յանուն Ձեր Դերապատիւ եղ-
բայրութեան յանձնեց մեզի օրինակ մը Ձեր պատրաստած Վա-
նականին Տարեգիրքին զոր հաճոյքով կարդացի եւ որուն պա-
րունակութիւնը զսայ հետաքրքրական ու բարոյալից, ուստի կը
փութաւ շնորհատել Ձեր Դերապատութիւնը իր ձեռք բերած
այս յաջող արդիւնքին համար, ու մաղթել որ Երկինք շնորհեն
Ձեր Մրազնութեան երկար ու անփորձ տարիներ, որոյնքի վա-
յելը տաք մեզի նմանօրինակ ակադիւն շատ մը գրական երկեր։
Նոր Տարւոյ եւ Ս. Ծննդեան առօրէ ջերմագին շնորհա-
ւորութիւններով ու մաղթանքներով,

Մնամք աղօրակից

Պատրիարք Կ. Պոլսոյ

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐԲԵՊՍ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ

ԱՓՈՒ ԱՌԱՐԵԼԱԿԱՆ
ՍՐՔԱՑ ՅԱԿՈՎԱԲԵԱՆՑ
ԵՐԱՌՍԱՂԷՄ

Կ. Պոլիս 12 Դեկտ. 1927

ՓՈԽԱՆՈՐԴԱՐԱՆ Կ. ՊՈԼՍՈՑ

Համար 451

Գերաշնորհ

Տ. Եղիշե Ս. Եպիսկոպոս Զիլինկիրեան

Էւայրն Էւայրն Էւայրն

Ի Ս. Երուսաղէմ

Շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր Սրբազան եղբայրութեան վերջին հրահարակութիւնը եղող Վանականին Տարեգիրքը ձեռամբ Տիար Յակոբ Վարժապետեանի:

Սրբազան եղբայր. Ձեր ի յոյս ընծայած հասորիկներով ո՛չ միայն իրական ծառայութիւնը կը քերիք պատմութեան, իբրեւ կանաւեսն վկայ, այլ և կը ջանաք օգտակար ըլլալ յետագայ սերունդին ալ, որ պիտի տեսնէ Ձեր մեջ որքան գործունեայ և անձնուէր հովիւ, նոյնքան գրասէր և գրականութեան ալ սիրահար մը: Ձեր կորովի և եռանդոտ շրջաններուն մեջ երկար գործունեութենէ մը յետոյ, Ձեր հանգիստի շրջանին մեջ ալ գրական օգտակար ծառայութիւններ մատուցանելը արդարեւ գովելի յատկութիւններ են, և արժանի կը կացուցանեն զՁեզ ամեն յարգանքի և հիացումի:

Ահա այս տեսակետներով ևս ալ կուզամ իմ հիացումս և յարգանքս յայտնել Ձեր Սրբազան եղբայրութեան և կը մաղթեմ ի սրտէն նորանոր յաջողութիւններ:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ

Աղօթակից

Պատրիարքական Փոխանորդ

ՍՄԲԱՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

1393. Abbaye de St-DENIS — Léon de Lusignan.

ԼԵՒՈՆ 2. ՔԱԳԱԿՈՐ ՇԱՅՈՑ ԼՈՒՍԱՆԵԱՆ

ՇԱՅԱՍՏԱՆԻ ՓԱՌՔԸ

ԾԱՂԿԱՔԱՂ

Լեոն Զ. վերջին թագաւոր հայոց.

—Սիրասենջ աշխարհի
Սա որդեակ ցաւազին.
Տացուք տուն հայրենի
Տառապեալ նժգեհին:

Պէրանձ:

—D'une terre chérie
C'est un fils désolée;
Rendons une patrie
Au pauvre exilé.

BÉRANGER

—Ինչէն է որ ուրիշներուն սնափառութիւնը անտանե-
լի է մեզի.— Վասն զի մեր սնափառութեանը կը դպչի:
Լառոշճուզոյ

—Մարդուս համեստութիւնը, պատկերի շուքը, ինչպէս
որ շուքը ոյժ կուտայ պատկերին, այսպէս ալ համեստու-
թիւնը առաքինութեան:

Լապրիւշէր

—Միայն ձախորդութիւնը կրնայ մեծամեծ օրինակներ
տալ աշխարհիս:

—Ինչպէս զինուորը պատերազմ կը սիրէ, այսպէս ալ
մեծամեծ մարդիկ ձախորդութիւն կը սիրեն:

Սեցեկա

—Դատարկութիւնը ժանգի կը նմանի, աշխատութենէն
աւելի կը մաշեցնէ զմարդ. զործածուած բանալին միշտ
փայլուն կ'ըլլայ:

—Ժամանակդ անխնայ մի վատներ, վասն զի կենացդ
կտաւն անով հիւսուած է:

—Ծուլութիւնը այնչափ կը քալէ, որ աղքատութիւնը
շուտ կը հասնի ետեւէն:

—Զուարճութիւնը իրմէ փախչողին ետեւէն կը վազէ:

—Խենդութիւն է ստակ վատնել՝ զղջում գնելու համար:

—Հպարտութիւնը մուրացկան մըն է, որ չքաւորութեան
չափ կը կանչուրուտէ, և անկից շատ աւելի անկուշտ է:

—Հպարտին նախաճաշիկն առատ է, ճաշը աղքատ, ընթ-
րիքը ամօթով:

—Պարապ պարկին շիտակ կենալը շատ դժուար է:

—Խորհուրդ լսել չը գիտցողը օգնութիւն գտնել չը կրնար:

—Փորձառութիւնը դպրոց մ'ունի, որ մէջի համարները
շատ սուղ են, բայց անմտաց բան սորվելու համար անկէջ
ուրիշ դպրոց չիկայ:

ՅԻՄԱՆԵՔԻՍ

—Ի՞նչ խտրի մարդ յանրանից,

Թէ ո՛չ բանիւն և կը՞ծնիւ,

Ի՞նչ այր քան զայր գերազանց,

Բայց զգացմամբ իւր ազնիւ:

—Զընտիրս յերամէ ազատ վերբերէ շարս գծագրեալ:

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

—Շարժուն փեղկով պատուհան,

Երկու լուսոյ մէջ կեցած

Բաց է ու գոց ամեն վայրկեան:

Նշ. աչք

—Ինքն ինքնիրեն ինձ եկեր
Ուզեմ չուզեմ եղեր ընկեր,
Զորս կողմս առեր կը պտտի,
Յոգնիլ չունի որ դադարի,
Առջևս ըլլայ չեմ հասնիր,
Ետինէս չեմ պրծիր:

Նշ. ստուեր

—Մանրիկ մանրիկ կը քալէ
Գիշեր ցերեկ փոյթը չէ,
Թէն նոյն տեղ միշտ ման գայ,
Բայց իւր գլուխն ոչ դառնայ,
Ո՛չ քալելէն կը յոգնի,
Ո՛չ կերակրոյդ պէտք ունի.
Բայց ինքն է որ քեզ կ'ըսէ,
Ե՛լ, կե՛ր, քնացի՛ր, աշխատէ՛:

Նշ. ժամացոյց

—Միշտ անհանդարտ է, կը վազէ,
Թէպէտ մէկ ոտք մը ալ չունի,
Պատճառ չըկայ կ'աղաղակէ,
Թէպէտ բերան ալ չունի.
Ամենուն հետն ալ կը կռուի,
Թէ մարդ չըլլայ, ինքն իրեն.
Ո՛չ սահման, ո՛չ ալ լուծ ունի.
Ո՞վ է, ի՞նչ կ'ուզէ մեզմէն:

Նշ. ծով

—Տնկէ զիս՝

Գարնան գուշակ ծառ կ'ըլլամ,

Դարձուր զիս՝

Արտիդ պահպան քեզ կ'ըլլամ:

Նշ. նուշ, որ գարնան առջի

ծաղկող ծառն է, զոր ետեւի կողմէն կարդանք՝ կ'ըլլայ
շուն, որ է արտին պահապանը:

— Կենդանիէ մը կուգամ,
Բայց կեանք չունիմ.
Ուր որ ուզեմ նէ կ'ելլամ,
Հոգի չունիմ,
Ում հետ ուզեմ կը խօսիմ,
Բայց ձայն չունիմ,
Ամեն հարցման պատասխանեմ,
Բայց մոգ ալ չեմ,
Ուրեմն ի՞նչ եմ:

Նշ. գրիչ (փետուր)

— Զարմանալի պատկեր մ'ունիմ,
Թէ աջ կողմէն որ նայիմ,
Ինձ կ'երեւի մէկ տեսակ.
Զախէն նայիմ՝ ուրիշ տեսակ,
Այս ինչ դարմանք,
Զախէն տեսնես՝ է թագաւոր,
Աջէն նայիս, ալ փառաւոր,
Աստուծոյ դէմքն է վսեմ.
Ի՞նչ է, ըսեմ:

Նշ. մարդ, որ ըստ
Սուրբ Գրոց՝ Աստուծոյ պատկերն է, մարդ բառն աջէն ձախ
կարդալու ըլլաս՝ կ'ելլայ դրամ բառը, որուն վրայ թա-
գաւորին դէմքը կոխուած կ'ըլլայ:

— Ինքը խօսիլ չը գիտեր,
Խօսիլ կուտայ զուրիշներ,
Ինքը քարի պէս ցուրտ է,
Բայց ի՞նչ սրտեր կը վառէ.
Գանձ մըն է՝ որ շատ անգամ
կը ծախեն մէկ դահեկան:

Նշ. գրիչ

— Գլուխն ու վիզ երբ մէկտեղ են,
Այբ ու բենիդ տառ մըն են.
Բայց թէ գլուխն ալ դու կտրես,
Դարձեալ ինք ողջ է, գիտե՞ս.
Վախցիր իրմէ երբ գլուխ ունի,
Կ'ըսեն թէ նա «գլուխ չունի».
Բայց զողացիր անգլուխ մարմնէն
Չձգեր զէնքն իր ձեռքէն.
Թէ չես հաւտար ինձ զարմացած,
Հարցուր քու խեղճ հայրենեաց:
Նշ. դանակ

— Ինձմէ անուշ ի՞նչ բան կայ,
Երբ ես պոչ ունիմ,
Ինձմէ լիզի ի՞նչ բան կայ,
Երբ ես պոչ չունիմ.
Ի՞նչ աւելի պարարտ կայ,
Երբ պոչ, գլուխ չունիմ:

Նշ. մեղր— մեղ— եղ.

— Հինգ քառասունէ հանէ՛ եօթ քրսան,
Բէ՛ր, դի՛ր անոր քով մի վայրի գաղան,
Հալեցուր ամենքն, որ իրար փակչին...
Գիտե՞ս, անունն ի՞նչ է իմ ամբողջին...:

Լուծում

— «Եւ քանզի Սոս բառն ըստ Քաղդէացւոց
Մի վաթսուն տարուան ցոյց կուտայ միջոց,
Ատոր՝ զերգ չղթայ՝ վայրի գաղանն ինձ
Կապեցի, տեսայ, բառն եղաւ Սոսինձ... Էն»:

— Հայրենեաց համար մեռնիլը քաղցր ու փառաւոր բաղդ է:
Որաթոս

—Տես զճիւղադսդ չպարեալ յոսկի՝ որ յամբ ընթանան,
զգողզողոտ մնացորդս հիւծեալ մարմնոցն ընդ քարչ բերելով։

—Եւ ի տօգոյն նոցին՝ ճակատ՝ խորշոմ յախտից ճակա-
ճան,

—Բազմեալ հապճէպ ցուրտ ծերութիւն յառոյգ տիոց ի
կորով։

—Տուփանք ՚ի ժիր բազուկ զնոցա պեղեն կանուխ գե-
րեզման։

—«Զիս ո՛չ մարդիկ, զիս ո՛չ մուսայք ի լոյս ածին։

Այլ ՚ի հօրէս յինէն մուսայք ծագումն առին»։

Է՛յ սապահ, գէր բզուզէրի բէր սահիլի շուի Շիր։

Բո՛ւսէ զան բէր խակիւան, վազիու մուշկիյնի փիր...։

Ո՛ր զեփիւռ, թէ կը մղուիս դու Շիր գետի ափերին։

Համբոյր մի տուր նորա հողին, նորա զաւակ սուրբ վարդին։

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՄՆԵՐ

—Գործի մը ձեռնարկած ժամանակդ որչափ՝ առատ դը-
րամ ունենաս, նոյնչափ նուազ հարստութեամբ պիտի
գործէ քաշուիս։

—Աշխատութեամբդ շահուած դրամն աւելի փայլուն է
քան այն զոր ծնողացդ զրպաններուն մէջ պիտի գտնես։

—Համեստ նախաճաշը, երեկոյեան ճաշի ախորժակ կ'ու-
տայ։

—Ներկայ դժբաղդութիւնդ ապագայ երջանկութեան ու-
ղին է։

—Չորս դահեկանով գործի ձեռնարկողը, չորս հարիւր
ոսկի արժողութիւն ունեցող կառքով երթեկեկելու հիմնա-
դրութիւնը կ'ընէ։

—Կեանքը ծովու ջրոյն պէս դէպ'ի երկինք ելլելով մի-
այն կ'անուշնայ։

—Երեք են՝ զորս անհնարին է ինձ իմանալ, և զչորրոր-
դըն ո՛չ ճանաչեմ։ Զհետս արծուոյ թռուցելոյ և զճանա-
պարհս օձի ՚ի վերայ վիմի, և զչաւիղս նաւու ընդ ծով
զնացելոյ, և զճանապարհս առն յերիտասարդութեան իւ-
րում։ Նոյնպիսի է և ճանապարհ շնացողի, զի յորժամ
գործէ ինչ, լուանայ և ասէ ո՛չ ինչ գործեցի չար։

Սողոմոն

—Քեզ չըջապատող պարագայներէ մի գանգատիր, որովհե-
տեւ ախոռի մէջ ծնած ըլլալդ պատճառ է թէ դու ալ ձի
մը կամ կով մը կ'ըլլաս։

—Ո՛վ որ սիրահարի իւր կոշման և խնայէ, կը զարգա-
նայ. իսկ ո՛վ որ գժգոհ և ծոյլ աշխատի, կը սնանկանայ։

—Ո՛չ կարեմ, կ'ըսէ ծոյլը. փորձեմ, կ'ըսէ գործունեայ
մարդը. առաջինը դատապարտեալ է, իսկ վերջինը օրհ-
նեալ։

—Գեղեցկութիւնը յանձնարարական գիր մ'է. զոր բնու-
թիւնը կը պարգևէ իւր սիրելեաց։

ՇԻՒՂՔ ՈՒ ԳԵՐԱՆՔ

—Բաղդն՝ թեթեաքարոյ գեղուհի մ'է, որ իւր սիրելեաց
վրայ պարկեշտութիւն չը փնտռեր...։

—Եթէ ծերք երիտասարդներէն առաւել կ'արժեն, պատ-
ճառն այն է որ նուազ կարեն...։

—Մերթ գլուխն յիմարանոց կը տանի զմարդ, իսկ սիր-
տըն յաճախ՝ հիւանդանոց...։

—Ամենէն իմաստուն մարդն իսկ չը կրնար գուշակել
վայրկեանն, յորում անիմաստ խօսք մը կ'ենէ իւր բեր-
նէն...։

—Մեծ մարդիկ ունենալու մի՛ շատ փափաքիք, եղբա՛րք։

—Յիշեցէ՛ք թէ՛ մեծ ծառերն իրենց պաշտպանել թուած բոյսերն կը չորցնեն երբեմն, անպտուղ կը թողուն յաճախ . . . :

—Երբ կանանց աչիւր դադրին նայելէ. իրենց ականջներ կը ցցուին իսկոյն . . . :

—Վիշտն ո՛րքան լուին՝ այնքան անկեղծ ու խորին է . . . :

—Անպարտելի կիներն զմայլելի է. անկեալ, պարտեալ կիներն՝ արգահատելի. իսկ դատապարտեալ կիներն՝ յարատեւի . . . :

—Աւելի դիւրին է բարեպաշտ լինել քան պարկեշտ։ Քանինե՛ր կը ճանչնամ, որք ծերանալով բարեպաշտ եղած են, այլ անպարկեշտ մնացած . . . :

—Արուեստ մը կայ, յորում կը գերազանցեն կանայք. — իրենց ամենէն աղէկ գիտցած բանն չը հասկնալ ձեացնելու արուեստն է այն . . . :

Շողունի

—Պէտք է զարմանալ եթէ անարգանք կը մոռցուին երբեմն, — քանի որ երախտիք մի՛շտ կը մոռցուին։

—Մենք մեր յատկութիւններն կը տեսնենք ի մեզ. այլք՝ մեր թերութիւններն։

—Ամեն մոլութիւնք՝ իրենց բարի, և ամեն արժանիք՝ իրենց յուր կողմերն ունին. ազահ մարդիկ աւելի դիւրաւ կը վճարեն իրենց պարտքն՝ քան վեհանձն ու ազնուամիտ մարդիկ։

—Հազուապէս մարդուն յառաջաբանն է։

—Բերանին հոտող մարդոց կը նմանին պակասամիտք. զայլս անհանգիստ կ'ընեն՝ առանց իրենք բան մը զգալու։

—Մի՛ բարձրաձայն գովէք զձեզ թէ միայն բարեկամներ ունիք. — զի աննշան մարդիկ միայն թշնամի չեն ունենար։

—Հարկ է բաժնուիլ երբեմն՝ յաւէտ սիրելու համար։

—Ապականութիւնն երկու տեսակ ըլլալով, ասոնց մին օրինաց նկատմամբ ժողովրդեան անտարբեր մնալն, և միւսն՝ օրինօք ապականիլն է. վերջինն անբուժելի ախտ մ'է, քանզի ապականութիւնն նոյն իսկ տեղին մէջն է։

Մօնթեսքիօ

ԿԱՆԱՆՑ ՎՐԱՅ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՔ

—Սողոմոն կ'ըսէ. «Կնոջ մը շնորհը խաբուսիկ է, իսկ նորա բարութիւնը մոլութիւն մը չէ»։

—«Սիրահարը կը հետեւի կնոջ՝ նման այն եզին, զոր կը տանին սպանդանոց»։

—Քօտրիւս կ'ըսէ. «Երկնից աստեղաց և ծովու ձկանց նման կնոջ մը սրտին մէջ խորամանկութիւններ կան»։

—Սովրատ կ'ըսէ. «Աւելի լաւ է վիշապի մը հետ բնակիլ, քան կնոջ մը հետ»։

—Թեթիլի կ'ըսէ. «Կանայք աւելի հեղահամբոյր կը լինին ընկերութեան մէջ, քան թէ իրենց տան մէջ»։

—«Աղուէսը խորագէտ անասուն մ'է, կ'ըսէ Սպանիա կան առածն, բայց կինը աղուէսէն աւելի խորագէտ է»։

—«Կինը չը ծերանար ցորչափ սէր ներշնչէ»։

—Շէյքսպիր կանանց վրայ խօսելով կ'ըսէ. «Գեղեցիկ բաները գեղեցիկներուն համար են»։

—Ինչո՞ւ համար բանաստեղծք և նկարիչք կանանց պատկերներով կը ներկայացնեն մարդկութեան մեծամեծ աղէտները՝ Պատերազմը, Սովը, Ժանտախտը, Մահը, պէտք է յաւելուլ նաեւ թէ ամենէն գեղեցիկ բաներն ևս կանանց նկարներով կը նշանակուին՝ ինչպէս Արդարութիւն, Առաքինութիւն, Գիթութիւն, Փառք, Բարութիւն — որովհետեւ

կանայք ամեն բանի մէջ չափազանց են. կանանց առաքելութիւնը և գեղեցկութիւնը գեր ի վերոյ են արանց առաքելութենէն և գեղեցկութենէն. ընդհակառակն տգեղ և չարասիրտ կին մը չատ աւելի յոռեգոյն է քան վատ այր մը:

—Ռամիկը կ'ըսէ. «Գեղեցկութիւնն է սիրոյ մարդը» ընդհակառակն՝ սէրն է պատճառ ամենայնի, որ մեծ և գեղեցիկ է, սէրն կ'ստեղծէ գեղեցկութիւնը. սէրը բացատրութիւն մը կը դնէ ակնարկաց, չնորհ՝ մարմնոյն, հրապոյր՝ մտքին և թրթռացում՝ ձայնին մէջ. սէրը այնպիսի արեգակ մ'է, որ հոգւոյ ծաղիկները կը բանայ. Ազնիւ զգացմանց և հանճարին սնունդ տուողը սէրն է:

—Ռիշլիէօ ծիրանաւորը կ'ըսէր. «Պէտք է բարեկամութիւնը քակել և պատուել սէրը»:

—Երջանկութիւն: Այս այն ժպտուն տունն է, որոյ դռները մամուռով և ծաղկօք ծածկուած են: Դիմացը պէտք են կենալ. — եթէ մէջը մտնաք, զայն չէք տեսներ:

—«Ձեր կիներ վարդ մ'է, կ'ըսէին կոյր բանաստեղծի մը — Փշալից լինելուն վրայ կը տարակուսէի,» պատասխանեց:

—«Կ'ուզէ՞ք, կ'ըսէր տիկին Նէքքըր, կարծիքի արժողութիւնը վեր բարձրացնել. կանանց դիմեցէք: Նոքա դիւրաւ պիտի ընդունին զայն, որովհետեւ խօսելէ կ'ախորժին և ընդ երկար զայն պիտի պաշտպանեն, որովհետեւ անմիտ են»:

—«Սիրո՞ւն է», աւասիկ կնոջ մը վրայ եղած առաջին հարցումը:

Մ. Մ.

—Տէպառօ կ'ըսէր «Նախախնամութենէն երեք բան միայն կը խնդրեմ. մոռացում անցելոյն համար, համբերութիւն ներկային համար և զթուրութիւն ապագային համար»:

—Կ'ըսեն թէ գաւաթ մը գլինին կը զօրացնէ զմարդ, կ'ըսէր արբեալ մը. մինչդեռ ես վաթսուէն աւելի խմեցի և զարմանալի՝ բան, չեմ կրնար ոտքի վրայ կենալ:

—Գիշեր ատեն երբ մթութիւնն ամեն կողմ տարածուած էր. կոյր մը կը քայլէր լուսաւոր լապտեր մը ի ձեռին և ջրով լի սափոր մը ուսին վրայ: Անցորդ մը նմա հանդիպելով հարցուց զարմանօք թէ՝ լապտերն ի՞նչ բանի օգուտ ունէր քանի որ ամեն ինչ իրեն համար մութ էր: — Ինձ համար չեմ գործածեր, պատասխանեց զժառանգութիւն ինձ չը բաղխին և սափորս չկտորեն:

—Բիշլի մը տեսնելով որ իւր արուեստակիցք պարսաւանաց արժանի կը լինին, կ'ըսէ «ո՛չ ոք ինձմէ կը գանգատի» — այո՛, կը պատասխանէ երկրորդ մը, քանի որ ձեր կամաց յանձնուած հիւանդներուն ամենքն ալ կ'սպաննէք:

—Արիստիտի կը հարցնէին թէ ի՞նչ տեսակ կին պէտք է կնութեան առնուլ. «այդ մասին ոչինչ գիտեմ,» պատասխանեց, եթէ գեղեցիկ լինի, զձեզ կը մատնէ, եթէ տգեղ լինի, ձեզի անհաճոյ կը թուի, եթէ աղքատ լինի, զձեզ կը կործանէ, եթէ հարուստ լինի, ձեր վրայ կ'իշխէ: Ձեզ անկ է ընել ընտրութիւնն:

—Վօլթէր և Բիրօն ժամանակ մը պանդոկի մէջ անցուցին: Օր մը Բիրօն Վօլթէրի սենեկին դրանը վրայ հետեւալ բառը գրեց, խեղկատակ... Վօլթէր զայս տեսնելուն պէս Բիրօնի սինեակը գնաց, որն որ զարմացեալ նորա անակնկալ այցելութեան վրայ, հարցուց. «Ի՞նչպէս եղաւ որ այցելեցիք» — Պարո՛ն, Պատասխանեց նմա Վօլթէր, ձեր անունը դրանս վրայ տեսնելով, ուղեցի այցելել ձեզ:

—Մեռեալք անտեսանելի են. բայց չեն բացակայ:

Վ. Հիւկոյ

—Փոքր բաներու մտադրութիւնն առաքինութեան տեսութիւնն է:

—Կատակը զրպարտութեան փայլակն է:

—Մարդը կրնայ հակիլ դէպի առաքինութիւն, բայց առաքինութիւնը երբէք չը հակիլ դէպի մարդ:

—Կրնանք մարդոց պէտք չունենալ, բայց միշտ պէտք ունինք բարեկամի մը:

—Խնջոյքն բարեկամութեան ծովն է:

—Բարեգործութեան հաճոյքն միայն տեսական է:

—Երջանիկ մայրն՝ միայն մանչ զաւակ ունեցողն է:

—Գեղեցիկ ճամբան հեռաւոր չը լինիր:

—Հովէն տապալուած ծառն արմատէն աւելի ճիւղեր ունեցած կը լինի:

—Աղէկ չէ առնուլ, երբ ստիպեալ կը տրուի:

—Ո՞րն է անտանելի մարդը.— Նա, որ յանդիմանութեան արժանի գործ մը ըրած չը լինելով հանդերձ ծանր թշնամանք կրած է:

—Հիւրի մը պէս մեծարեցէք ձեր խորհուրդներն և տղու մը պէս վարուեցէք ձեր հաճոյից հետ:

—Կա՞յ հաճոյք մը այնքան հեշտ, որքան կ'զգամք տալու ատեն.— Եթէ հարուստներն զգային զայն. աշխարհիս վրայ հարուստ մարդ չը պիտի գտնուէր:

—Ո՞րն է մեծ ստախօսն.— Նա որ յաճախ իւր վրայ կը խօսի:

—Պէտք չէ պաշտօն տալ անոր, որոյ վրայ կը կասկածիք, և ո՛չ ալ կասկածիլ անոր վրայ, որուն պաշտօն տուած ենք:

—Խենդ մը իր վրայ երբէք չը զարմանար. մինչ իսկ երբ խենդութիւն ալ ընէ:

—Այն երգերն միայն հռչակաւոր կը հանդիսանան, որք պարկեշտութեան մասին թերութիւն ունին:

—Մէկ օրն երեք օր կ'արժէ այն մարդուն համար, որ ամեն բանը ժամանակին կ'ընէ:

—Եւ այսպէս ամեն դարուց մէջ բնութիւնը Աստուծոյ վրայով խօսած է մարդոց հոգւոյն: «Ամենայն ինչ», ըսաւ Թաղէս, «լի է Աստուծոմով»: Անաքսագորաս ըսաւ. «Կարգադրիչ միտք մը է պատճառ ամեն իրաց»: «Որպէս մեր միտք կը կառավարեն մեր մարմինները», ըսաւ Սոկրատէս, «Նոյնպէս Աստուծոյ միտքը կը կառավարէ նիւթական տիեզերքը»: Պղատոն կ'ուսուցանէր «Թէ գերագոյն ճարտարապետը կցելով արտաքին գաղափարներ նիւթական իրաց, յառաջ բերաւ տեսանելի աշխարհը»: «Աստուածային միտքը», կըսէ Սենեկա, «է համայն տիեզերաց մէջ, և անոր ամեն մասանց մէջ, և ամենայն իրաց հեղինակին մէջ»: Ամեն անոնք որ վեր առնելով իւրեանց աչքերը, փոփոխական և ժամանակաւոր բաներէն անդին նայած են, միշտ տեսած են ԶԱստուած ի վեր քան զամենայն և յամենայնի:

—Ընդ գիտունս յարաբերութիւն հաստատողը՝ կը գրուատի յայլոց. իսկ նա որ ընդ տգէտս կը կենակցի, կը պարսաւի յամենայնէ:

—Տգէտը թէ տգէտին համընթաց լինի, զարմանալի չէ. այլ՝ երբ գիտունը. զի ամեն ինչ իւր նմանին համակիր, աննմանին հակակիր է:

—Յորազայթից թշնամւոյն զերծ լինելու համար մարդս խելաց կը կարօտի:

—Հեռագէտ և կանխապատրաստ մարդը կ'աղաթի յապագայ չարեաց:

—Նա՛ որ ջանք կ'ընէ՝ իւր նպատակին կը հասնի անշուշտ. նա որ փակեալ դուռ մը յամառաբար բաղխէ, կը բացուի վերջապէս:

—Յօժարակամ առատածեռնողին բարերարութիւնքը արգասաւոր կը լինի և ինքը կը բարձրանայ գամ քան զգամ. իսկ այն՝ որ հակառակասէր կրիւք կ'առատածեռնէ կ'աղքատանայ հետզհետէ:

—Քիչ խօսող մարդը պատկառելի կը լինի:

—Քաղցրախօս ու մեղմ լեզուն սիրագրաւ է յար:

—Խօսից վսեմն ու ազդեցիկն սահուն և համառօտ ոճին մէջ կը կայանայ:

—Ոճ մը այն ժամանակ գեղեցկագոյն և վայելուչ կը համարուի, երբ իւր սկիզբը, շարունակութիւնն ու վերջը միմիանց համանուագ, ներդաշնակ շարայարեալ լինին:

—Գրչի հարուածն անբուժելի է և սաստկագոյն է քան զգաշոյն:

—Ցուցամոլութիւնը ժանտախտ մ'է համաճարակ, և կը նիհարացունէ մարդոց քսակներն:

—Բարերարութիւնը յամենուստ կը դրուատի:

—Մարդս բարեաց ծառան է:

Բարերարեալին լեզուն հանդէպ բարերարողին կաշկանդեալ կը մնայ:

—Պարզասիրութիւնը մեծ արուեստ մ'է:

—Այլոց աչքն է, որ զմեզ կը թշուառացնէ:

—Նոքա որ կը սիրեն զուարճութիւն, պարտին յամենայնի խնամ տանիլ անձնական առողջութեան:

—Սակաւակերութիւնը կը վանէ բազում հիւանդութիւններ:

—Ամենամեծ ստախօսն՝ նոյն իսկ իւր անձին վրայ խօսողն է:

—Կինը նման է մեր շուքին, ետեէն վազեա՛ կը փախչի իրմէ փախչիս՝ ետեէդ կ'ուզայ:

—Նախանձը սա՛ աղէկութիւնն ունի, որ զայն ունեցողներուն մեծ հիւանդութիւն մ'է:

—Բժիշկը կը վարուին նման ա՛յն լուացարար կանանց, որոց կը տրուին մաքուր ճերմակեղէնք զանոնք նորէն աղտոտելու հաստատ մտօք:

—Այլոց իշխողը նոյն իսկ իւր անձին գերին է:

—Դիտէ՛ք ի՞նչ բան է որ ամենէն աւելի գոհունակութիւն կը պատճառէ կնոջ մը:

—Իւր գեղեցկութիւնը:

—Ո՛չ... ուրիշ կնոջ մը տգեղութիւնը:

—Սիրտ ու միտք ունեցող մարդը զիպուածով միայն կըրնայ հարստանալ:

—Անհաւատ մարդն ոճրագործ մը չէ, այլ դժբախտ արարած մը:

—Վրէժխնդրութիւնը աստուածոց և կանանց զբօսանքն է:

—Եթէ սէրը կոյր է, ինչո՞ւ համար շատ անգամ մուծ տեղո՞ւնք կը փնտռէ:

—Ամեն մարդու հետ խաղաղ ապրելու համար, չբաւեր միայն ուրիշներու գործին չխառնուիլ, պէտք է նաև հանդուրժել որ ուրիշները խառնուին մեր գործոց:

—Այր մը որ իւր բարեկամութեան վրայ կը խօսի կնոջ մը հետ, գայլ մըն է, գառան մորթ հագած:

—Կանայք բարեկամներ չունին, հապա միայն մեղսակիցներ:

—Ամուսնութիւնը վիճակահանութիւն մըն է, յորում շահող թիւերը քիչ են:

—Ուղտն եօթն ութ օր կ'աշխատի առանց խմելու, այսու կը տարբերի տեսակ մը մարդերէ, որք եօթն ութ օր կը խմեն առանց աշխատելու:

—Կիները երբ երեսուն տարին կ'անցնին, ամեն բանէ առաջ իրենց հասակը կը մոռնան, և երբ քառասուն տարեկան կ'ըլլան, ա'լ բոլորովին կ'անհետի այն իրենց յիշողութեան մէջէն:

Նիւնոն Ցը Լէնզլո

—Կիներուն ամենէն մեծ փառասիրութիւնը մարդուս սէր ներշնչելն է: Անոնց ամեն հոգածութիւնները այս նպատակիս համար է, և չկայ կին մը, որչափ սէգ կ'ուզէ թող ըլլայ, որ իւր սրտին մէջ չուրախանայ իւր նայուածքովը ըրած յաղթութեանց վրայ:

Մօլիէր

—Ամուսնութիւնը անլուծելի ընողը հոգին է և ո'չ թէ մարմինը:

Ս. Բ.

—Աշխարհիս մէջ ամեն բան ստակով կ'որոշուի ու կը վճարուի: Համարումը, երջանկութիւնը, բարեկամութիւնը, նոյն իսկ առաքինութիւնը ոսկիի կշիռովը կ'առնուին, կը վճարուին ու կը դատուին, միայն մէկ բան կայ որուն գինը որոշել անկարելի է, որն որ անբիծ քննացած է արեւուն պէս և ասոր ջերմութիւնը ունի, որն որ կը կենդանացնէ սիրտը, զայն կը լուսաւորէ, կը հաստատէ, անոր զօրութիւն, վեհութիւն կուտայ, և այս բանը, բնութեան այս պարզեւր, սէրն է:

Օրիորդ Ցը Լէսփինաս

—Ամուսնութեան թշուառութեանց աղբիւրներէն մին ալ այն է, որ աղջիկ մը կարգուելու ատեն զինքը ուղղղին միայն անձը կը գիտէ, մինչդեռ իւր մայրը ասոր միայն ունեւորութիւնը կը գիտէ:

Լա Բօշ

—Այս աշխարհի մէջ միայն սէրն է, որ նոյն իսկ իրմէ ի զատ զինքը գնող չունի:

Ծիլլեր

—Ամուսնութիւնը սա պատրուակով հաստատուած է թէ կինը և մարդը իրարու համար ստեղծուած ըլլալով կը պարտաւորին միշտ զիրար սիրել՝ երբ օրէնքը մշտնջենաւորապէս զանոնք իրարու հետ կը միաւորէ: Բայց աշխարհիս մէջ շատ անգամ կարգուողները զիրար չեն սիրեր, կան նաև այնպիսիներ, որք զիրար կը սիրեն և որոնց ամուսնանալը կարելի չէ: Կինը հաւատարմութիւն կ'երգնու իւր ամուսնոյն և կը խաբէ զանիկա, այրը պաշտպանութիւն կը խոստանայ իւր կնոջ ու կ'ընկճէ զանիկա: Մարդս իւր կինը կարկատիչ և խոհարար մը ըրած է. կինն ալ իւր այրը մեքենայի տեղ դրած է՝ կարծես թէ մտային հաճոյքը կատարելու նախասահմանուած է անիկա:

—Անշուշտ այս այսպէս պիտի ըլլար, շատ անգամ կ'ամուսնանան սովորութեան համեմատ վարուած ըլլալու համար և մարդս որուն կին մը կ'առաջարկուի ամուսնանալու համար, չհարցնէր ամենեւին թէ այն կինը մեծ է թէ պզտիկ, կրթեալ է թէ անկրթ, տգեղ է թէ գեղեցիկ, հեղաբարոյ է թէ անհամբոյր, բարի է թէ չար: Իւր հարցուցածը սա է.—ո՞րչափ ստակ ունի: Եթէ հարուստ է առաջարկուող աղջիկը, կ'ամուսնանայ հետը, եթէ ստակ չունի, կը մերժէ առաջարկութիւնը և չամուսնանար հետը:

—Ամեն բան ստակն է, ստակ ունեցողը միայն կը յարգուի և չունեցողն ալ կ'արհամարհուի:

—Հարուստը խօսք մը կ'ըսէ իւր գէլգէկութիւնը յայտնելով և ամենուն զարմանք կը պատճառէ, աղքատը իւր խելացիութիւնը կը յայտնէ՝ օգտակար խօսք մը ըսելով, այլ ամենը կը խնդան՝ անոր քիթէն բռնելով: Մարդուս արժէքը և տաղանդը իւր եկամուտին քանակութեամբ կը չափուի: Այն որ արժէք մը ունեցած չէ, եթէ մեռնելու

ըլլայ, կապարեայ դաբաղի մը մէջ կ'ամփոփուի որդերէն ազատ մնալու համար, մինչդեռ այն որ քիչ մը արժանաւորութիւն ունեցած է, կը ձգուի, որ փտտի հողին մէջ:

Յիսուսի ժեշտը

—Նորահաս չքաւոր աղջիկները սա դժբախտութիւնը ունին որ առանց ստակի իրենց հետ կարգուելու հաւանող մարդերը տարիքնուն պատճառաւ դատապարտուած են առանց սիրոյ ընդունուելու:

Ա. Ռիզար

—Սակաւաթիւ են այն կիները որք կրնան մխրթարուիլ իրենց գեղեցկութեան կորստեան վրայ. սիրուն և հաճելի ըլլալէ դադրելը՝ անոնց համար մեռնիլ է:

Բ. Բօշքեարը

—Կիները տկար են վասնզի սիրտն է իրենց նեցուկը:

—Կիները պէտք է որ միշտ ծածկուած ըլլան. պիտք է որ համեստութեան վարագոյրը անոնց մտային շնորհքները անգամ պահէ:

Եւսկի

—Համեստութիւնը կիներու նկատմամբ մեծ առաւելութիւններ ունի, այն ո՛չ միայն գեղեցկութիւնը կ'աւելցնէ այլ նաև տգեղութիւնը ծածկող քօղ մըն ալ կ'ըլլայ:

Յօնրընէլ

—Նորասիրութիւնը՝ որ երիտասարդութեան կուռքն է, անափառութեանց ամենէն աւերիչն է:

Օգսէնսիմէր

—Կիները միայն մէկ բարեկամ ունին, այսինքն հայելին, որուն ամենեւին չեն վախճար յայտնելու իրենց թերութեանց և անկատարութեանց գաղտնիքը:

—Կիները կը հագուին ոչ թէ հագուած ըլլալու, այլ զարդարուելու համար, և հայելին առջև և մինակ գտնուած ատեն, մարդոց՝ քան թէ նոյն իսկ իրենց վրայ կը մտածեն:

Բօշպրիւն

—Տարակայութիւնը միջակ կիրքերը կը նուազէ ու ստատիկ կիրքերը կ'աւելցնէ, ինչպէս հովը մոմերը կը մարէ ու կրակը կը վառէ:

Լ. Բ.

—Բացակայութիւնը սրտի անհաստատութեան ժամանակն է: Կան տեսակ մը անձինք որոնց հետ մեր ունեցած բարեկամութեան վերջանալը կրնանք անոնց մեկնած օրէն հաշուել:

Տ. Պիմ Տ. Րիեօ

—Կարճատե բացակայութիւնը կենդանի կը պահէ սէրը, բայց երկարատե կը մեռցնէ զայն:

Միքայօ

—Ծննդաբերութեան ցաւերը կանանց բոլոր խաբէութիւնները և բոլոր ամբարշտութիւնները կ'անհետեն:

Լարէնթէ

—Կիները հաճութեամբ կը զովեն իրենց վրայ զարմացողները:

Ժ. Ժ. Բօլսօ

—Մարդս հարկ չունի այրելու իր պաշտած կինը՝ իմանալու համար թէ ամենագեղեցիկ կուռքէն միայն քիչ մը փոշի կրնայ մնալ երկրիս վրայ:

Սրալ

—Աղուոր կիները վեհապետաց կը նմանին, զորս մարդիկ միայն իրենց շահուն համար կ'ողողեն:

—Շնութիւնը ուրիշին սիրոյն և հաճոյիցը հետաքրքրութիւնն է:

Բլուրարգ

—Իւր ընկերին կնոջը ցանկացողէ մը աւելի մեծ յանցաւոր չկրնար ըլլալ:

Մանուռ

—Ով որ ոչխար մը կամ զգեստ մը կ'առնու, կրնայ ոչխար մը կամ զգեստ մը տալ տիրոջը: Բայց ով որ ամուս-

նութեան սրբադան կապերը կը խզէ, չպիտի կրնայ վերադարձնել դանոնք, այնպիսին պէտք է մեռցնել. ասիկա մեռնելով ո՛չ այնչափ պիտի վշտանայ ո՛րչափ կը վշտանայ անպատիւ ըլլալէ ետք դեռ ապրող ամուսին մը:

Մուհամմէտ

—Երկու կիներու բարեկամութիւնը ո՛չ այլ ինչ է եթէ ո՛չ երրորդի մը դէմ դաւադրութիւն մը:

Ա. Բասր

Ս Է Ը

—Ի՞նչ է սէրը

—Տիեզերքիս ճարտարապետն է.

Հեզիոս

—Աշխարհիս վրդովիչն է.

Պագոն

—Կտաւ մ'է այն, զոր բնութիւնը տուած և երեւակայութիւնն ալ նկարելով զարդարած է:

Վօլքեր

—Բարոյագէտներուն ամենէն հեղահամբոյրը ու լաւագոյնն է այն:

Պագոն

—Երկնային կաթիլ մ'է այն, զոր երկինք կենաց բաժակին մէջ վազցուցած է հոն գտնուած դառնութիւնը ջնջելու համար:

Բօշէոքր

—Սէ՛րը՝ թե մ'է այն զոր Աստուած տուած է հոգիին, որ մինչև իրեն բարձրանայ:

Միշէլ Անժ

—Սէրը մահկանացուները կը վիրաւորէ ու աստուածները կը շղթայէ:

Տակէ

—Մեր միտքին մէջ տիրապետող սէրը անկէ հեռացնել ուղեւը մեր չուքին արեւուն երեւալը արգիլել է:

Տիկին Տրիեօ

—Սէրը երիտասարդաց թագաւորը ու ծերերուն բռնաւորն է:

—Սէրը երջանկութիւն է այս աշխարհիս ու յաւիտենականութեան համար. սիրէ և բոլոր փափաքներդ կը լրանան, սիրէ և երջանիկ կ'ըլլաս: Սիրէ՛ և երկրիս բոլոր դուրսիւնները ոտքերուդ քով կը սողան: Սէրը բոց մ'է, որ երկինքը կը վառի և որուն քաղցր ճառագայթները մինչև մեր վրայ կ'արձակուին: Սիրոյ առջև երկու աշխարհ բաց են, երկու կեանք տրուած են անոր: Սիրով է, որ մենք մեր էութիւնը կը կրկնենք, սիրով է, որ Աստուծոյ կը մօտենանք:

Էմիլ-Մարքէն

—Պարսաւել երիտասարդ մը՝ սիրահար ըլլալուն պատճառաւ՝ մէկը հիւանդանալուն համար յանդիմանելու կը նմանի:

Տիւզլօ

—Հրաշք պիտի համարուի եթէ երիտասարդ մը իւր ազատութիւնը և իշխանութիւնը չստիպուի զոհել իւր կնոջ բերած մեծագումար օժիտին պատճառաւ:

Օֆուէօրիէն

—Մարգս նախապատիւ կը սեպէ նորատի աղջկան մը իրեն ստակ տալը, քան թէ տեսնել նոյն աղջկան գեղեցիկ յատկութիւնները:

—Կիներուն պատմութիւնը, եթէ գրուած ըլլար, աշխարհիս ընդհանուր պատմութիւնը պիտի ըլլար: Տէրութեանց և ընտանեաց մէջ չկայ յեղափոխութիւն մը, ո՛ւր կիները մատ ունեցած չըլլան իբր պատճառ, իբր առաքակայ և կամ միջոց մը:

Պօնսօրէ

—Սիրոյ պատմութիւնը մարդկային սեռի պատմութիւնն է, գեղեցիկ գիրք մը կ'ըլլայ այն եթէ գրուի:

Շարլը Նօօփէ:

—Մարդիկ ի'նչ կուզեն թող ընեն, կիները ո'ւր որ ուզեն հոն կրնան տանիլ զանոնք՝ եթէ անոնց կիրքը իբր գէնք գործածեն:

Ֆօնրընէլ

—Կիները իրենց ունեցած արժանաւորութիւնը մեզմէ կ'ընդունին, և ահա այս պատճառաւ է որ առանց մեղի արժէք մը չունին անոնք:

Միքաօ

—Սիրոյ մասին չկայ անկեղծ մարդ մը, որ ստախօսութիւն ըրած չըլլայ, չկայ իմաստուն մը, որ խեղած չըլլայ, չկայ վարպետորդի մը, որ խաբուած չըլլայ:

Ֆելիքս Ֆօլգօմ

—Տգեղ կնոջ մը միայն սա խրատը տալու է «Թող քու հոգւոյդ և սրտիդ գեղեցկութիւնը ղէմքիդ տգեղութիւնը ջնջէ:»

Թալէ

—Կին մը, որչափ տգեղ ալ ըլլայ, միշտ գեղեցկութեան հանգամանք մը կ'ունենայ:

Օվէսիոս

—Ամենէն շատ զարդարուող ու պաճուճանքը սիրող կիներն են ամենէն տգեղները, վասն զի չկրնալով գեղեցիկ ըլլալ, կուզեն հարուստ երեւալ:

Աբել

—Սէրը լաւ խենդութիւն մ'է:

Պլասսոմ

—Սէր, կաթիլ երկնային, զոր հեղած են երկինք կենաց

բաժակին մէջ, նորա դառնութիւնը մեղմացնելու համար:

Բոեսսըր

—Սէրը տիեզերաց ճարտարագետն է:

Հեզիոդ

—Սէրը այն թեւն է, զոր Աստուած տուած է հոգւոյ, առ ինքն բարձրանալու համար:

Միքել Աննիօ

—Սէրը՝ բոց մ'է, ամեն ինչ կը մաքրէ:

Տիկ. Ք. Բօպիւր

—Սէրը՝ կենաց յարատեւ չարչարանաց մէջ հաճոյական վայրկեան մ'է:

Շալիէօ

—Սէրը՝ զգայարանաց բանաստեղծութիւնն է:

Պալգաֆ

—Սէրը՝ հոգւոյն մէջ իշխող կիրքն է, մարմնոյն մէջ նուրբ և թափուն փափաք մը ստանալու սիրեցեալ առարկան:

—Սէրը՝ կանանց վայելչագոյն կիրքն է:

Լա Ռոշճուֆոլդ

—Սէր, փափաք ինքնածին, հոգի բնութեան, անսպառ սկզբունք գոյութեան, բարձրագոյն զօրութիւն, որով ամենայն ինչ գործէ, շնչէ և վերածնի, բոց աստուածային, սերմն յաւիտեանականութեան, թանկագին զգացում, որ միմիայն կարէ մեղմել կատաղի ոգիներն և քաղցրիկ ջերմութեամբ ոգեւորել սառուցեալ սրտերն, նախապատճառ ամենայն բարեաց, ամեն ընկերութեան, միակ առատ աղբիւր ամենայն հաճոյից, Սէր, ինչպէս զքեզ չաստուածացնեն:

Պիւժօմ

—Մեծ արժանաւորութիւն ունեցող տգեղ մարդ մը տգեղ չը համարուիր երբեք, երբ իւր անունը կ'արտաբերուի, իւր մարմինը կը մոռցուի, լսողին միտքը անոր մարմինէն ներս կը թափանցէ հոն հոգի մը տեսնելու եւ բռնելու համար:

Շ. Բօմէնկել

—Եթէ կիներուն արժէքը միայն իրենց գեղեցկութեան վրայ կայանար, ամեն տգեղունիները կը պարտաւորէին կախուիլ:

—Ով որ կը կարգուի, զղջարան մը երթալու և ապաշխարելու համար ճամբայ ելած կ'ըլլայ:—Ամուսնանալ ու գողները կը նմանին այն ձուկերուն, որք ձկնորսի ուռկանին առջև կը խաղան: Ամենքն ալ կ'աճապարեն, զիրար կը մղեն ուռկանի մէջ մտնելու համար. մինչդեռ արդէն հոն մտնող գժբախտները կ'աշխատին դուրս ելնելու:

Սօկրատ

—Մարդիկ երկու պատճառ կրնային ունենալ իրենց ուշ կարգուելու համար: Առաջինը սա է. եթէ գէշ կնիկի մը հանդիպելու ըլլան, քիչ ատեն պիտի ապրին անոր հետ: Միւսն ալ, եթէ կատարեալ կնոջ մը հանդիպելու բարեբախտութիւնն ունենան, գոնէ իրենց կնոջ անպատուութիւնը չտեսած մեռնելու մխիթարութիւնը պիտի ունենան:

Ատրիէն Տիւրիւյ

—Ինչ՞՞նչ էս կարգուիր Գ...օրիորդին հետ, կ'ըսէին օր մը Պ. Մօզընի. արդէն գեղանի, խելացի և հարուստ աղջիկ մըն է անիկա. ասկէ աւելի ի՞նչ կ'ուզես.—բարեկամ ըսաւ բանաստեղծը, այդ առաջարկութեան մէջ շատ աղէկութիւններ կը տեսնեմ, բայց չաճապարենք: Կին մը առնուլը զարմանալի բան մըն է: Պէտք է հասուն խորհրդով մտածել ատոր վրայ, վասնզի խոհեմ անձինք ըսած են ինձ թէ կարգուելու համար խոհեմութիւնը կը պահանջէ որ մեր բոլոր կենաց մէջ մտածենք:

Ատօլֆ Րիգար

—Ամուսնութիւնը երկար ժամանակ տեւող գեղեցիկ բան մըն է. արդ պէտք է երկար ատենուան մէջ ընել ինչ որ երկար ատեն պիտի տեւէ, գեղեցիկ բան մը մէկ օրուան մէջ չկրնար ըլլալ:

Տիկին Տրեեօ

—Պչրասէր կնոջ մը քաղցրութենէն և գգուանքէն աւելի երկիւղալի բան մը չկայ: Վասնզէք անոր ծայնէն, նայ ունածքէն ու ձեռքերէն, անոր ամեն քաղցր ու սիրուն յատկութիւնները մահառիթ են: Ինչ որ ուրիշ տեղ բան մը չէ, հպտող կնիկի մը վրայ վտանգաւոր զօրութիւն մը կ'ըլլայ. մարդս գետինը գլորելու համար իւր մէկ ակնթարթը և ուզած տեղը քաշել տանելու համար իւր մէկ մազը բաւական է: Փախուստը անգամ չատ չկրնար ծառայել քեզի, եթէ փախչելէ առաջ տեսած ըլլաս անանկ կին մը, ալ չպիտի կրնաս փախչիլ:

Մոդմոն

—Հպտանքը՝ առանց սիրելու, հաճելի ըլլալու փափաքն է:

Ռ. Ռօքհար

—Հպտանքը ծուղակ մըն է զոր կիներուն սնափառութիւնը կը լարէ մարդերու սնափառութեան:

Պրիւս

—Կիները աւելի դիւրութեամբ կը զսպեն իրենց կիրքը քան թէ հպտելու փափաքը:

Լա Րօս

—Հպտող կին մը սիրտ չունի. միայն սնափառութիւնն է անոր ունեցածը: Անիկա զինք պաշտողներ կ'ուզէ և ոչ թէ սիրող մը:

Ե. Տիւճը

—Բան մը չընորհել և ամեն կերպով յուսադրել, սիրոյ սեռմին վրայ խօսակցիլ ու անոր դուռը գոցել, այս է անհա հպտող կնոջ մը ամբողջ գիտութիւնը:

Շարլը Տը Պերմար

—Ամենէն ստոյգ հպտանքը անմեղութիւնն է:

Լամարդին

—Պարը տասն և հինգ տարեկան հասակի մէջ զբօսանք մըն է, 25 տարեկան հասակի մէջ պատրուակ մը և 40 տարեկան հասակի մէջ յոգնութիւն մը:

Ա. Րիգար

—Աղջիկները շատ անգամ կը կարմրին աւելի ինքնային սիրով քան թէ համեստութեամբ:

Տիկին Կիպեր

—Աղջիկ մը երբ կարմրելէ կը դադրի, իւր գեղեցկութեան ամենէն զօրաւոր շնորհքը կորսնցուցած կ'ըլլայ:

Կրէյորէ

—Շնուծիւնը յանցանք մը չէ, այլ տանջանք մը:

Ապէ Դօնարպան

—Ուր որ մարմինը սրտէն առաջ անձնատուր կ'ըլլայ, թ'է պալատի թէ հիւղի մէջ, հոն շնուծիւն կայ, և առանց սիրոյ ամուսնութիւնը նուիրագործուած շնուծիւն է:

Շարլը Լըմբալը

—Խոհեմութիւնը և սէրը իրարու համար եղած չեն. քանի որ սէրը կ'աճի և խոհեմութիւնը կը նուազի:

Լա Բօս

—Կիները շատ երջանիկ են, վասնզի վիշտը անոնց համար պղտիկ բան մըն է: Շատ կիներ իրենց ամենէն սիրելի ամուսինը կորուսելու ալ ըլլան, կրնան միսթարուիլ, միայն սա մտածելով թէ սուգի զգեստը կը վայելէ իրենց և ուրիշ գեղութիւն մը կուտայ:

Պօմպուար

—Սիրահար ծերունի մը բնութեան մէջ մեծ տձեւութիւն մըն է:

Լապրիւշէ

—Կին մը իւր հանգստութիւնը և առողջութիւնը վաճառած կ'ըլլայ եթէ հարստանալու համար հարուստ ծերի մը հետ կարգուի:

Ինչ համադամ կերակուր նորատի կնոջ մը համար այնպիսի ծեր մը, որ կը հազայ, կը թքնէ, քթախոտ կը քաշէ և որն որ ուրիշ բանի անկարող է:

Տիկին Տը Բիէօ

—Արդէն ծերութեան դուռը հասնող մարդ մը երբ կը համարձակի նորատի կին մը առնելու, կը պարտաւորի

ապաւինիլ կուրուծեան, խուլութեան կամ փրկիսփայլութեան գիրկը:

Օրիորդ Տը Սօմբի

—Վաթսուն տարեկան հասակի մէջ սէրը անանկ մտքի անկարգութիւն մըն է, որ սիրահաշ ծերի մը գլուխը միշտ առ ոչինչ գրելու է:

Ժ. Ժ. Բաւսօ

—Յիսուն տարեկան հասակը մօտենալու ատենները սիրել և կարգուիլ ուզելը, երկու սարսափելի թշնամիներու գէժ անկարելի պատերազմ մը բանալ ուզել է, այս թըշնամիներն են երիտասարդութիւնը և հպտանքը:

Ժիւլ Լըգօն

—Սէրը, ծերերուն համար ձեան վրայ արեւ է, որն որ դանոնք կը հիացնէ, բայց ամենեւին իւր ջերմութիւնը չտար:

Ժ. Բըրիւսան

—Եթէ կին չըլլար, մարգս, խոտաբարոյ, կոպիտ, առանձնակեաց կ'ըլլար և չէր ճանչնար այն շնորհալի գեղութիւնը, որն որ ո՛չ այլ ինչ է, բայց միայն սիրոյ ժըպիտը. կինը իւր բոլորտիքը կախուած ունի կենաց ծաղիկները՝ ինչպէս անտառներու այն բաղեղները, որոնք իրենց խնկաւէտ պսակներովը կաղամախներու կոճղը կը զարգարեն:

Շարպրիան

—Ամեն մեծ գործերու սկիզբը կին մը կայ:

Լամարքին

—Հազար մարդու մէջ միայն մէկ աղէկ գտայ և բոլոր կիներուն մէջ և ո՛չ իսկ մէկ հոգի:

—Դիողինէս տեսնելով որ ծառի մը փրայ կին մը կախուած էր, աղաղակեց.— ճշմարիտ Աստուած, փափաքելի էր որ ամեն ծառեր այսպիսի պտուղներ տային:

Ա. Բ.

—Ծովուն ձուկերը եւ երկնից աստղերը կնիկի մը չարութիւններէն նուազ են:

Գօնդրիւս

—Սարսափելի է կատաղաբար մօնչող ծովու մը ալեաց բռնութիւնը, սարսափելի է նաեւ հրոյ շունչը, սարսափելի նաեւ հեղեղներու մրրիկը, սարսափելի է աղքատութիւնը, վերջապէս սարսափելի են միւս ամեն աղէտները, բայց անոնց մէջ կինէն աւելի սարսափելին չկայ, չկայ գոյն մը որ կարենայ նկարել այս աղէտքը, չկայ խօսք մը որ անոր ինչ ըլլալուն վրայ գաղափար տալու կարենայ: Եթէ Աստուած մըն է կինը հնարողը, թող գիտնայ այն Աստուածը, ո՛վ կ'ուզէ թող ըլլայ, թէ մարդուս ամենէն մեծ թշուառութեանը աղետալի արուեստաւոր եղած է:

Էօրեթս

—Կինը ամեն չարեաց ահաւորագոյնն է:

Նոյնը

—Կիները այնչափ աղետաբեր են մարդկանց, որ նոյն իսկ պարկեշտներն անգամ իրենց ամուսիններուն թշուառութիւն կուտան:

Հեզիոտ

—Իւր ամուսնոյն երջանկութիւնը կաղմող կին մը գլտնելը նորօրինակ երեւոյթ մը կրնայ համարուիլ:

Օրիոդ Սոմերի

—Աչերը սիրահարներու առաջին սիրաբոյր տոմսակներն են:

Նիկոն Տը Լանզլո

—Նայուածքը, կնոջ մը համար, միշտ սիրուն թարգման մըն է, որ հաճութեամբ կ'ըսէ ինչ որ բերանը չհամարձակիր արտաբերելու:

Մարիվո

—Առաքինի օրիորդի մը ամենէն զօրաւոր զէնքը իւր նայուածքն է: Մէկ նայուածքով ամեն բան կրնայ ըսել

անիկա. — բայց միշտ կրնայ նաեւ ուրանալ այն նայուածքը, վասնզի այս միւսնոյն նմանութիւնը չկրնար կրկնուիլ:

—Ինչ որ կ'ազդեն արեգական ճառագայթներն ծաղիկներուն, նոյնը կ'ազդէ մարդուն նայուածքը կիններուն, այսինքն ծաղիկներուն պէս կիններն ալ կը գեղեցկանան:

Պօմպոնուչ

—Եթէ կ'ուզես որ հպտասէր կին մը քեզ նայի, դադրէ անոր նայիլէ:

* *

—Կիները իրենց նայուածքովը կը գերեն սիրտերը, ուրոք որչափ անմեղ ըլլան, այնչափ շղթայուած կը մնան:

Ա. Տիւմա

—Խորշոմները սիրոյ գերեզմանն են:

Սարսուէն

—Խորշոմները դիմաց վրայ կը նշանակեն տարիները, ինչպէս ժամացոյցին վրայ ժամանակը ժամերը կը նշանակէ:

* *

—Արարիչը մարդկային բնութիւնը կազմելու ժամանակը եթէ ներկայ ըլլայի, խրատ կուտայի անոր որ խորշոմները ներբանին վրայ դնէր:

Նիկոն Տը Լանզլո

—Ծերութեան խորշոմներուն ներքեւ գեղեցկութիւնը եւ տըգեղութիւնը կ'աներեւութանան. մէկը կը կորսուի միւսն ալ կը պահուի:

Ժ. Բըրիւ Սան

—Կինը սիրելու համար ստեղծուած ըլլալով եթէ չսիրէ՝ ոչինչ է, եւ սիրելով եթէ ինքզինքն ալ չսիրցունէ, դարձեալ ոչինչ է:

Քերարի

—Վիպասանութիւնը երբեք ճշմարտութեան վրայ ձեռած չըլլալուն համար երեւակայութիւնը կը վառէ, համեստու

թիւնը կը տկարէ եւ սիրտը վեր ի վայր կը յուզէ, եւ եթէ երիտասարդունի մը սակաւ ինչ տրամադիր ըլլայ սիրելու, վիպասանութեան ընթերցումը անոր սիրտը կրից անդունդը իսկոյն կը գահավիժէ:

—Ամենին պէտք է աւելցնել սիրոյ ո՛չ հրապոյրքը եւ ո՛չ ալ պատիր երեւոյթը: Սէրը շատ անգամ, որչափ հեշտ երեւայ, այնչափ աւելի վտանգաւոր է:

Տիկին Տը Լամպէր

—Վիպասանութիւնը, որ կրից նկարագրութիւնն է, կը գրգռէ կիները, և վտանգը որ կը հետեւի կրից գրգռմանէն, որչափ ալ զօրաւոր կերպով նկարուած ըլլայ, չկրնար արդէն գրգռուած այն կրից ընթացքը արգիլելու:

Տիկին Քիզզուօնի

—Կիներուն սէրը և վարդը կ'անցնին՝ ինչպէս գեղեցիկ օդը:

—Երգումը կեղծ դրամ մըն է, որով Էծախու կ'առնուին սիրոյ զոհողութիւնները:

Նինօն Տը Լամպլո

—Սէրը առանց զգացումի ոչինչ է, և զգացումն ալ աւելի ոչինչ է առանց սիրոյ:

Սքիւն

—Մարդերու բոլոր տրամաբանութիւնները չեն կրնար կնոջ մը մէկ զգացման արժէքը ունենալ:

Վօլքեր

—Բոլոր Եւրոպան միաբանելը աւելի դիւրին է ինձ՝ քան թէ երկու կին:

Լուի Էրոզ

—Ով որ կնիկի մը կը վստահի, գողի մը վստահած կ'ըլլայ:

Հեզիոտ

—Նաւակղ հովերուն յանձնէ, այլ սիրտդ գեղուհիներուն մի՛ յանձնէր. վասն զի ալիքը ո՛չ այնչափ նենգաւոր է, որչափ կնոջ մը խոստումը:

Գեորգիւս Կիկերան

—Տասն և ութը տարեկան հասակի աղջիկները աւելի կը փափաքին ամուսին մ'ունենալ քան թէ սիրական մը. բայց մեր օրերուն մէջ անոնք այնպէս կը հագուին, կը զարդարուին, որ իրենց զարդարանաց պաճուճանքը կարգուիլ ուղղ երիտասարդին երկիւղ եւ միայն սիրահարիլ ուղղին ալ համարձակութիւն կուտայ:

Ատոլֆ Քիզար

—Կիներուն պճնասիրութիւնը այն աստիճան չափը անցուցած է, որ անոնց հետ ամուսնանալու համար խիստ հարուստ և անզուսպ սիրով մը գրաւուած ըլլալու է . . . :

Ալֆօնս Գար

—Օձը կինը հրապուրելէն ետքը իւր լեզուն անոր փոխ տուաւ:

—Կիներուն լեզուն իրենց սուրն է:

Առակ

—Ամենէն աւելի յարգի այն գաղափարներն են, որք մեր սրտին միտումները կ'ողոքեն: Նաբոլէոնի մը համար գիրքերուն առաջինը Աղեքսանդրի կենսագրութիւնն է, զգայուն կնիկի մը համար գիրքերուն առաջինը կը սեպուի այն, ուր սէրը նկարագրուած է:

* *

—Եթէ կ'ուզես փաղաքուշ գովեստ մը տալ կնոջ մը, ուրիշ կիները իւր առջեւը բամբասէ:

Բուսօ

—Կնոջ մը տրուած գովեստը անկեղծ և արժանաւոր ըլլալու համար՝ պէտք է որ զանիկա գովողը անորմէ ալընկալութիւն մը չունենայ: Գերիի մը իւր տիրոջ տուած գովեստը միշտ կասկածելի է:

Գարալանի

—Ով որ գեղեցիկ կին մը, սահմանագլխի վրայ դդեակ մը և ճամբու վրայ այգի մ'ունի, միշտ կռիւէ գլուխ պիտի չ'առնէ:

Առակ

— Կինը աշխարհիս ամենէն անորոշելի էակն է:

Տիկին տը Լամպէր

— Կիները մարդերէն աւելի կ'արժեն, վասն զի անոնք աւելի կը նուիրեն ուրիշին իրենց անձը քան թէ մարդիկ:

Տիկին տը Ռիւզիէօ

— Աստուած թէև զղջաց մարդս ստեղծած ըլլալուն համար, բայց երբեք չզղջաց կինը ստեղծած ըլլալուն համար:

Մալէրպ

— Ինչ որ սիրելի է, կնոջ հանգամանք ունի:

Լա Մէրի

— Ինչ որ հաճելի է, կին կը բուրէ:

Տիւբակի

— Կինը տիեզերքին հրաշակերտն է:

Լէօնի

— Աշխարհիս գեղեցկագոյն կէսը կը համարուին կիները:

Բուսօ

— Պատուեցէ՛ք կիները, մեր կենաց ընթացքին վրայ երկնային վարդեր կը սփռեն անոնք. սիրոյ երջանկանիւթ կապերը կը կազմեն և շնորհաց համեստական վարագուրին ներքև նուիրական ձեռքով մը մեր վսեմ զգացումներու անմահ ծաղիկը անթառամ կը պահեն:

Շիլլեր

— Ինչպէս ճամբարանի (promenade), նոյնպէս կենաց մէջ կինը իրմէ քիչ մը մեծ մարդու մը վրայ կը պարտաւորի յենուլ:

Ա. Փար

— Հարստանալու համար մի՛ կարգուիք, վասն զի այս նպատակաւ կարգուող մը օժիտին հետ կարգուած կ'ըլլայ և ո՛չ թէ աղջկան հետ. առուտուր մ'է այս եւ ո՛չ թէ ամուսնութիւն: Միշտ նախապատիւ համարեցէ՛ք խնամութիւն հաստատել այն պատուաւոր անձերու հետ, որոնց ուղղասիրութիւնը ժառանգական եղած է ամեն ժամանակ և պատիւն ալ անբիծ: Մէկը օր մը Թէմիսթօփիին կ'ըսէր.

«Որո՞ւ յօժարակամ կուտայիր աղջիկդ. — ուղղասէր՝ բայց ո՛չ այնչափ ունեւոր մարդո՞ւ՝ թէ հարուստի մը. — Նախամեծար կ'ընտրեմ, պատասխանեց Սալամինայի յաղթողը, անործաթ մարդը քան թէ արծաթը առանց մարդու:

Ապէ Պլանցար

— Խռովութիւնը անպակաս է հոն ուր հաւը կ'երգէ եւ աքաղաղը կը լռէ:

Առած

— Մէրը, եթէ յայտնուած ըլլայ զայն ներշնչող օրիորդին, ալ տանելի չկրնար ըլլալ:

Ժ. Ժ. Բուսօ

— Սիրոյ մասին՝ կատակը այնպիսի զուարճութիւն մ'է, որն որ կը կարծուի թէ հետեւութիւն մը չկրնար ունենալ և որն որ ստուգապէս կը վառէ սէրը՝ առանց տարակուսի տեղի տալու:

Ա. տիւ Ռիւյ

— Ամուսնութեան կապերը մեծ մասամբ պարահանդէսներու մէջ կը կազմուին, բայց եւ այնպէս դարձեալ պարահանդէսներու մէջ կը խզուին անոնք:

Բօսպրիւն

— Արարիչը իւր Աստուածային նախատեսութեամբը կիներուն մօրուք չտուաւ, վասն զի ասոնք ածիլուելու ատեն չպիտի կրնային լռել:

Ա. Տիւմա

— Գեղութիւնը յանձնարարական գիր մ'է, որուն վարկը տեղեկական չէ:

Ն. Լանգլօ

— Կին մը կրնայ ծնած ըլլալ գեղեցիկ ըլլալու համար, բայց գեղեցկութիւնը այն հասակին մէջ կ'սկսի ո՛ւր սիրտը կարող է սիրելու:

Լապրիւյէր

— Կիները պարահանդէսը և տեսարանը կը սիրեն, ինչ-

պէս որսորդները կը սիրեն այն տեղերը, ուր շատ որս կը գտնուի:

Լաթէնա

— Խորտեաշ կին մը շատ անգամ թխագոյն կնոջ մը պէս գեղեցիկ է, բայց շատ անգամ ալ աւելի աղուոր է:

Ատրիէն Բիւյ

— Կին մը խելացի ըլլալու համար անհրաժեշտաբար ստիպուած չէ նաեւ սապատող ըլլալու. բաւական է, որ տղեղ ըլլայ անիկա: Տգեղութիւնը, գեղեցկութեան պակասութիւնը, ընկերութեան մէջ մտնող ելլող կնոջ մը կենաց վրայ այնպիսի ազդեցութիւն մը կ'ունենայ, որ խիստ շատ անգամ այս մարմնային պակսութիւնը կը բարգաւաճէ անոր մտքին մէջ խելացիութեան և նենգամտութեան այն հանգամանքները, որոնցմով միշտ նշանաւոր կը հանդիսանան սապատողները:

Սրալ

— Կիներուն ամեն պչրանքը նենգալի՝ և բոլոր արհեստն ալ թունաբոյր են, և ինչպէս մամուկները, ճանճերը բռնելու համար կը լարեն իրենց ոստայնը, նոյնպէս ալ կանայք միմիայն արական սեռը հրապուրանօք գրաւելու համար սիրուն կ'ըլլան:

— Երիտասարդ մը երբ կը սիրէ, հոգին իւր առջերուն մէջ կը պարէ:

Էօնարիս

— Կին մը տեսնելով որ Րիվարօլ պերճաբար կը ճառէր բարեկամութեան վրայ, ըսաւ անոր. «Պարո՛ն, ինչո՞ւ կիներն ալ էրիկ մարդերու պէս բարեկամութեան ընդունակ չես դատեր».— Վասն զի, պատասխանեց երեւելի հրատարակիչը, դուք որ բնութեան կատարելութիւնը ըլլալով, ինչպէս որ սէրն ալ բարեկամութեան կատարելութիւնն է, ուրիշ զգացում չէք կրնար կրել՝ բայց միայն այն՝ որ ձեզի պէս կատարելութիւն է:

Ա. Քիգար

— Սէրը մեկ կը սորվեցնէ ամեն առաքինութիւնները:

Պլուսարֆ

— Սիրելը և սիրուիլը այնպիսի երջանկութիւն մ'է, որ մարդկային կեանքի այս օրհներգութիւնը կրնայ մշտնջենաւորապէս նուագել՝ տուանց սիրտը յոգնեցնել կարենալու:

Տիկին տը Սրալ

— Սէրը աւելի գիւրութեամբ կրնայ սրտին մէջ մտնել՝ քան թէ հովը բաց տունի մը մէջ:

Վիէլանո

Փ Ո Ւ Ն Ջ

— Աղջկանց սովորութիւնն է սէգ ըլլալ այն երիտասարդաց հետ, որոնք հաճելի չեն երևար անոնց:

— Կիները շատ անգամ անտարբեր կ'ըլլան բարեկամութեան: Իրաւունք ունին, ըստ որում բարեկամութեան զգացումը անհամ և անախորժ կ'երևայ արդէն սէրը զգացող կանանց:

— Կիները չեն կրնար հասկնալ թէ անշահախնդիր բարեկամ մը կրնան ունենալ:

— Այն կինը որ կը յարգուի աւելի իւր սրտին և մտքին զգացումներովը քան թէ գեղեցկութեամբը, իւր սեռին մէջ բարձրագոյն աստիճան ունի: Այն որ աւելի գեղեցկութեանը քան թէ սրտին կամ մտքին կատարելութեանը համար կը յարգուի, ո՛չ այլ ինչ է, բայց եթէ կին մը: Բայց այն որ կը յարգուի աւելի իր ազնուականութեամբը կամ աստիճանին՝ քան թէ գեղեցկութեանը պատճառաւ, իւր սեռէն զուրս ու անոր վերօքը կը գտնուի:

— Մարդիկ միշտ չեն սիրեր այն կինը, զոր կը յարգեն:

ընդհակառակն կանայք կը յարգեն միայն այն մարդերը, զորս կը սիրեն:

— Դէժը սրտին հայելին է. աչքերը սրտին գաղտնիքը երևան կը հանեն:

— Մի՛ զարնե՛ր կնոջ, նաև հարիւր յանցանք գործած ըլլայ, մի՛ զարնե՛ր կնոջ և ո՛չ իսկ ծաղիկով:

— Այն մարդը, որ կը ծեծէ կին մը, թշուառական մ'է, որն որ իբր վատ կ'ողոքի:

— Սիրող կանանց սիրտը խորան մ'է, ուր կը թագաւորէ դիւրաբեկ կուռք մը:

— Ամեն տեսակ ճամբաներէ հնարին է հասնիլ կանանց սիրտը. սակայն դժուարին է գտնել այն ճամբան, ուսկէ ուղղակի կարելի է հոն հասնիլ: Ոմանք կը փնտռեն այս ճամբան, և ոմանք ալ որ աւելի յանդուգներն են, կը հորդեն զայն:

— Կին մը երբ իւր գեղեցկութիւնը իրեն համար կատարելութիւն կը համարի, ինքնին կը ծանուցանէ թէ անկէ ուրիշ կատարելութիւն չունի:

— Հրապարակել թէ այսինչ խոհեմ կինը անխոհեմ է, զրպարտութիւն մ'ընել է: Ըսել թէ տգեղունի մը գեղանի չէ, ո՛չ չարախօսութիւն է և ո՛չ զրպարտութիւն, այլ գաղանային ոճիր մը, որուն համար երբեք չեն ներեր կանայք: Շատ կիներ աւելի նախանձախնդիր են իրենց գեղեցկութեան համբաւոյն քան թէ պատուոյն համար: Եւ կին մը՝ որ պաճուճանօք յարգարուելու և զարգարուելու համար ամբողջ առաւօտի մը կը կարօտի, իւր պաճուճանքը յարգարելու ժամանակը եթէ մէկը վրայ հասնի, աւելի կ'զջարի ու կը ցաւի քան թէ սիրահարի մը հետ մատնուածին: Զարմանալի չէ այս. ըստ կանոնի, իգական սեռին առաջին առաքինութիւնն է հաճելի ըլլալ, և մարդերու հա-

ճելի ըլլալու տպահովագոյն միջոցն է գեղեցկութիւնը քան թէ խոհեմութիւնը:

Թարգմանութիւն

— Է՛հ . . . դու որ իզուր կը տքնիս իմ խօսքերուս մէջ վրիպումներ գտնել, ներէ ինձ ըսել քեզ թէ՛ վարդին քաղցրութիւնը թոյն է իշամեղուն:

Էպլըն Էլ Վերտի

— Խօսելէդ առաջ մտածէ՛. և շատ մի՛ նետուիր խօսակցութեան մէջ, թէ ո՛չ կը կորնչիս:

— Մամուլը ընկերային աշխարհի լոյսն է, և ո՛ւր որ լոյս կայ՝ հոն կայ նաև նախախնամութեան մատը:

Վիկթոր Հիլկո

— Լէոնիտասի կինը կ'ըսէր. Մենք, Լակեդեմոնացի կիներս, մենք միայն կը հրամայենք մեր էրէկներուն, վասն զի միայն մենք մարդեր կը կազմենք:

Պլուտարք

— Եթէ ներելի է մարդուս սնգուրով չպարիլ, ներելի է նաև կնոջ մտածել: Ո՛չ, կինը կը պարտաւորի խնդալ, միշտ խնդալ: Այս միայն բաւական է երկրիս վրայ ունեցած իւր վեհ պաշտօնին. այս միայն բաւական է աշխարհիս թագաւորը զուարթութեան մէջ պահելու համար:

Լէոնիլ Էմիլիա Կալօքի

ՆՇՄԱՐԲ

ՍԷՐ

— Սէրը՝ կրից յարմարագոյնն է կանանց համար:

Ցէմանի

— Սէրը՝ դիւթող ոգի մ'է, որ կը հարուածէ նոյն իսկ ժպտած ու գգուած միջոցին:

Մերազրագ

—Սէրն՝ անկախ զգացում մ'է, որոյ յաղթել երբէք հնար չէ:

—Սէրը՝ բռնապետ մ'է, որ ո՛չ ումեք կը խնայէ:

Տիկին Սուգա

—Սէրը՝ այնչափ սուրբ զգացում մ'է, որ սիրահար մը միայն գուշակութեամբ կրնայ գիտնալ թէ կը սիրուի:

Տիկին Տը Սարթորի

—Սէրը՝ հիւանդութիւն մ'է, առ որ պարտին ենթարկել անձինք մի անգամ:

Ատրիէն Տիրուցի

—Սէրը՝ կիզիչ հուր մ'է, որ կը տեւէ այնչափ նուազ, որչափ շուտ կը բռնկի և շուտ կը վառի:

—Սէրը՝ կրօն մ'է, որոյ մեծ քահանայապետը բնութիւնն է:

—Սէրը՝ քաղցրիկ այցելու մ'է, զոր սիրահարք հաճոյքով կ'ընդունին ամեն օր:

—Սէրն՝ անցնող թռչուն մ'է, առ որ անհամբեր կ'ըստպասեն կանայք երիտասարդութեան ատեն:

Ա. Բիֆար

—Սէրը՝ սրտի վէպն է, հաճոյք՝ նորա պատմութիւնը:

Պոմարշէ

—Սէրն՝ արբեցութեան վայրկեան մ'է:

Լամարթին

—Սէրը՝ է այն հուրը, զոր չէ հնար ծածկել, աչաց հայեցուած կամ սրտի հառաչ մը կը յայտնեն հոգւոյ շարժումը:

Ռասին

—Սէրն՝ երեւակայութեան մի աշխատութիւնն է սիրտը գրգռելու եւ բանականութիւնը անդամալուծելու համար: Սիրել, զայս միայն լաւ գտայ կենաց մէջ:

Ժորժ Սան

—Սէրը՝ հոգւոյ շփոթութիւն մ'է:

Լը Սաժ

—Սէրն՝ երիտասարդաց թագաւորն, իսկ ծերոց բռնապետն է:

Օլսենսփերն

—Սէրն՝ է ինչ որ հիացմամբ կը ճաշակուի, և ինչ որ միշտ կը փնտռուի, երազ մը յափշտակիչ:

Տիւսի

—Սէրն՝ այն միակ բանն է, որ հոգիները կը միացնէ:

Սորեն

—Սէրը՝ կանանց համար հաճելի ցնորք մ'է:

—Սէրն՝ այն անսպառ ջերմութիւնն է, որ կ'երիտասարդացնէ և յուսով կը լնու:

Սենակուր

—Սէրը՝ բնութեան օգնականն է, նման բժշկութեան:

Տր. Լալլման

—Սէրն՝ առանձին կիրք մը չէ, նա կը զարթուցանէ և կը ժողկէ ուրիշ ամեն կիրքերն:

Տիկին Սուգա

—Սիրելն՝ ամեն ինչ է, մնացեալն ոչինչ:

Սոնլոփէ

ՓՈԻՆՋ

—Բարեկամութիւնը և սէրը իրարմէ տարբեր զգացումներ են: Այն որ փորձով գիտէ թէ ի՛նչ է սաստիկ սիրոյ մը զգացումը, բարեկամութեան յարգ չընծայեր. իսկ այն որ իւր կեանքը բոլորովին բարեկամութեան զգացումով անցուցած է, սիրոյ մասին բան մ'ըրած չէ տակաւին:

—Կիները եթէ այնչափ կը մշակեն իրենց գեղեցկութիւնը, պատճառը այն է, որ մարդիկ միմիայն այն գեղեցկութեան համար կը սիրեն զանոնք:

—Իւր սիրուհիին հետ կարգուիլը պատուական գինին դառնահամ քացախի փոխել է:

—Սէրը սովորութիւն ըրած է համբաւանել, որոնք որ աղէկ խօսիլ գիտեն:

—Կիները առանց բառ մ'արտասանելու կը խօսին, եւ անձնատուր կ'ըլլան մերժելով ինչ որ կը խնդրուի իրենցմէ:

—Կեանքը կատարեալ է, երբ անգամ մը կը սիրենք:

—Կեանքը ծաղիկ մ'է եւ սէրը ասոր մեղրը:

—Սէրը եւ առաքինութիւնը վսեմ խորհրդածութեանց հարկաւորութիւն ունին:

—Մտային զբօսանքը սրտին վիրաց սպեղանին է:

—Արական սեռը շատ աւելի տնամօթ կ'ըլլար, եթէ ամբողջապէս գիտնար ինչ որ կը մտածեն կիները, եւ ասոնք ալ շա՛տ աւելի հպտանքով պիտի շարժէին եթէ գիտնային ամբողջապէս ինչ որ կը մտածեն մարդիկ:

—Հաճելի ըլլալ, սիրել եւ տիրել, ահա կնոջ ամբողջ կեանքը:

—Կնոջ մը գեղեցկանալու խնամքը հաճելի ըլլալու փափաք մ'է միշտ:

—Գլխաւորաբար կանանց քով կը սովորինք քաղաքավարութիւնը, այն պատճառաւ որ կա՛մ անոնք բնականաբար աւելի քաղաքավար են, եւ կա՛մ թէ անոնց հաճելի ըլլալու համար մեր միտքը կը վսեմանայ եւ կը զարգարի:

—Աստուած կիները ստեղծած է, որպէս զի անոնք մարդերու գազանութիւնը մեղմեն:

—Կիները, աւելի աղէկ ստեղծու եւ խաբելու համար սովորած են լալու արուեստը:

—Սիրահարութեան առթիւ ո՛վ որ իւր պատկերը կուտայ, ինքզինքն ալ տալ կը խոստանայ:

—Մարդերուն հարիւրին երկուքը խելացի է. կիներուն

հարիւրին մէկը անմիտ է. ահա կնոջ եւ մարդու համեմատութիւնը:

—Կիներուն միտքը եղեմական պարտէզին կը նմանի. որն որ առանց մշակուելու խիստ գեղեցիկ պտուղներ կ'արտաբերէ:

—Ընդհանրապէս գիտուած է որ գիտուն բարեկամներ ունեցող կիները խելացի ու գիտուն եղած են:

—Կիներուն գրութեանց մէջ միշտ հազար ու մէկ քերականական եւ ուղղագրական սխալներ կան, բայց անոնց գրութեանց մէջ կայ նաեւ այնպիսի շնորհք ու հաճոյք մը. որ արական սեռին գրութեանց մէջ չեն նշմարուիր երբէք:

—Մարդս կ'ըսէ ինչ որ գիտէ. կինը կ'ըսէ ինչ որ հաճելի է: Առաջինը՝ խօսելու համար ծանօթութեանց հարկաւորութիւն ունի, երկրորդն ալ կիրթ ճաշակի: Խօսակցութեան իբր գլխաւոր նիւթ մարդս օգտակար՝ եւ կինն ալ հաճելի խօսքեր ունենալու է:

—Կինը միայն կրնայ ապրիլ եւ մեռնիլ սրտով:

—Մարդուս համար մեծագին գանձ մ'է այն կինը, որն որ կը սիրէ գինքը: Կնոջ սրտէն ի զատ չկայ սիրտ մը ուսկէ սէրը կարենայ աւելի առատութեամբ, աւելի ուժգնութեամբ եւ իբր հեղեղ հոսիլ: Խանդաղատանքը միայն կնոջ սրտին մէջ անսպառելի աղբււր մը կրնայ ունենալ. անձնուրութիւնը միայն հոնկէ վեհութեամբ եւ վսեմութեամբ կ'աղբերանայ. միայն կինն է, որ առաքինի ու անթերի գործքերով կը զոհուի ուրիշի համար:

—Աստուածները նուագելու կարողութիւն պարգեւեցին մարդկանց, որպէսզի երաժշտութեամբ ասոնց կիրքը հանդարտի:

—Մարդերը կը հաստատեն օրէնքը, իսկ կիները բարքը կը կազմեն:

—Գեղութիւնը ծուղակ մ'է, զոր բնութիւնը լարած է բանաւորութեան առջև:

—Անկարելի է բարեկամ ըլլալ կնոջ մը երբ կարելի է անոր սիրահարը ըլլալ:

—Սիրուիլը մարդկային երջանկութիւն մ'է միայն. իսկ սիրելու հաճոյքը հրեշտակներու հեշտութիւնն է:

—Սիրոյ իրական յատկութիւնն է զոհուիլ:

—Սէրը՝ եթէ մարի, կրնայ վերստին վառիլ, այլ երբ կը սպառի, երբէք չկրնար վառիլ:

—Սիրելը ո՛չ այլ ինչ է, բայց եթէ խնդրել ուրիշէ երջանկութիւն, զոր մարդս ինքնին չո՛ւնի:

—Ինչպէս կարելի է քանի մը կին սիրել. մինչդեռ անոնց միայն մէկը կը բաւէ զմեզ ամեն տեսակ մարդկային թշուառութիւններու ենթարկելու համար:

—Երբ կին մը խօսելու կ'սկսի, կը հեռանամ իրմէ, իբր թի մը քովէն:

—Կիներուն սիրտը լուցկիի կը նմանի:

—Թէ՛ կիներուն և թէ՛ ծովերուն փոթորիկները տեսած եմ, և կը խոստովանիմ թէ սիրահարները աւելի ողորմելի են քան նաւաստիները:

—Մի միայն իրենց էրիկը սիրող կիները աւելի հազուադիւրս են քան թէ ծովուն յատակը եղած մարդարիտները:

—Մարդու մը ստուերը հարիւր կինէ աւելի արժէք ունի:

—Կ'ուզե՞ս սիրուիլ օրիորդէ մը, քննէ իւր ճաշակները, հասկցի՛ր թէ ի՛նչ զուարճութիւններ սիրելի են իրեն սովորաբար, նայէ՛ որ գոհ ընես զինքը իւր ինքնակամ հաճոյիցը մէջ, չտեսնելու զարկ իւր մտային ցնորքները. զո՛վէ՛ իւր ունեցած յատկութիւնները, տո՛ւր նաև այն յատկութիւնները, զորս իրօք չունի, իւր առջև ուրիշ օրիոր-

դի մը գովեստ մի՛ տար, մանաւանդ նայէ՛ որ նեղութիւն ալ չպատճառես: Կինը աններելի յանցանք կը համարի ինչ որ զրկանք կուտայ զուարճութեանց, նաև ինչ որ իր անձնասիրութիւնը կը վիրաւորէ:

Տիկին Տը Բիւիզիէօ

—Համեստ կոյսի մը սիրտը սիրոյ բողբոջը ունի. ինչպէս վարդի մը կոկոնը անոյշ հոտը կը պահէ:

—Մտային աշխատութեամբ միայն հնարին է սրտին հանգստութիւնը պահել:

—Այն կինը որ շատ հոգ կը տանի իւր զարդերուն և պաճոյճներուն, քիչ խնամք կը տանի իւր առաքինութեան և պատիւին:

—Ընդհանուր մարդկութեան խիղճը շատ ժամանակներէ ի վեր յայտնեց՝ մարդերու իրարու նկատմամբ ունեցած գըլխաւոր պարտաւորութիւնները՝ երկու հինօրեայ սկզբնական ճշմարտութիւններով, զորս քրիստոնէութիւնը արդի ժամանակի ժողովրդոց բարուցը աւանդեց:

—«Մի՛ ընէր ուրիշին ինչ որ չես ուզեր որ նոյն իսկ քեզի՛ եղած ըլլար»:

—«Ըրէ՛ ուրիշին ինչ որ կ'ուզես որ քեզի՛ եղած ըլլար»:

—Դեռ չառնուած բերդի մը համար եթէ անառիկ է ըսենք՝ կը սխալինք: Նոյն կարծիքը կրնանք ունենալ նաև տակաւին իւր առաքինութիւնը անարատ պահող կնոջ նկատմամբ:

—Թէև Աստուած ստեղծեց կինը, այլ օձը զանիկա կատարելագործեց:

—Ո՛վ որ իւր կինը և հինգ ֆրանքնոց մը կը կորուսէ, այս երկու կորուստներուն ամենէն մեծը ու ցաւառիթը հինգ ֆրանքնոցն է:

Առակ

—Պարկեշտ ու պատուաւոր կիները պահուած գանձեր են, անոնք ապահովութեան մէջ են. սակայն յայտնի է թէ այս ապահովութեան պատճառն է զիրենք փնտռող չլլալը:

—Կիները այնպիսի շնորհալի կերպով կը ստեն, որ ստա-խօսութիւնը ամեն բանէ աւելի կը յարմարի անոնց:

—Կիները ստեղծելու քաղաքացիական կրօնը ալ սը-տելու գիտութիւնը արդէն սորված է:

—Կնոջ մը արժէքին չափը իւր սրտին տարածութենէն և սիրելու մասին ունեցած կարողութեանը քանակութենէն կրնայ հասկցուիլ:

—Կիներուն քով մեր ունեցած բոլոր արժէքը մեր երիտա-տասարդութեան վրայ կը կայանայ: Անոնք մեր գէմքին և մեր հագուստին համար աւելի կամ նուազ հաճութեամբ կամ տհաճութեամբ կ'ընդունին զմեզ. և այն երիտասար-դը, որ երեսուն տարեկան եղած ժամանակ սիրուն մարդ մը կը համարուի, վաթսուն տարեկան եղած ժամանակ կիներուն քով ծերունի յիմար մը կը համարուի:

—Կիները աւելի զարդարուելու քան թէ հագուած ըլլա-լու համար կ'զգեստաւորուին. և հայելիին առջև մինակ գտնուած ատեննին աւելի մարդերու քան թէ իրենց վրայ կը մտածեն:

—Եւ միթէ երիտասարդներն ալ հայելիի մը առջև զար-դարուելու ատեն միմիայն կիներու և աղջիկներու վրայ չեն մտածեր:

—Այն ամեն ժողովուրդներու մէջ ուր բարձր է կայ, աղջիկ-ները խստասիրտ և կիները դուրսակամ են: Այս վերջիննե-րը փորձուելու վտանգէն զերծ գտնուելուն համար, իրենց մէջ ոճիւրդ բանի մը տեղ չգրուիր:

—Միայն անփորձ մարդը իւր սէրը ձեռով կը գրէ կամ բանիւ բերանոյ կը յայտնէ: Աղջիկ մը իւր սիրուած ըլլա-

լուն աւելի աղէկ կը համոզուի իւր ըրած դուշակութեամբը և դիտումներովը քան թէ զինքը սիրող մարդուն ձեռքը և զարդարուն խօսքերովը:

Նիկոն 8ր Լանգլո

—Զգայուն և քնքոյշ օրիորդի մը համար սիրոյ ամենէն հրապուրելի յայտարարութիւնը խելացի երիտասարդի մը խօսիլ չկրնալով չփոթիլն է:

Լարիմա

—Պահանջումներ ունեցող կեղծ սիրահար մը կ'աճապարէ և կը կարգադրէ իւր ընելիք սիրահարական յայտարարու-թիւնը: Այլ այն, որ կը սիրէ, չգիտեր թէ երբ և ինչպէս պիտի ըսէ թէ կը սիրէ:

Շապանց

—Կնամու ազգերու մէջ սիրահարական յայտարարութեան մը արժէքը ամեն բանէ աւելի քիչ կ'զգացուի: Թէ՛ արա-կան սէրը և թէ իգական սէրը այս արժէքին մէջ ո'չ այլ ինչ կը տեսնեն, բայց միայն հեշտալի վայելումներու փո-խանակութիւն մը: Այլ սակայն ի՞նչ կը նշանակէ «քեզի կը սիրեմ» խօսքը, որ ա՛յնչափ թեթեալ կ'արտաբերի, և որու տղայական մեկնութիւն մը կը տրուի:— Ահա անոր նշանակութիւնը. «Եթէ կ'ուզես ինձ գոհել անմեղութիւնդ և բարոյականութիւնդ, կորուսել նոյն իսկ քու վրայ ունե-ցած համարումդ և պատիւդ, զոր ուրիշներէ կ'ընդունիս. ամօթահար քայլել ընկերութեան մէջ գէթ մինչև այն ա-տեն ուր զեղխութեան սովորելովդ ա՛լ ամէնալէ զազրիս ու լրբօրէն ապրիս, որ և է ընկերային պատուաւոր գիրքէ զրկուիլ, ծնողքներդ վիշտով մեռցնել և մէկ վայրկեան հեշտութիւն պարգեւել ինձ, յանձափս երախտագէտ պիտի ըլլամ քեզի»:

—Մայրե՛ր, այս տողերը կարդացէք ձեր նորահաս աղջիկ-ներուն, ըստ որում անոնց ուղղուած փաղաքուշ խօսքե-րուն համառօտ բովանդակութիւնը ահա այս է, և որչափ

որ կրնաք, ժամանակէ շատ յառաջ անոնց աչքը բացէ՛ք
որ տեսնեն վտանգին տխուր հետեւութիւնները:

Տիարո

—«Թէ ձու կ'ուզես հաւերէ,

կըւկըռոցին համբերէ՛ս:

—Շատ կըւկըռոս հաւերէ,

Ձու սպասել շատ խելք է՛:

Մասեաց Աղաւնի

—Մարդկային ընկերութեան մը կառավարութիւնը օրէնքին իշխանութեան ներքեւ դնել՝ բանաւորութեան ձեռքը յանձնել է. իսկ մարդու մը իշխանութեան ներքեւ դնել՝ անասունին ձեռքը յանձնել է:

Արիստոտել

—Ընդհանրապէս, և կիներն ալ քաջ գիտեն. մարդ մ'որ սրամտութեամբ կը խօսի սիրոյ վրայ, չկրնար ջերմ սիրահար լինիլ:

Ժ. Սան

—Առաջին սէրն օրիորդներու միտքը կը սրէ, պատանին երկրորդ սիրոյն մէջ նուազ ապուշ է:

Ժ. Սէն

—Կինը դառնագոյն է քան մահը:

Սողոմոն

—Շողոքորթութիւնը շատ աւելի կիներ ի կորուստ կը մատնէ քան սէրը: Երբ այն չյաջողի, յանցանքն իրը չէ, այլ շողոքորթինն:

Լէվի

—Արիութեամբ կը մեռնի ան որ իր մահուան շատ վկաներ ունի:

Վ. Ոլդեն

—Կան աշխարհի մէջ շատ սրամիտ մարդիկ, որ խորհելու եղանակը չգիտեն:

Նոյն

—Կողերն արծիւներ կը դառնան, երբ խնդիրը չահու վրայ է:

Նոյն

—Դժուար բան չէ զաւակներ ունենալ, այլ զանոնք սնուցանելն ու կրթելն է դժուարը:

Մալքիս

—Կանայք շատ աւելի երջանիկ պիտի լինէին եթէ իրենց մտքին համար այնքան հոգ տանէին որքան կը տանին իրենց դէմքին համար:

Յն. Ֆէ

—Ի ֆրանսա ամենէն հազուագիւտ բանն է յիմար կին մը:

Յն. ժերարտէն

—Ամուսնութիւնը բնութեան մեր առջև լարած մի թաւարդն է:

Եօթենաւ

—Գթութեան անհաղորդ մարդն մարդկութենէ դուրս է, և այդ բառն իսկ ստէպ հոմանիշ է գթութեան:

Նոյն

—Երբ երաժշտութիւն կը լսեմ, երեւակայութիւնս ստէպ կը ծածանի այս մտածման մէջ, թէ ամեն մարդիկ եւ կեանքս յաւիտենական ոգւոյ մը երազներն են. լաւ կամ վատ երազներ, որոց իւրաքանչիւրին մահը զարթում մ'է:

Նոյն

—Ընդհանրապէս ծնողք կը սիրեն ցաւագար որդիքը. վասնզի անոնց տեսքն մերթ իրենց սրտին մէջ գութ եւ մերթ իրենց խղճին մէջ վիշտ կը դրդուէ, արդիւնք հին յանցանքի մի:

Նոյն

—Ինքնամոլ մարդն է, որ ապուշներու մէջ փողերով կը հռչակէ իր մի աննշան գործն, որ մի ժամու կեանք ունի:

Ք.

—Կանանց անհաճոյ չէ յանդուգն վստահութիւն մը:

Պայրըն

—Կնկան մը մտերիմ բարեկամը նուազ կը սիրուի քան իր սիրոյն աւանդապահը:

Մէլիամ

—Բաղդի խաղ մ'է այն ամուսնութիւնն որու մէջ այր ու կին կոնխաւ չեն ճանչցած զիրար:

Նոյն

—Ուր որ կանայք կը յարգուին՝ մարդիկ ազատ են ու երջանիկ:

Նոյն

—Հաստատամտութիւնը սիրոյ մէջ սալ մ'է որ կը կարծրանայ որքան ծեծուի:

Դեմասքինէս

—Կանայք իրենց բնական վիճակին բերմամբ պէրասէր են:

Ժ. Ռուսօ

—Թակարդ մ'է պէրասիրութիւնը, զոր կանանց ունայնասիրութիւնն մերինին առջեւ կը լարէ:

Պրուի

—Պէրասէր օրիորդ մ'որ սիրահար մը կ'ընդունի, իր գահէն հրամայող վեհապետ մ'է:

Տն. Կուսնյի

—Փափկասիրտ կնկան մը համար սիրոյ ամենէն հրապուրելի յայտարարութիւնը սիրահարին շփոթութիւնն է:

Լադէնս

—Չկայ տեական ընկերակցութիւն մոլութեան և հանձարի մէջ: Այս երկու ներհակ տարրերն երբ հանգիպին պատահմամբ միեւնոյն անհատին վրայ՝ երկուքէն մին կը մաքառի և միւսը կը ջնջէ անվրէպ:

Տիւմա Ռոդի

—Ամեն ընկերային դասակարգեր ունին իրենց փոփուրը:

Նոյն

—Այն մարդն որ օտար կնկան մը հետ կը կարգուի եւ չիմանար անոր լեզուն, բան մը միայն ունի ընել, այս է՝

ըստ կարի շուտ սորվիլ այդ լեզուն առանց կնկան կասկած տալու:

Նոյն

—Ներենք խուլերուն, որ երաժշտութեան դէմ կը խօսին, կոյրերուն, որ գեղեցկութիւնը կ'ատեն: Զի ասոնք չեն այնքան ընկերութեան թշնամիներն, որ կը դաւադրեն ջնջել անոր սփոփանքն ու հրապոյրը, որքան այն ողորմելի արարածներն, որոնց զլացած է բնութիւնը գեղեցկին եւ ճշմարտին գործարանները:

Վօլդեռ

—Միշտաներ կան, որ մարմին առնելու համար տարիներ կ'անցընեն՝ միմիայն մի քանի վայրկեան ապրելու համար: Այս է ահա մի շատ գրեանց բաղդը:

Նոյն

—Ո՛հ, աղուոր բան է հսկայի մ'ոյժն ունենալ, բայց բանասիրական է զայն հսկայի պէս ի գործ ածել:

Եֆսքիք

—Կարելի՞ է, որ կնկան մ'անարատութիւնը աւելի ևս գրգռէ մարդու զգայարանքն, քան իր թեթևութիւնը:

Նոյն

—Մտածութիւններն դատելի չեն. դիտաւորութիւններն մտածութիւններ չեն:

Նոյն

—Արք կանանց ուզածին պէս պիտի ըլլան. եթէ կ'ուզէք որ արք մեծանձն և առաքինի ըլլան, ուսուցէք կանանց մեծութիւն և առաքինութիւն:

Ժ. Ժ. Րուսոյ

—Հանճարը կ'ըստեղծէ, ռամիկը կը նուիրագործէ:

Սէսիլ Ժէ

—Կ'սկսիմ հասկնալ թէ այս դատապարտեալ աշխարհի մէջ առաքինութենէ աւելի բարի բան չկայ, տաղտկացած եմ մոլութենէ, որոյ ամեն տեսակաց ճաշակն առի:

Պայրըն

—Միշտ կը մտածեմ թէ մարդկութիւնը կը բարեկարգուէր, եթէ մանկան կրթութիւնը բարեկարգ ըլլար:

Լէյպցից

—Ամեն բանի մէջ մանաւանդ մատաղ և փափուկ արարածներու համար մեծ գործը սկզբնաւորութիւնն է, և ուզած տպաւորութիւնդ յայնժամ կրնաս ընել անոնց վրայ:

Պղատոն

—Մշտնջենաւոր են այն զգացմունք, որք կը ծնին որբանին շուրջը, և ծերք կը կրկնեն թէ իրենց առաջին յոյզերը իրենց վերջին յիշատակներն են:

—Կին մը, իւր բարուց մասին զգաստ ըլլալու համար պէտք է գիտնայ իմաստութիւնը, և որպէսզի հրեշտակային մաքրութեան նմանի, պէտք չէ որ իւր խորհուրդները ընկղմած ըլլան նիւթոյ մէջ:

Ֆ. Տը Կըրնայլ

—Մատաղ կին մը ամուսնանալով իւր ունայնամտութեան ծառայեցնող բան միայն կը տեսնէ. և երջանկութեան վրայ ունեցած իւր գաղափարը և զինքը շրջապատող բոլոր բաներուն շփոնդը կ'արգելուն բնութեան ուրիշ մեծ ձայնը լսել:

Վոլդեռ

—Ամենուրեք ժողովուրդք բարքեր ունենալով միայն տիրած են:

Պերնարտէն Տը Սէն Բիւռ

—Սրտի սաստիկ յուզմանց մէջ կայ մաքուր և անչահաւէր բան մը, որ մարդկային հոգւոյն արժանաւորութիւնը և ազնուութիւնը կ'զգացնէ:

Ա.Գալիլեո

—Միայն մենք՝ Սպարտացիքս եմք կ'ըսէր Լևոնիտայ կինը, որ մեր ամուսնոց կը հրամայեմք, որովհետեւ մենք միայն մարդոց կեանք կուտանք:

Պլուտարքոս

—Իւր որդիքը և թոռունքը տեսնող մայրը՝ իւր ծերութեան վիշտը մոռնալու առանձնաշնորհումը ունի մարդկային ազգին մէջ:

Տիկին Սիրլյ

—Եւրոպիոյ համար այնչափ նոր բան է բարոյականութիւնը, որ ցարդ կառավարութիւնք կ'անգիտանան տղայոց պահպանութեան համար ունեցած պարտքերնին:

Պերնարտէն Տը Սէն Բիւռ

—Եթէ բոլոր շահերը և բոլոր կարծիքները ներկայացուին, ոճիրը չը պիտի ըլլայ գէթ:

Լէճէ

—Դաստիարակութեան ետեւ մարդկութիւնը երջանկացնելու և կատարեւագործելու գաղտնիքը կայ:

Քանդ

—Ի բնէ ախտաւոր հոգւոյ մը չափ հազուագիւտ բան չկայ: Մեր բարոյական կարողութեանց ուղղութիւնը առաքինութեան կը տանի, ինչպէս մեր բնական կարողութեանց ուղղութիւնը՝ առողջութեան:

Պոնստըտէն

—Կը հաստատենք թէ ամենէն աւելի բնածիր շնորհօք օժտեալ հոգիները յուր դաստիարակութեամբ ամենէն աւելի գէշ կ'ըլլան, հաւատացէք արդարեւ թէ, մեծ ոճիրները և կատարեալ չարութիւնը ռամիկ ոգիէ մը յառաջ կուգան և ոչ թէ դաստիարակութեամբ ապականած կորովի հոգիէ մը:

Պղատոն

—Մենք յիշողութիւնը լեցնելու միայն կ'աշխատինք, և իմացականութիւնը և խիղճը պարապ կը թողունք:

Մօնդաներ

—Դաստիարակութիւնը պէտք է լուսաւորէ անհատին մտաւորականը:

Ժան — Բօլ — Բիշտըր

—Իմաստուն մարդոց համար բաւ է բոլոր կեանքը կարևոր նիւթերու ձեռնարկելու համար:

Պղատուն

—Վտանգաւոր է միշտ ցուցնել մարդոյն՝ իւր ընդ կենդանիս ունեցած հաւասարութիւնը՝ առանց ցուցնելու անոր իւր մեծութիւնը. նոյնպէս խիստ վտանգաւոր է մոռցնել տալ անոր թէ՛ մէկն և թէ՛ միւսը:

Փասքալ

—Աստուած, մշտնջենաւոր բառը մարդկային բոլոր ուսմանց սկիզբն է:

ՍԷՆ Մարք — Ժիրարտէն

—Մեր մէջ կը ծնի արդարութեան առաջին գաղափարը, ո՛չ թէ մեր պարտքէն, այլ մեր իրաւունքէն:

Կուխտոն ՏՆ Մուվաշ

—Մեր խիղճը մեր կրից համեմատ կը պատրաստենք և կը կարծենք թէ ամեն բան չահած ենք, այլ սիայն մենք զմեզ կը խաբենք:

Պոսիւէ

—Մարդն է ուրիմն Աստուծոյ տաճարը, և շատ աւելի՛ կ'արժէ այս անունը քան թէ աշխարհը. վասն զի նա միայն տաճար է, այլ և պաշտող:

Պոսիւէ

—Ահ, եթէ սատանան կարենար սիրել, նա չաշ չպիտի ըլլար:

Սրբուհին Թերեզա

—Չարիք ընելու կարողութիւնը բարիք ընելու կարողութենէն անմեկին էր, և որպէսզի առաքինութիւնը կարենայ բան մը արժեք, պէտք էր որ մոլութիւնն ևս ըլլար:

Անսիւոն

—Միայն իմաստունը ազատ է:

Զենոն

—Լաւագոյն կամ յոռեգոյն ըլլալը մենէ կախում ունի, բոլոր մնացածը Աստուծմէ կախում ունի:

Ժուպէր

—Իրենց հոգին չկրթողները հոգւոյն գեղեցիկ գործերուն անկարող են:

Քսենոփոն

—Եթէ կ'ուզէք աստուածային բան մը յղանալ, աստուածային զգացումն պէտք է ձեզ:

Օլեցլէկը

—Այսպէս կը մերժուին նոր գիտութենէն Ստոյիկեանները, որք կ'ուզեն զգայութեանց մահը, և Եպիկուրեանք, որք մարդուն կանոնը կ'ընեն զգայութիւնները:

Վիկո

—Մարդը ո՛չ հրեշտակ և ո՛չ անասուն է և թշուառութիւնը հրեշտակ ըլլալ ուզողը անասուն կ'ընէ:

Փասքալ

—Միշտ լուսոյն յաղթանակը մարդկային ազգին կատարելութեան և մեծութեան նպաստաւոր եղած է:

Յիկին Սաալ

—Ոչ մի մոլորութիւն կրնայ օգտակար ըլլալ, ինչպէս ոչ մի ճշմարտութիւն կրնայ վնասել:

Տը Մեստրը

—Յաւիտենական ճշմարտութեանց մէջ աղբիւրներ կը գտնենք անցաւոր մոլորութեանց դէմ:

Յիկին Սաալ

Զանշուշտ վճիռ զայս իմաստուն,
Կալ ի մտի միշտ հաստատուն.
Զի զոր կարես անձամբ անձին,
Մի յանձնեսցես մերձաւորին:

Խիկար

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Աղբիւր — Սերոբ Վարդանեանի կենսագրականը Լախապէս Ժընեվի տպուած էր. 1909ին Պոլսոյ երիտասարդութիւնը փախա-
ֆելով անոր երկրորդ տպագրութիւնը ընել մասնաւոր յանդիման-
ներով, առ այդ յատկապէս Երուսաղէմումն զրկեց Տիար
Սիւսանթոն (Ասով Եսահանեան). Նորին Սիրելութիւնը երկու
գիշեր ինձ մօտ անցընելով՝ Հերոսին նկատեալք տեղեկութիւններ
փաղեց, որ նոր տպագրութեան մէջ ներմուծուեցան, եւ ես անմահ
դիւցազնին յիշատակը վերանորոգելու համար անգամ մը եւս ա-
նոր կենսագրականը ի յոյս կ'ընծայեմ:

Սասնոյ Հերոսին շաւիղներուն, անոր նպատակին, ուղղու-
թեան եւ գործունեութեան հաւատարիմ եւ անսայրաք հետեւող մը
եղաւ Զօրախար Անդրանիկ Օզանեան, իբրեւ անոր յառաջանաւորիկ
զինուորներէն մին, որ ապա հերոսութեան եւ դիւցազնութեան
գազաբնակէսին հասաւ իրեն բնածին հանձարովն եւ բարոյական
ու ֆիզիքական կորովաստութեամբն եւ քաջութեամբ:

Բաղիշոյ Առաքնորդութեան շրջանին, ինչպէս Աղբիւր Սե-
րոբ, նոյնպէս Զօրախար Անդրանիկ պարբերաբար Լաւակներ կը
գրէին ինձ Սասնոյ բարձունքներէն. բազմաթիւ Լաւակներէն
կ'ուզեմ յիշակալել միայն երկուքը(*). զորս ինձ առաջած է Անդ-
րանիկ. միով Նորին սիրելութիւնը կը խնդրէր ինձմէ 30 մալ-

(*) Նախնիներէ «Գրեւոր»-ը կ'ըլլային խփաղեղէն և երկու-
քէնէն, որոնք և ինչո՞ւն էրէն յեղափոխուի և խորհրդաւոր յո-
յե՛ն ինչո՞ւ:

գիր (մօսիկ եւ խորհրդակցական յորհորհուրով)։ խորհրդակցական
 մասի գիր հուն կ'արժէր 50 ոսկի օսման համար։ առաջարկ մը, որուն
 գոհացում տալ անկէն ճիշդակցով անկարելի էր։ Երկրորդով ինձ
 կ'ազդարարէր չմեկնիլ Բաղէշէն, շէնով տեղական ժողովուրդը
 անհոյժ եւ անառաքնորդ ու երբայ էջմիածին կամ Պոլիս։ հա-
 կառակ պարագային՝ կ'ապառնար զիս նախապարհէն զինեալ խում-
 քերով յիսս վերադարձնել, յայտնելով որ երեք օրուան տեղ քոյր
 նախապարհները իրենց ազդեցութեան շրջանակին մէջ են։

Իրաց այս վիճակին մէջ ժամանակ մը նախորդութիւնս յի-
 սաձգեցի։ եւ օր մըն ալ յանակնկալս մեկնեցայ Բաղէշէն, որպէս-
 զի տեղի չտալ յեղափոխականաց եւ զինուորական շոկասներու
 ընդհարումներուն, ինչ որ շատ վտանգաւոր պիտի լինէր հայ ժո-
 ղովուրդին։

ԵՂԻՇԻ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

30 Յունիս 1928

Երուսաղէմ

Վանք Սրբոց Յակոբեանց

ԶՕՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՕԶԱՆԵԱՆ

ԴՐՈՒՄՔ ՄԸ

ԶՕՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ա.

Զօրավար Անդրանիկ դարձեալ մեր մէջ է։
Սրտագին ողջոյններ Հայ հերոսին և հայոց հերոսին։

Շատեր միայն հերոս մը կը տեսնեն յանձին Անդրանիկի։ Այնպիսի հերոս մը որ չարքաշ է, անմատչելի լեռներու և խորհրդաւոր ձորերու մէջ կը դարբնէ իր քաջագործութիւնները՝ խորտակելով թուրքին բռնապետութիւնը և քիւրտին՝ աւազակութիւնները։ Բայց ասկէ աւելի իրական և ներքին հերոսութիւն մը զարգացած է Անդրանիկի հոգւոյն մէջ, որուն արտացոլացումներն են իր քաջագործութիւնները։

Անդրանիկ ամէնէն յառաջ տողորուած է Հայուն սիրով։ Անվերապահ է այդ սէրը, երկիւղած է այդ սէրը, որ չի կաշառուիր ուէ ուժով և կերպով։

Անդրանիկ տողորուած է նաև արդարութեան Ոգւով։

Անընկճելի է այդ Ոգին և ատոր արտայայտութիւնները բլրերեղացած են ինչպէս իր հերոսական քաջագործութեանց մէջ, նոյնպէս կ'արտափայլին իր սովորական գործերուն և կշռադատութեանց մէջ։

Այնպէս որ Անդրանիկ իր երեսնամեայ ազգային զինուորական ընթացքին՝ օր մը, նոյնիսկ ըոպէ մը վախկոտ և

անիրաւ չէ՝ եղած: Եւ ասոր իրական և պատմական ապացոյցը սա է որ Անդրանիկ չէ ինկած ներքին և արտաքին թշնամիներու ցանցերուն մէջ: Թիւրքին և Քիւրտին անընդհատ հետապնդումները, երբեմն կանոնաւոր զինուորական դրութեամբ, երբեմն անկանոն արշաւախումբերով և յաճախ Հայ դաւաճաններու սողոսկումները չեն կրցած ստնանել Արթուր, Արի և Արդարամիտ Հերոսին:

Ուր որ Անդրանիկին անձը և անունը տիրած ու ազդած է Տարօնոյ դաշտին և Սասնոյ լեռներուն վրայ, հո՛ն Հայն ու Քիւրտը հաւասարապէս վայելած են Արդարաբիւն եւ Խաղաղութիւն:

Ի՞նչ զարմանալի երեւոյթ, թիւրք բռնապետութեան և հալածանքի ներքեւ չքաւորուած աշխարհի մը մէկ անկեան վրայ:

Անդրանիկ գիտցած է հիմնովին ուսումնասիրել իւր գործունէութեան միջավայրին պայմանները: Հայուն և Քիւրտին հոգեբանութիւնը գաղտնիք մը չունէին իրեն համար: Քիւրտին հոգիին հետ լեզուն ալ սորված էր հմտաբար: Իբրեւ զինուոր նոյնիսկ գիտէր թիւրք զինուորութեան եւ զինապետութեան հոգեբանական արժէքները: Իբրեւ հեռատես և ողջմիտ մարդ՝ Անդրանիկ կրցած էր օգտուիլ Քիւրտ ցեղերու իրերամարտ բնազդներէն և գաշնակից եղած էր անոնցմէ ոմանց հետ: Անդրանիկ իւր խումբերով և իր դաշնակիցներով, իրական ոյժ մը կը կեդրոնացնէր իւր վրայ, այնպէս որ անվիճելի եղած էր իր հեղինակութիւնը Սասնոյ շրջանակին մէջ:

Մտահաւատ Քիւրտեր կրօնական խորունկ երկիւղածութեամբ կը հաւատային եւ կը հռչակէին թէ անխոցելի է Անդրանիկ: Եւ Անդրանիկ իրօք ոչ վէրք մը ստացած է թշնամւոյն զէնքէն և ոչ ալ ձեռք ինկած է օր մը: Այս էր իրողութիւնը, և այս իրողութիւնն էր որ շինած էր Քիւրտին հաւատքը: Անդրանիկ չէր կրնար վերաւորուիլ, — որովհետեւ Քաջ էր, առասպելական քաջ մը: Անդրանիկ չէր

կրնար բռնուիլ, — որովհետեւ Արդար էր: Ան օր մը անիրաւ բան մը չէր ւրած:

Հայեր և Քիւրտեր իրենց վէճերուն և դատերուն կարգադրութեան համար դիմած են Անդրանիկի դատաստանին եւ Անդրանիկին տուած վճիռը եղած է անվիճելի և վերջնական. ցորչափ Անդրանիկ կ'իշխէր Սասնոյ սարերուն, Հայեր և Քիւրտեր չէին իջնար Մուշ Թիւրքի դատարանին:

Անդրանիկի քաջութեան և արդարամտութեան աղբիւրը եղած է կրօնական բարձր ներշնչում:

Անդրանիկ, իբրեւ Հայ քրիստոնեայ, զերծ մնացած է կրօնական մոլեռանդութիւններէ և նախապաշարումներէ: Սասնոյ բարձունքներուն պէս ջինջ և մաքուր է իր կրօնական ոգին: Աղօթող և ջերմեռանդ, առանց ծուներ դնելու սրբավայրերու չոր քարերուն վրայ: Այդ ոգւով կրթած ու մարգած է իր զինուորներն ալ: Բնութեան հրաշափառ տաճարին մէջ, առտուն արշալոյսին և երեկոյեան վերջալոյսին, որոնք Սասնոյ սարերուն վրայ կը գեղեցկանան գերազանցապէս բանաստեղծական և կրօնական մեմօթեամբ մը, կ'աղօթէր Անդրանիկ և աղօթել կուտար իր զինուորներուն:

Չքնաղ Ծովասարը՝ որ ձուածեւ խառնարանի մը մէջ կը խոկայ Անտիփ վեհաշուք և երկնաբերձ զանգուածին ետեւ, Սպիտակ-Սարեռու, Կոփի, Մարաքուկի եւ Սեւ-Սարեռու հեռաւոր և մօտաւոր հսկումներուն տակ, կը խորհրդաւորէ հայուն ցաւը և Անդրանիկ քաջութեամբ և քաջերը բարձրացնող զմայլելի երկիւղածութեամբ անցած թռած է սարէ ի սար, ձորէ ի ձոր, անձնաւորելով անհրեւոյթ զօրութիւն մը, և իր աղօթող հոգին ազնուացնող այդ բարձունքներէն ցաւազին ծիծաղներով դիտած է թափառումներն ու խառնափառումները թիւրք հերոսներուն, որոնք ելած են հետապնդելու և բռնելու Հայոց լեռներուն հերոսը:

Անօգուտ թափառումներ և ծիծաղելի՛ հետապնդումներ . . . :

Պշարի խալիլ...

Սասնոյ Բիւրտ ցեղապետներու ամէնէն աւելի վայրագներէն մին։ Մարտափը Սասնոյ հայերուն և հակառակորդը Անդրանիկին և անոր զաշնակից քիւրտ ցեղերուն։

Սալիլ այն աստիճաններու հասցուցած էր իր ատելութիւնը Հայոց դէմ որ ծերերու, կիներու, մանկիկներու և նոյն իսկ մեռելներու վրայ կը գործադրէր ամէնէն զզուելի և ըմբոստեցուցիչ ոճիրները. և ասոր համար արժանի եղած էր Կարմիր Սուլթանի պաշտօնական գնահատման Նրրոնդ կարգի Մէճիտիյէ-շքանշանով։

Տեսնելու էր այս Բիւրտ գաղանին սոնքացումը, երբ Սուլթանին շքանշանը իր կուրծքին՝ շրջապատուած իր մարդերով կուգար Մուշ, կ'երթար դուռը եւ կը բազմէր Միսթապարդփին քով...

Իր թեւաւոր և փէշաւոր հագուստին կապուստին թափթըփածութիւնը, իր խոշոր խոշոր աչքերը, արեւէն սևցած դէմքի մը խոռոչներուն մէջ լեցուն ատելութեամբ և արիւնով, խոզի մազերուն պէս քստմնած իր պեխերը կ'աւելցընէին իր դէմքին վայրագ գիծերուն խստութիւնը։

Այս գաղանը այնքան չարիք եւ նախճիր գործած էր անմեղ և անզօր հայերուն վրայ, որմէ պիտի սարսէին լեռներու վայրենի գաղանները։

Սալիլ թէև վայրագօրէն անգութ և անվախ՝ չէր յանդգնած անգամ մը դէմ դէմի գալ Անդրանիկի հետ, հակառակ անոր որ հեծեալ և զինեալ մարդոց խումբով կ'ասպատակէր միշտ, բայց կը յոխորտար թէ ինքը վախցող մը չէր հայ ֆէտայիներէն, և կ'ուզէր հանդիպիլ անոնց անգամ մը...

Եւ իրօք, օր մըն ալ հանդիպեցաւ...

1899ի Աշնան երեկոյ մըն էր։

Իմաց տրուած էր Անդրանիկի թէ Սալիլ պիտի անցնէր Մուշի Սաս գիւղէն դէպի Ս. Աղբերիկ երկարող կնճոտ

կիրճէն, որու խորէն օձապտոյտ կը սողոսկի հետեակի ճամբայ մը։

Անդրանիկ սաստիկ կը տառապէր յօգացաւէ։ Հագիւ կը քալէր կռթնելով իր զինուորներուն։ Բայց չուզեց փախցընել այս աղիթը. և ըսաւ. «Տղաք քալենք»։ Իշան ճամբու եզերք և ընտրեցին այնպիսի դիրքեր՝ իրարմէ հեռու, որոնք հաւասարապէս կը տիրէին այդ ճամբուն, այնպէս որ կարելի չէր որ անցորդ մը վրիպէր գնդակէ։ Անդրանիկ և իր մարդիկ անտեսանելի էին ժայռերու և ծառերու ետեւ։

Ամէն կողմ լուռութիւն կը պատէր։ Սորունկ, ահաւոր խաղաղութիւն մը կը ծանրանար կիրճին մէջ։

Լսուեցաւ ձիերու քալուածքին դոփիւնը։

Բիւրտ ցեղապետը իր ամէնէն հուժկու տասներեք կամ տասներորս ձիաւորներով կը քալէր...

Սալիլ հեծած էր գորշ գրաստի մը վրայ, գեղեցիկ էգ մը, զոր բռնի առած էր Սասնոյ կողմ գիւղի Ռէս Սըջօ Արէի ձեռքէն։

Սօսակցելով կ'երթային և կը խօսակցէին փեսայիներու հաւանսկութեան վրայ, այնքան կասկածանքով որ Սալիլ կը ջանար քաջալերել իր մարդիկը, եւ կը յոխորտար թէ ոչ ոք պիտի յանդգնէր իր դէմ ելլել։ Անդրանիկ ո՞վ կ'ըլլար... երանի՜ թէ հանդիպէր իրեն անգամ մը...

Սօսակցութիւնը բաւական բարձր ձայնով էր, ըստ լեռնոցիներու սովորութեան եւ հետեաքար յստակօրէն կը հասնէր Անդրանիկի խումբին։ Սալիլի հեծելախումբը կամաց կամաց կը հասնէր այն կէտերուն ուր Հայ փեսայիներ բռնած էին իրենց դիրքերը...

Անդրանիկ տուաւ նշանը, և ահա՝ գնդակ մը սուր սուր լիւնով յանկարծակիի բերաւ յոխորտապանծ ցեղապետը։

Գնդակներ յաջորդեցին իրարու։ Սառնշտկեցաւ Սալիլին հեծելախումբը նեղ ճամբու վրայ եւ խոյս տուաւ։ Սալիլ ինկաւ ձիէն...

Անդրանիկ դուրս եկաւ իր թաքստանոցէն։ Իր տը-

դերքը վաղեցին և ցեղապետը բերին Անդրանիկի առջև:

Արիւնարբու գազանը Հէր ուզեր չփոթում և շուարում ցոյց տալ: Իր բազմանքին համաձայն դէմ դէմի եկած էին Անդրանիկի հետ, և ինքն ինկած էր Անդրանիկի ձեռքը...

Անդրանիկ հրամայած էր չսպաննել ցեղապետը հրացանի զնդակով, որպէսզի այդ գազան Քիւրտը հիանալի առիթ մը ունենար յստակօրէն սովորելու իր մահապարտութեան պատճառները:

Անդրանիկ անմիջապէս իր զինուորներով կազմեց դատական ատեան մը:

Անդրանիկ հայերէն հարցումներ ուղղեց ոճրագործին իբրև դատաւոր, և Արթին Չափուշ, որ սքանչելի կը խօսէր Խալիլ լեզուն, Քրդերէնի թարգմանեց:

Հարցուփորձը գրեթէ սա բառերով տեղի ունեցաւ:

Պըշարի Խալիլ դո՞ւն ես:

—Հորի եզըմ, (այո, ես եմ) պատասխանեց թակարթուած գազանը:

Անդրանիկ ծակող շեշտով մը յարեց խորհրդաւոր կերպով: Ուրեմն սպաննուած Սերոբի գլուխը կտրողը դո՞ւն ես:

—Խալիլ չպատասխանեց: Սոսկում կար այդ հարցումին մէջ: Աղբիւր-Սերոբ եղբայրական դաւաճանութեան մը զոհուած էր, և այս Քիւրտ գազանը մեռած քաջի մը գլուխը կտրելով զրկած էր Մուշ, և թիւրք բարեխնամ կառավարութիւնը ցիցի վարներով Հայ քաջին գլուխը՝ խայտառակած էր զայն Մշոյ փողոցներուն մէջ. սարսափեցնելու համար Հայ ժողովուրդը և Հայ փեսայիները, և ահազին ցոյցերով և աղմուկներով զրկած էր ցցահար գլուխը մինչև Պիթլիս, ճիշտ տեղապահ Բաբգէն Վարդապետի Մուշ հասնելէն օր մը առաջ:

Պիթլիսի մէջ ալ Սերոբին գլուխը խայտառակուելէ հետքը յանձնուած էր առաջնորդարան, և Զիլինկիրեան Եղիշէ Վրդ. գիշերուան լուութեան եւ մեռութեան մէջ թաղած էր զայն աղօթքով և օրհնութեամբ:

Քաջութիւն մը Հէր Խալիլի համար մեռած մարդու մը գլուխը կտրել...: Եւ այս է պատճառը, որ Անդրանիկին հարցումը կապարի պէս մխուեցաւ իր սիրտը եւ չկրցաւ պատասխանել և սկսաւ վար նայիլ, խուսափելով Անդրանիկի կորովաբեր և վրիժացայտ նայուածքէն:

Անդրանիկ յարեց արի արանց սեփական հոգիի վրդովմունքով:

Տարրիկի Զաղամի քաղիւն մեջ քանկօրը Հայ կիներն ու փոքրիկները, նոյնպէս գիւղիկն 75 տարեկան ծերունի Տ. Պէտրոս Քահանան սպաննողը դո՞ւն ես:

—Խալիլ պապանձած է...:

Եւ 48 ժա՛ւ ետք այդ սպաննուածները իրենց գերեզմաններէն դուրս հանելով, Ռեա Մակարի ասն մեջ առնեց վրան 170 խուճ խոս դիզելով այրողը դո՞ւն ես:

—Խալիլ գլխիկոր է...:

Անդրանիկ շսպելով իր զայրոյթը աւելի խիստ շեշտով յարեց, ըսէ՛:

Հեթինք գիւղի եօթը Հայ երիտասարդները բռնող եւ քեւերը կտպած Նրոնայ գոմիւն ներքե՛ գետի մեջ սպաննողը դո՞ւն ես:

—Խալիլ քարացած է. ո՛չ կրնայ նայիլ դատաւորին երեսը, ոչ ալ խօսիլ: Իր ոճիրներուն այսքան ճշգրիտ տեղեկազրէն ապշած ընդարմացած է:

Անդրանիկ իր յուզումներու վեհագոյն թափով՝ գոռաց:

Ըսէ՛, որոնք ես այն հայ դաւաճանները որոնք կը գործակցին ֆեղի:

Խալիլ այս վերջին հարցման հարուածին տակ թօթափեց իր թմրութիւնը, և չուզեց վատանալ այս վերջին պահուն, և իր դործած բոլոր ոճիրներու գիտակցութեան տակ, և իր ծրագրած ապագայ ոճիրներու արիւնոտ խորհուրդներու հեռապատկերէն խորասուզուած՝ հատիկ հատիկ խօսքերով արձակեց իր մահալըճիւղը:

—Պէտք պիտի լի՛, ըշտուիմք քեզմէ պո՛:

(Ալ հերիք է, հերիք, գործս լինցաւ):

Հայ ֆէտայիները քաշելէն տարին մարդասպան քիւր-

տը՝ Սասնոյ Հայոց Սարսափը, Մարնիկայ սարը և գլխա-
տեցին զինքն ինչպէս ըստած տեղը, եւ գլուխը բերին
Սասնոյ Տալինէ գիւղը: Եւ այն անարգանքը եւ խայտա-
ռակութիւնը, զորս ինքն ըրած էր Աղբիւր Սերոբի գլխին՝
հատուցման օրէնքով անցուցին ինքի գլխէն: Ինքի քա-
ջութիւն ինքնեցած էր մեռելի գլուխ մը կտրել, Հայ Ֆէ-
տայիներ իր գլուխը կտրեցին ողջ ողջ, իր իսկ մահապճոպով:

Ինքի շնորհուած Մէծիտիյէ նշանը, շան ճիւղէն կա-
խեցին: Այդ նշանը կը պահուի մինչեւ հիմա Ժընէվ...:

Ինքի գրպանէն ելաւ տասներեք հատ հայու կնիք:

Անդրանիկ թէեւ յօդացաւի տառապանքներու մէջ՝ վե-
րադարձաւ իր տեղը գուարթ և հոգեկան կորովով, վասնզի
արդարութիւնը տեղը բերուած էր գերագոյն արդարութեամբ:

Հայակեր քիւրտին գլխատուած փիլիբերան ըրաւ Մշոյ
թիւրք կառավարութիւնը և պահ մը խաղաղութիւն բե-
րաւ խոշտանգուած Սասունի:

Սուլթան Համիտ բռնկած Անդրանիկի նոր քաջագոր-
ծութիւններէն, խստացուց իր արիւնոտ հրամանները: Կա-
ռավարութիւնը ձեռնարկեց Սասնոյ բնական բերդերը մա-
րացնել արուեստական ամրոցներով: Կանոնաւոր և անկա-
նոն զինուորներու գունդեր մագլցեցին Սասնոյ Սարերն ի
վեր: Պիթիսի Վալին՝ Հիւսէյին Հիւսնի պէյ Մուշ եկաւ
Անդրանիկի հետապնդումին հսկելու համար շատ մօտէն:
Զինուորական հրամանատար Ալի Փաշան մխրճեցաւ Սասնոյ
կածաններուն մէջ և վերադարձան ձեռնունայն և գլխիկոր:

Անդրանիկ աներևոյթ զօրութիւն մը թւերուն տակ
թռաւ սարէ սար, ձորէ ձոր, ժայռէ ժայռ ինքնավստահ՝
արդարութեան հաւատքով և բարձունքներէն դիտեց բո-
նապետ կառավարութեան մը զինուորներուն թափառում-
ները Հայ Աշխարհի այն անկեան մէջ, որու խութիւնը եւ
ժայռերը ահ ու զոռ կուտան ոճրագործներուն:

Բ.

ԱՂԲԻՒՐ - ՍԵՐՈՒՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԱՂԲԻՒՐ - ՍԵՐՈՒՐ

Նեմուքայ սարը հազար ակն ունի,
Հազարն էլ Մըշու դաշտն ի վար կ'երթայ,
Միևակ Սղթիւրի սղթիւրը արտի,
Խեղճ ժողովրդի արտի մեջ կ'երթայ . . .

1985ի աշնան, ճիշտ այն ամսուն, երբ սուլթանական զաւաղրութիւնը կազմակերպուած էր ընդհանուր կոտորած յառաջ բերելու համար հայաբնակ գաւառներու մէջ, Սերոբ բաւական զօրաւոր խմբով մը, երկինքէ իջածի պէս, ոտք կը դնէր հայրենի հողին վրայ: Անոր Սոխորդ հասնելու երկրորդ օրը լուր կուգայ՝ թէ Բաղէշը կոտորուելու և շրջակայ գաւառներուն մէջն ալ ջարդի սարսափ կը տիրէ: Սերոբ իր խումբի 27 տղաքներէն 15-ը կը բաժնէ կոտորածի ահը կեցող գիւղերուն մէջ, խոստանալով որ վտանգի բոլոր պէին՝ ուր է ուր չէ՝ օգնութեան կը հասնի. իսկ ինք 12 հոգւով կը մնայ Ախլաթի գիւղերուն մէջ: Բաղէշի կոտորածի գուժերուն երկրորդ օրը, Սերոբի բնակած Սոխորդը յանկարծ սև ամպերու պէս կը շրջապատուի կատաղի քուրդերով, որոնք կ'ուզէին այդ գիւղին առաջին հարուածը տալ և տկարացնել զայն. միւս մնացած գիւղերը այլևս հեշտ էր ջարդել, թալանել ու աւերել: Քուրդերը սակայն երբէք մտքերնէն չէին անցներ որ այնտեղ յեղափոխականներ կարող էին գտնուիլ. միմիայն կը մտածէին գիւղացի-

ներու մասին, որոնք իրենց կարծիքով, ինչքան ալ կտրիճ ըլլային, անգէն՝ բան չէին կարող ընել 5-6000 զինուած քուրդերու դէմ: Ասոր համար անագին պատրաստութիւններ տեսած էին, որպէսզի գիւղին ճոխ աւարն ու կողոպուտը կարենան բռնել և իրենց վրանները փոխադրել:

Քուրդերը «սալավաթ» կանչելով, փոթորկալից ամպերու պէս, հարաւային կողմէն առաջ կը խուժէին: Գիւղացիներուն կռուող և կտրիճ մասը գիւղէն դուրս կ'ելլէ, եւ հին պատերազմիկներու պէս, սայլերէ և կառքերէ թալաթոս պատնէշներու ետեւէն, կը պատրաստուի դիմադրելու քրդական խաժամուժ վոհմակին: Քուրդերը կը հասնին գերեզմանոցէն քիչ հեռու, որ ձորով մը կը բաժնուէր գիւղէն, և ուրկէ քիչ մը վեր Սերոբ իր խումբ մը ընկերներով թաքստած էր: Հազիւ քուրդերը գերեզմանոցէն և ձորէն անցնելով գիւղացիներուն դէմ առ դէմ կուգան կռուելու, երբ Սերոբ իրեններուն հետ, ձորէն իջնելով կը մտնէ գերեզմանոց և քուրդերը երկու կրակի մէջ կ'առնէ: Քուրդերը լեղապատառ և շմլկած խառն ի խուռն կը փախչին, ձգելով 7 դիակ, որոնց մէկը շէյխը, և 40 հոգի ալ հրացանաւոր՝ գերի կ'իյնան: Գիւղացիք անոնց ձեռները կապ՝ կը տանին գիւղ. այդ պահուն գայմաբամը վրայ կը հասնի և գէնքերը ետ առնելով կը յանձնէ գերիներուն եւ կ'ազատէ զանոնք, խորհուրդ տալով որ ուրիշ անգամ Սոխորդի վրայ յարձակելու յիմարութիւնը չունենան: Քուրդերը կը բողոքեն ըսելով՝ «էֆէնտիմ, այս կեալուրները չէին, որ մեզի յաղթեցին, այլ Մոսկովի կեալուրներ բռնեցին մեր ետեւէն և երկնքէն կրակ կը թափէին մեր վրայ. մեր զնդակները անոնց չէին հասներ, իսկ անոնցները մեզմէն մարդ չը թողուցին վար գլորեցին»: Գայմաբամը առերես չուղեր հաւատալ քուրդերուն, զորս կը ճամբէ գիւղէն, իսկ ինքը 15 ոսկի առնելով հայերէն՝ կը ծածկէ քուրդերուն բողոքը ու կը հեռանայ:

Այս դէպքին յաջորդ օրը լուր կը հասնի թէ Տ . . .

գիւղը պաշարուեր է: Սերոբ իսկոյն իր խումբին հետ գիւղերով օգնութեան կը հասնի և քուրդերը առաթուր կը հանէ: Վերջապէս Ախլաթի ան բոլոր գիւղերը, ուր խումբէն 2-3 հոգի կը գտնուէին, կոտորածներէ և կողոպուտէ զերծ մնացին, բացի ետ կամ հեռուները ինկած փոքրիկ գիւղերէ, որոնք անխուսափելիօրէն տաւարի և ոչխարի կոռուստներ տուին:

Այդ աղէտալի թուականին, Հայաստանի արիւնի ու կրակի տարին, Ախլաթի 27 գիւղերը Սերոբի խումբին շընորհիւ անվնաս մնացին: Ամէն անգամ որ քուրդերը հայոց գիւղերէն աւարներ տանէին, հարեան գիւղերէն կը դիմէին Սոխորդ գեղ՝ «Աղբիւր»-էն օգնութիւն խնդրելու համար: Աղբիւր կայծակի պէս կը հասնէր և արիւնարբու աւազակներուն բան կեր չէր ըներ: Կառավարութիւնը կը զարմանար այդ արտասովոր երևոյթի վրայ, քուրդերը սովալլուկ գալլերու նման փորներնին կը ճմուէին և իրենց կորսնցուցած աւարները կ'ողբային, իսկ հայերը կ'օրհնէին Սերոբի անունը և անոր համբաւին թեքեր տուած, հրաշագործ սուրբի պէս կը պաշտէին զայն: Այդ օրէն իր անունը կնքեցին «Աղբիւր» որ ժողովրդի բերնին մէջ առասպելական գիւցազնի մը մեծութիւնը առաւ: Ամէն հասակէ ու սեռէ մարդիկ կ'ըղձային տեսնել այն մարդը, որուն խօսքերը պատգամի նուիրականութիւնն ունէին խաղաղութեան, ազատութեան ծարաւի հայ ժողովրդին մէջ:

Սերոբ ոչ միայն կը կռուէր զէնքով իր հայրենի թըշնամիներուն դէմ, այլև կը քարոզէր, բռնութիւններուն դիմադրելու կը հրաւիրէր ժողովուրդը՝ անոր մէջ ինքնաճանաչութիւն արթնցնելով. գիւղերու մէջ համերաշխութիւն կը մտցնէր, վէճերը կը վերջացնէր, և ուր որ ոտք դնէր, կեանք ու քաջալերութիւն կը տանէր հետը: Սերոբի այս խաղաղ և գաղտնի գործունէութիւնը կարգ մը ապիկար նախանձոտներու չարակամութիւնը գրգռեց, որոնք ամէն բանը օրը օրին կառավարութեան ականջը կը լեց-

նէին, այնպէս որ Ախլաթի գայմագամը քանի-քանի հեղհարցաքննեց Սոխորդի գիւղապետ, Սերոբի մեծ եղբայր Մխեն։ Սակայն Մխեն կը հաւաստէր թէ իրենց այդ փոքրիկ եղբայրը 10 տարի առաջ պանդուխտ երկիր գացած ըլլալով, իրենց լսածին, 4-5 տարի առաջ մեռեր է միուսաստանի մէջ, ապա թէ ոչ, կ'աւելցնէր, տարին անգամ մը մեզի նամակ կը գրէր։

Թուրք կառավարութիւնը խաշած գարի չէր կլներ, լրտեսներու և մատնիչներու աջակցութիւնով, լարուած ուշադրութիւնով Սերոբի քայլերուն կը հետեւէր։

Աղբիւրի անունը շատ տարածուած ու ժողովրդական դարձած էր։ Տ . . . գիւղի հարսներ ու աղջիկներ ապշած կը պատմէին որ «Աղբիւր մէկ ձեռքով մէկ անգամէն 7 քուրդի գլուխ կտրեր է»։ Ուրիշ անգամ մը ըմբիներու (թուրք զօրք) ձեռքէն աղատուելու համար ծովը կը նետուի և երեք օր լողալէն ետքը Առտէր ու Լիմ անապատներ (կղզիներ) ցամաք կ'ելլէ։ Ասոնք ջերմեռանդ ուխտաւորի պէս կարօտը կը քաշէին անգամ մը գոնէ Սերոբը տեսնելու և խոստացեր էին իրենց օթիտի կէսնուկէսը նուիրել Աղբիւրի անունին։

Ժողովրդին վառ և անձկարօտ երեակայութիւնով չափազանցուած այս զրոյցներուն մէջ ճշմարտութեան խոշոր գիծ մը կար սակայն։ Իր հիւանալի և կտրիճ ընկերներէն մէկը, Տիգրան, սապէս կը պատմէր. «Գիշեր մը Սերոբ, Սիմոն և ես քաղաքէն կը վերադառնայինք, բացի ատըրճանակէ և խանջերի ուրիշ զէնք չը կար վրանիս։ Մեր ծըրագրին հակառակ՝ հրացան չէինք վերցուցեր այդ օրը։ Ռահվանի դուռան անցնելիս, բլրակի մը վրայ յանկարծ առջնունիս տնկուեցան 7 հրացանաւոր քուրդեր. «Դուք ո՞վ էք», հարցնելը և ձեռքերնին հրացանի բլթակին տանելը մէկ եղաւ։ Այդ ըոպէին ձեռքս կողքիս տարի ատըճանակս քաշելու համար, սակայն յանկարծ սարսափելի աղաղակ մը գոռաց ականջիս. տեսնեմ քուրդ մը ոտներուս տակ կը

տապալտիլ, իմ առաջին զօրծա եղաւ ուրեմն դանակը քաշել և անոր կրծքին խրել, երբ նկատեցի որ Սիմոնն աջ նոյն բանն ընելու դրաղած է։ Քայլ մը հեռու երրորդի մը գլուխն ալ թոցնելով, դիակները քաշեցինք ճամբուն եզերքը՝ ձորի մը մէջ աւազներուն տակ թաղելու համար։ Սերոբը քիչ մը հեռուէն վազվազ եկաւ եւ մեր ճակատը համբուրելով ըսաւ. «Ընկերներ, ձեր հոգուն մատաղ, եթէ դուք չըլլայիք, ես ի՞նչ պիտի ընէի»։ Մինչդեռ ամէն բան ընողը ինքն էր, մենք միայն դիակները թաղած էինք։ Ահա թէ ինչո՞ւ համար ծովեզերեայ գիւղի աղջիկներ հիացմունքով կը պատմէին որ Աղբիւր մէկ հարուածով 7 քուրդի գլուխ կտրեր է։ Ծովը լողալն ալ սա է որ, իր, Գուրգէնի և Սիմոնի խմբերը տեղէտեղ անցնելու և փախցնելու համար նաւավարական արագ դիւրութիւններ գտած էր։

«Օր մը, կը պատմէ ականատես ընկերակից մը, Սոխորդ գեղն էինք, երբ լուր բերին թէ գայմագամը 20-30՝ ձիաւորով գիւղը կուգայ։ Ամէնքնիս փութացինք գեղէն դուրս ելլել. բայց երկիւղը պատեց զիս, խորհելով որ վըրանիս զէնք չունէինք դիմադրութեան համար. եթէ զարթիէները գան, կը մտածէի, մեզ ոչխարի պէս կը բռնեն և գերի կը տանին։ Աչքերս չուտ-չուտ կը դարձնէի լեռներու կատարներուն՝ Սիփանի հպարտ, ձիւնապատ սարին, ուր վերջալոյսի տկար ցուքերը կը սկսէին մարմնիլ։ Քիչ մը սիրտ առի որ մութը կը կոխէր, որով կարող պիտի ըլլայինք դիքերնիս փոխել։ Յանկարծ այդ միջոցին գեղէն մարդ մը եկաւ հեիհե և յայտնեց որ գայմագամը Մխեն կապեր և ծեծի տակ կ'ուզէ անկէ խոստովանանք առնել. Սերոբի զէնքը մթրկեցաւ և լայն ճակատին վրայ փրփրակոծ ծովու պէս ալիքներ գոյացան։ Այդ պահուն խուսմը հեռացնելով՝ չորս ընկեր մնացինք։ «Պէտք է հիմակ գիւղին վրայ երթանք, ըսաւ Սերոբ, ի՞նչ կ'ըլլայ ըլլայ»։ Ծիծաղեցանք, քանի որ զէնքի կտոր մը չունէինք։ Սերոբ ինքն ալ ծիծաղեցաւ. «Բա՛, զէնքի հաշիւը հեշտ է ր

ես խսկոյն կը խաչալինքեմ այս ժայռին և ան կուտայ մեր չունեցածը: Չեմ գիտեր որ եթէ Աստուած ուզենայ, քարերէն հաց կը պատրաստէ և ժայռերէն ջուր»: Աս ըսելով, Սերոբ, — հրաշագործ Սերոբը, ինչպէս կ'ըսէին ծովեզերքի հայ աղջիկները, — կրկու ընկերով մօտեցաւ ժայռին և բարձրածայն ծիծաղելով սկսաւ խաչալինքել: Հուժկու երիտասարդները մեծ քար մը վար առին և բացուեցաւ փոքրիկ դուռ մը, ուրկէ հազիւ մէկ մարդ սողալով ներս կրնար սպրդիլ: Ներս մտնող ընկերը սկսաւ մէկիկ-մէկիկ դուրս տալ պատանքաւոր ննջեցեալները: Սերոբ և միւս ընկերը յարութիւն կուտային ննջեցեալներուն զանոնք մերկացնելով, որոնց իւրաքանչիւրին կապուած էր երեք փամփուշտաւոր գօտի: Գիշ յետոյ ժայռը իր բնական դիրքը առաւ: Զէնքերը վար, ձորին մէջ իջեցուցինք և խուժքը զինելով կը պատրաստուէինք գիւղին վրայ գնալ, երբ Սերոբի միջնեկ եղբայրը և պատուաւոր գիւղացիներ եկան խնդրելու Սերոբէն որ հոտ կենայ իր դիտաւորութենէն, ապահովելով որ իրենք կարողացեր են գայմագամը հանդարտեցնել, որ քանի մը հաւ և քիչ մը փիլաւ պիտի թխկէ ու գնայ:

«Սերոբ և իր խուժքը հանգիստ կարող էին անձայն, անշուշտ գիւղ իջնալ և հոն գիշերել, բայց այդ միջոցին չըրջակայ քուրդերը թուրք սպայ մը սպաննած ըլլալուն, Բաղէշի Ալայ բէկը գունդ մը զօրքով Սիփանի կողմերը եկեր էր, հայտարանցիներու մէջ աւազակներ փնտռելու համար: Կասկածելով որ թուրք բանակին առիթ մը կ'ըլլայ Սոխորդի վրայ յարձակելու — մանաւանդ որ չար լեզուներ այդ սպանութիւնը Սերոբին կը վերագրէին — խուժքը որոշեց բարձրանալ Ներքովթի վրայ և հոն բաց օդին մէջ լուսցընել: Գիշերը լաւաշներու մէջ փաթաթուած մսի խորովածներով լաւ ճաշ մը ընելէ յետոյ, ճամբայ ելանք լեռան գագաթը բարձրանալու: Հազիւ կէսը վեր ելեր էինք, երբ ցուրտը զգալի ըլլալ սկսաւ. տեղ-տեղ ձորերու մէջ քարացած ձիւնակոյտեր, իսկ բաց տեղերն ալ խոտը հազիւ երկու մատ

բարձրացեր էր: Լեռան գլուխը սառն ցուրտ մը կար, որով ստիպուեցանք այրի մը մէջ ապաստանիլ: Լայն քարայրին մէջ լաւ կրակ մը վառելով շուրջը բոլորուեցանք ու սկսանք խօսիլ ու վիճել: Ընկերներէն ոմանք իրենց գէնքերը կը մաքրէին և կ'եղոտէին. քանիներ զոյգ-զոյգ և հերթով լեռան ծայրերուն վրայ պահնորդութիւն կ'ընէին: Լուսը ճեղքուելուն՝ վար Ներքովթի լճին ափը իջանք և անուշ ջրով լուացուելէ յետոյ իբր մարզանք նշանառութեան փորձեր ըրինք: Այդ օրը աչքովս կրցայ հաստատել, որ Սերոբ անմահ հրացանաձիգ մըն էր. իր գնդակը ոչ մէկ անգամ վրիպեցաւ նպատակէն: Իսկ ես ամաչ կ'զգայի վարժապետութեանս վրայ, որ գրիչ շարժել միայն սորված էի: Այդ գրօսանքի ատեն յանկարծ հրացանի պայթիւն մը լսուեցաւ լեռան մէկ խորքէն. անդիտակ եղելութեան, ամէնքը պատրաստի կեցան ուէ պատահականութեան դէմ դնելու համար: Մէյ մըն ալ տեսնեմք պահապանին մէկը այծեամ մը շալկած՝ եկաւ և Սերոբին նուիրեց իր անմեղ ու համեղ որսը ընկերներուն առաւօտեան նախաճաշի համար: Սերոբ ոչ միայն չընդունեց, այլև խնդրեց ընկերներէն, որ ժողովը ընեն ու դատին այդ անկարգապահ ընկերը. այդ քաջ որսորդը Սերոբի ամենասիրելի ընկերը, Սիմօնն էր. բայց Սերոբ անողք եղաւ և պահանջեց որ խիստ պատիժ տրնորինն զիրենք խաբած և անականկալ դրութեան մէջ ձգւած ըլլալուն:

«Սերոբ ժողովի ու վիճաբանութեան ատեն գառնուկ էր և համբերատար, թող պողային կանչէին երեսն ի վեր, մտիկ կ'ընէր, նոյնիսկ եթէ բռունցք բարձրացնէին, կը լլուէր, բայց օրինապահութեան ու կարգապահութեան մէջ կտրուկ և խստասիրտ էր, չէր ներեր նոյն իսկ հարազատ եղբորը: Իր ձեռքով քանի՜, քանի՜ դաւաճաններ ու վատ ընկերներ դատապարտուած էին արդէն:

«Այդ նշանաւոր և հետաքրքիր դատը լմնցած էր, երբ տեսանք որ Սոխորդէն երկու հոգի զէպի մեղի կուգային:

Հիռադիտակով ճանչցանք ով ըլլալին. այդ երկու պարոնները եկած էին իմաց տալու գայմագամին մեկնիլը, որու վրայ իսկոյն ճամբուեցանք դէպի գիւղ, երբ Սօսէն եկաւ ճամբան գիմաւորեց ու հիւրընկալեց մեզ գորովասիրտ հոգածութիւնով մը».

Ահա Սերորի շահեկան և անձնուէր կեանքը իր ընկերներուն հետ. կ'անցնինք այժմ անոր բուն յեղափոխական փայլուն և ալեկոծ ասպարէզին:

Սերոր՝ Ախլաթ գաւառի Սոխորդ գիւղէն էր, համբաւաւոր իշէհնց տնէն, երեք հարիւր տարուան ունեւոր, «համփա» գերդաստան մը: Հնուց արդէն իշէի տունը, իր հիւրասիրութիւնով և հացառատութիւնով, մեծ անուն և համբաւ կը վայելէր ոչ միայն Սոխորդի, այլև ամբողջ գաւառի մէջ. ոչ միայն հայեր, այլև օտարաղբիւներ կը յարգէին այդ տուն ու տեղը, մեծ օնախը:

Սերորի տան այս ճոխութիւնը այնչափ մեծ էր որչափ իր ասպնջական ոգին: Օրուան երկու ժամ ձաշերուն ալ, բաղմաթիւ ընտանիք մը, յաճախ բաղմաթիւ հիւրեր ևս, սեղանին վրայ, շատ անգամ իրենք իրենց մէջ, և միշտ իր յարգանս օտարներուն, չոր սեր (գայմագ) կ'ուտէին սովորական թանապուրին, կամ չոր հացին տեղ: Կարասներով գինին կը ձգէին որ տարիներու ընթացքին մէջ ազնուանայ և այնպէս կը զործածէին: Կարծես այն վերջին ընտանիքներէն մին ըլլար Վարդանեաններու տունը, ուր հայկական հնօրեայ կենցաղը կը փայլի նահապետականօրէն վսեմ, մաքուր, սրբակրօն և առատածեռն:

Այժմ այդ անբաւ հարստութեան ժառանգորդներն էին չորս եղբայրներ, որոնց կրտսերն էր Սերոր: Երէց եղբայրը Մխէն թէ իր տան մեծն էր և թէ համայն գիւղի ու շրջանի

Մխէն թէ իր տան մեծն էր և թէ համայն գիւղի ու շրջանի խորհրդատուն և ղեկավարն էր: Մխէն իր նախնիքներին նման կը կառավարէր «համփա» տունը, առանձին գութան կը բանեցնէր և ունէր 24 լուծք եղ: Ախլաթի, մանաւանդ Սոխորդի մէջ զոմէշ չեն գործածեր, այլ եղ, կով, ձի, էշ և քիչ ոչխար: Իսկ վառելիքի համար Մշոյ դաշտեցիներուն նման կը գործածեն աթար: Իրաւ է, Ախլաթ տափարակ լեռնային է, բայց անտառուտ չէ:

Սերոր, իբր հարուստ տան զաւակ և ամենէն սիրականը, րոռնակաւ (աղատորդի) մեծացած էր: Իր պատանի հասակին սիրած զբաղումն եղած է ձի հեծնել, լեռներ ժուռ գալ և որսորդութիւն ընել: Հազիւ քանի մը շաբաթ գիւղի տէրտէրին քով կարգաւ-գրեւէն ետքը, կը ձգէ և կը նետէ ինքզինք աղատ բնութեան և լեռներուն մէջ, նուիրելով իր պատանեկան խօլ տարիները որսորդութեան և քաջագործութիւններու: Որսորդութեան առաջին փորձը սկսած էր գիւղի հաւերէն, ծտերէն և կաշաղակներէն, զորս կը զարնէր պարսատիկով, նետ ու աղեղով: Գիւղացիները ախ ու զար կը քաշէին Սերորի ձեռքէն և հարսներ ամէնօր կ'ուրիւ կուգային Սերորի մօր, Բայազի վրայ: Մայրը, ճարհատ կը ծեծէր տղան, որ կը փախէր սար ու ձորեր, ուրիշ գիւղեր և օրերով տուն չէր վերադառնար: Նոյն կեանքը շարունակուեցաւ նաև երիտասարդութեան առաջին օրերուն: Տղու «չարածճիւթիւնը» փոխարինուեցաւ երիտասարդի «ջահիլութիւններով»: մայրերն ու կեսուրները կը զանգատէին իրենց աղջիկներն ու հարսները «անհանգստացնելուն» համար:

Սերորի հայրը Ախլաթի մէջ ճանչցուած էր ուժեղ մարդ, հուշակաւոր էր իբր ըմբիշ: Պարթև հասակով անձ մը, որուն բազուկները և իրանը երկաթէ կռնուած էր կարծես: Ծերունու ուժը անցած էր տղաներուն. զրացիները կը խօսէին որ Սերորը հօրը տեղը բռնելու է: Վերջինս կը լսէր այդ խօսքերը, կ'ուրախանար, բայց և կը նախանձէր: Լուսնկայ

երեկոյ մը կալին ժամանակ, հայրը դիտելով չորս կողմը և համոզուելով որ մարդ չկայ, իր որդւոյն (Սերոբի) կ'առաջարկէ գօտեմարտիլ իրեն հետ: Այս առաջարկով հայրը կ'ուզէր փորձել իր զաւակին ուժը եւ հասկնալ թէ իր յաջորդը պիտի կրնայ իր ըմբիշի անունը իր վրայ առնել: Հայր ու տղայ կը բռնուին, կը մենամարտին և վերջապես հայրը կը տապալի եւ Սերոբ յաղթական կ'ելլէ: Հայրը յուզուած իր զաւակին ճակտէն կը համբուրէ և կ'օրհնէ զայն:

Երբ քիչ մը չափահաս եղաւ, Միսէն, երէց եղբայրը, Սերոբին գաղտնի մը և հրացան մը նուիրեց, հայրենասէր բանաստեղծին ազգօգուտ խրատը կատարած ըլլալու համար:

« Երբ երեսն մեծացայ,
Խաղալիքներու փոխան
Հայրը ձեռքը պիտի տայ
Մի մահաբեր հրացան»...

Այդ օրը գիւղին թշուառ հաւերուն ազատագրութեան աւետիսի օրն էր: Սերոբ հրացանը ուսին ամէն օր լեռ թումը ման կուգար՝ նապաստակ եւ երէ որսալու համար: Երբ իրիկուն կ'ըլլար, անպատճառ պէտք էր որս մը, նապաստակ մը կամ թռչուն մը ունենար հետը: Մէկ օր տընեցիները շատ ուրախացան, երբ Սերոբ վայրի եղնիկ մը բերաւ, որու վրայ եղբայրը խրովր քայլ Սերոբին ընծայեց: Սերոբ իր որսորդական ասպարէզին պէտք եղածները ունէր — սուր, հրացան եւ իրեն պէս անզուսպ մտրուկ մը:

Սերոբի կեանքը այսպէս կը շարունակուի մինչև 21 տարեկան: Այդ միջոցին վրայ կը հասնի անոր մէկ հօրեղբայրը, Առաքելը, որ Պոլսէն նոր վերադարձին, ներսէս պատրիարքի ժամանակակից ազգային կեանքով խիստ ոգևորուած ու յափշտակուած էր: Այդ օրէն Սերոբի մտքին մէջ նոր փուլ մը մտաւ կամ աւելի նոր լոյս մը արշալուսեց, երբ իր հօրեղբայրը ըսաւ անոր. «Սերոբ, իրաւ է, դուն լաւ, կտրիճ որսորդ ես, նշան առած տեղդ կը գամես, բայց

բաւական չէ վայրի գաղաններ որսալ, շատ հեշտ է ատ, երբեմն մարդ-գաղաններ ալ որսալու է»...

« Երբ եւ զենեկ շա՛ն չունի Հայաստան »...

Սերոբ ինքն անձամբ կը պատմէր որ իր յեղափոխական մտքերու մեծագոյն մասը պարտական է իր մեռած հօրեղբոր՝ Առաքելին: Հօրեղբայրը սակայն նկատելով, որ եղբորորդին շատ յանդուգն եւ անսանձ քայլեր կ'առնէ, զանի քիչ մը խելօքնելու համար, կ'ամուսնացնէ, ինչ որ բնաւ արգելք չըլլար անոր որսասիրութեան: Կեանքը ինքը կը բնորոշէր անոր ապագայ ուղին: Օր մը լեռը երկու քուրդի հետ կռիւի կը բռնուի. մէկը կը սպաննէ, միւսը կը փախի կ'ազատուի: Հօրեղբայրը Սերոբը քուրդերու վերէ ժխնդրութենէն և կառավարական խուզարկութիւններէն ազատելու համար, 1891-ին գաղտնի Պոլիս կը փախցնէ՝ միւս հօրեղբոր մօտ աշխատելու համար:

Սերոբի գործունէութիւնը քուրդ աղաներուն նախանձը և կառավարութեան ուշադրութիւնը գրաւած էր: Այս վերջինը ամէն կերպով կ'ուզէր մէջտեղէն վերցնել այդպիսի ապագայ վտանգաւոր, յանդուգն երիտասարդ մը, երբ ծածուկ Պօլիս անցաւ և հետկորուստ եղաւ, Ախլաթի կառավարութիւնը դիմեց Բաղէշի կուսակալին, և կուսակալն տեղեկագրեց Պօլիս: Պօլսոյ ոստիկանութիւնը Բաղէշի տեղեկագրին վրայ, անմիջապէս Սերոբի ետեէն կ'ըլլայ եւ կ'ուզէ զայն ձերբակալել: Օրին մէկը, Աղբիւր իր սովորական գործերով զբաղած ատեն, երկու ոստիկան վրայ կը հասնին. Աղբիւր խեղճ կը կռահէ գործը ինչուին է: Ոստիկանները, կասկած չի տալու համար, անուշ-անուշ եւ ժպիտը երեսնուն քանի մը դէս ու դէն հարցումներէ ետք՝ կ'ուզեն իմանալ Սերոբին անունը և որտեղացի ըլլալը: Աղբիւրը խոյս կուտայ ճիշտ անունը տալէ:

— Սերոբ Վարդանեանը դուք չէ՞ք, կը հարցնեն ոստիկանները խորամանկօրէն:

— 25:

— Մի՛ վախճաք, վտանգաւոր բան չի կայ. եթէ դուք չէք, շնորհ ըրէք մեզի ցուցնելու, կարելի է դուք ճանաչուիք անոր հետ: Ապահով եղիք, վնասակար բանի համար չէ փնտռելնիս, այդ մարդուն օգտակար բան մը ունինք ըսելիք:

Ոստիկանները՝ իրենց իւրաքանչիւր հարցումին բացասական պատասխաններ ստանալէ յետոյ՝ կը հեռանան: Իսկ Սերոբ օստիկանական այդ առաջին անյաջող փորձէն ետքը, կը վճռէ այլևս Պօլիս չմնալ, և մէկ օր, Պօլսոյ մոլթ բանտերուն մէջ փոստելէ առաջ՝ առանց իր նպատակին հասնելու, վաճառականի մը շնորհիւ կը ձգէ Պօլիսը եւ 1892-ին կ'երթայ Ռումանիոյ Սուլինա քաղաքը, ուր կային արգէն բաւական թուով Հայաստանցի պանդուխտներ: Ծարպիկ և ժիր երիտասարդ, ուր ուր երթար, անգործ չէր մնար: Նախ զբաղում մը կը գտնէ Սուլինայի մէջ. հայրենակիցներու նման ան ևս բեռնակրութեամբ կը պարապի: Քանի մը ամսէ ետքը ընկերներու խորհուրդով իրեն առանձին սրճարան մը կը բանայ. այդ սրճարանի մէջն է որ կը ժողովուէին պանդուխտները, իրարու նորութիւններ կը հաղորդէին հեռաւոր վաթանէն. պատմութիւններով, քաղաքական լուրերով կը լեցնէին ազատ ժամերը: Սերոբի սրճարանը Սուլինայի մէջ միսթարութիւնը և ոգեւորութիւնն էր պանդուխտ հայութեան: Քիչ ատենէն քան Վիհուրիւնն ալ ձգեց եւ խոհարարութիւն ընել սկսաւ, որ նմանապէս երկար չտևեց. 1893-ի քօլերային պատճառով խանութն ալ փակեց:

Համաճարակին առթիւ քաղաքին ժողովուրդը ցիր ու ցան փախաւ, իսկ հողարի մօտ հայ պանդուխտներ կը շտապէին ժամ առաջ հեռանալ քօլերայի սարսափէն. բայց առանց անցագրի ըլլալուն, գամուեր մնացեր էին խեղճերը: Սուլինայի հիւպատոսը մէկ երկու անցագիր տալէն ետքը գաղղեցուց՝ ըսելով թէ անցագիրները հատած են:

Բայց ի՞նչպէս սպասել. քօլերան անխնայ ջարդ կ'ընէր, և տնհրաժեշտ էր չուտ փախչիլ-ազատուիլ: Աղբիւր տեսնելով իր հայրենակիցներու խուճապ դրութիւնը՝ երկու ընկերով կը դիմէ հիւպատոսարան եւ կը պահանջէ, որ չուտով անցագիր տրուի հայ պանդուխտներուն, սպառնալով միանգամայն հիւպատոսարանին պատուհանները, դռները կտոր-կտոր ընել, եթէ մինչև չորս ժամէն անցագիրները չը յանձնուին: Մէկը չի կար որ Սերոբի «խենդութիւններէն» չի վախնար. առիւծի լեղի կերած էր այդ մարդը. չուտ երկայն չէր խօսեր. խօսք ու հարուած մէկ էր:

Հիւպատոսը՝ ճարահատ և ահաբեկ՝ քանի որ անցագիր չի կար, դիւրութիւն մը կը գտնէ. ամէն մէկուն մէյմէկ կտոր թուղթ կը յանձնէ, որով ամէնքը չուտով կը սկսին հեռանալ: Քանի մը օր ետքն ալ թրքական շոգենաւ մը գալով՝ հրաւէր կ'ընէ բոլոր տաճկահպատակներուն, որ եթէ կը փափաքին, առանց ծախքի և անցագրի պիտի փոխադրուին Տաճկաստան: Քաղաքը մարդ չի մնար, բայց Սերոբ գեռ հոն կը սպասէր, մինչև որ քօլերան կը սկսի մեղմանալ և հիւանդութիւնը բոլորովին կը վերջանայ: 1893-ի աշունին միայն կը ձգէ քաղաքը եւ կ'անցնի Պաթլում, ուր ժամանակաւորապէս մէկ երկու ընկերներով ըզբաղում մը կը գտնեն, սպասելով որ Տաճկահայաստան մտնելու առիթը գար: Արգէն այդ նպատակով մեկնած էր Սուլինայէն:

Քիչ յետոյ Պաթլումէն կ'անցնի Կարին, այն տեղի Դաշնակցական կոմիտէին հրահանգներուն համեմատ գործելու համար: Կարինի կոմիտէն նախապէս հաւատք չընծայեր՝ թէ այդ երիտասարդը կարող ըլլայ երկրին մէջ ծանր գործի մը գլուխը անցնիլ: Սերոբ ճարահատ, բայց ոչ յուսահատ, իր կուրծքին տակ ամուր պահելով իր հայրենիքի տաք սէրը, կ'անցնի Կովկաս, ինքզինք ծանօթացնելու և իր ձայնը լսել տալու համար: Թ. քաղաքին մէջ պարապելով Զրկիրութեամբ ան կը մտնէ տեղին Դաշնակցական

խումբին մէջ և կը հրաւիրէ այնտեղի Դաշնակցական ներկայացուցիչներէն մէկուն ուշադրութիւնը. տեսնելով հազիւ երեսուն տարու երիտասարդին գէպի սուրբ գործն ունեցած անշէջ սէրը, նկատելով անոր բնական խելքը և ընկերասիրութիւնը, տեղական մարմինը կ'որդեգրէ Սերոբը անձնուէրներու բանակին մէջ:

Կօմիտէն կ'առաջարկէ անոր զինավարժութեան փորձեր ընել, բայց Սերոբը տղայ հասակէն արդէն իր սիրական մասնագիտութիւնը ըրած էր գէնք գործածելը. երկար բարակ փորձերու պէտք չուներ. կը մնար լոկ արագածիգ հըրացաններու գործածութեան եղանակը սերտել, որ շատ-շատ երկու օրուան մէջ լմնալիք բան էր իրեն համար:

Զէնքը, ուր որ երթար, անբաժան ընկերն էր: «Տղաք — կ'ըսէր ընկերներուն և բոլոր հայերուն — առանց հացի մնացէք, առանց գէնքի մի' մնաք»: Իրեն նշանաբանն էր՝ «միութիւն և գէնք»: Քուրդերն իսկ կը վկայէին, որ ինչքան ալ հեռու և մութ ըլլար, Սերոբ Փաշային գնդակէն անկարելի էր պրծիլ:

Երկիր գնացող խումբերու մէջ ընդունուելէ յետոյ 1893-94ի ձմեռն շարունակ Սերոբ մարտական խումբեր կը կազմէր և և զանոնք կը վարժեցնէր: 1894ի գարնան Աղբիւր մտաւ երկիր: Թաթուլի և Արմենակի ղեկավարութեամբ սահմանազլխի վրայ կային քանի մը հարիւր մարտիկներ. բայց ներս մտնելու նկատմամբ որոշում չէր կայացած: Իսկ նոյն ամբան մասնակցեցաւ Սասուն գնացող հրոսախմբի մը, բայց մինչև իրենց Մուշի կողմերը հասնելը, Սասուն ինկած էր: Երկիրը յուզման մէջ էր, կոտորածներու ուրականը կարծես կ'զգացուէր օդին մէջ: 1894-95-ի գարունը եկածին, Սերոբը բոլորովին թողուց օտարութիւնը և քանի մը տասնեակ ընկերներով մտաւ իր պաշտած երկիրը, իր հոգով սրտով սիրած յեղափոխութեան աւելի լայն և աւելի ազատ թռիչ տալու համար:

Սրտին մուրասին կը հասնէր վերջապէս:

Հինգ տարի պանդուխտ մնալէ ետքը՝ Սերոբ, որոշ ծրագրով և աւելի հասունցած ու կազմակերպուած գաղափարներով, վերադարձաւ իր հայրենի երկիրը, որուն հողն ու ջուրը կը քաշէին զինքը: Իր գործունէութեան կեդրոն և վայր ընտրեց իրեն ծանօթ և հայրենի Ախլաթի գաւառը և ընդհանրապէս Բաղէշի նահանգը: Կառավարութիւնը շատոնց մոռցեր էր սպաննուած քուրդերու խնդիրը, սակայն քուրդերը երէկուան պէս դեռ մտքերնին էին պահեր այդ սպաննութիւնները և չէին մոռցեր: Ժողովուրդը իրաւամբ կ'ըսէ, «Հաղար տարին կ'անցնի, քուրդի տարին թլաւ, թլաւ (սպասէ՛, սպասէ՛) չանցնիր»: Սակայն եւ այնպէս Սերոբ մինչև երկու տարի կրցաւ երկրին մէջ, մինչև իսկ իր գաւառին մէջ ազատ չըլիլ առանց մեծ կասկած հրաւիրելու:

Սերոբի բազդէն էր թերեւս, որ իր երկիր մտնելէն քիչ ետքը Վանի վրայով Ռուսիայէն Մուշի չըջանը անցաւ Գուրգէնը իր 7-8 ընկերներու (Փարսոգանի, Տիգրանի) հետ, որոնք ցրուեցան գանազան գաւառներ: Գաղափարական այս մարտիկները միայն զինական ու մարտական գործունէութեան մը չէ որ կը հետամտէին, այլև ժողովրդի վարժմանը դարաւոր քնէն: Բաժնելով աղքատ գիւղացիին չոր հացն ու անկողինը, եղբայրագրուելով ամէնքին՝ նոր առաքեալները ձեռք բերին սէր և վստահութիւն և Տարօնի հոգեւոր ուսուցիչները դարձան: Միացնելով գիւղական համայնքները դաշնակցական զրօշի տակ, ընտրուած վարչութիւնը կը ղեկավարէր համայնական գործերը. խմբապետը իր խումբին հետ պատրաստ էր գիւղը պաշտպանել: Առաջին անգամն էր, որ հայ մարտիկները սկսան կանոնաւոր կերպով վարժուիլ և թուրքիկ խումբեր կանոնաւոր գոյն ստացան: Գիւղացի կիներ՝ խումբեր կազմելով՝ սկսան հետըզհետէ իրենք ալ կարեւոր չափով մասնակցիլ յեղափոխական գործին: Անոնք էին որ ընդհանրապէս կը կատարէին նամակատարի դեր:

Գուրգէնը Տարօնի շրջանը մնաց մօտ մէկուկէս տարի եւ ամբողջ այդ ժամանակ Սերոբի ուսուցիչն եղաւ և անոր ներշնչեց յեղափոխական գիտակցութեան ոգին:

Հայկական խնդրի շուրջը բարձրացած յուսատու աղմուկները, կոտորածները, յեղափոխականներու գերմարդկային ճիգերը բաւական թօթափած էին ժողովրդին թրմութիւնը: Սերոբ, հայ ժողովրդին նոր զարթոյ կենդանի խռովքէն օգտուելով, հուժկու ինքնավստահութիւնով խրախուսեց ժողովուրդը. Մուշ, Սասուն, Բաղէշ, Պուլանըխ և շատ արհեստ ման կուգար, երիտասարդութիւնը իր հայրենասիրական կոչումին ճամբուն մէջ գնելու, անոնց սէր ու հոգի ներշնչելու համար: Երկար ատեն, չէր քէզի զգեստով կամ ուրիշ տարազով ծպտուած, իր ափ մը ընկերներով ժուռ կուգար, ամէն տեղ կապեր հաստատելով ու խրմբեր կազմելով:

Սերոբ առիւծի սիրտ ունէր, ինչպէս նաև քաղցր լեզու, այնպէս որ իր անուշ և վեհանձն բնաւորութեան շնորհիւ այնքան սիրելի ու պաշտելի եղաւ ժողովուրդին, որ անոր խօսքը երկուք չէր ընէր: Բացարձակ հեղինակութիւն չահած էր Ախլաթի, Բաղէշի, Գիւղէտէրէի մէջ: «Հովիւը հովուի լեզուէն լաւ կը հասկնայ» — կ'ըսէ ժողովրդական առածը: Այսպէս եղաւ նաև Սերոբի համար, որ իր դիւթող լեզուով և իր փայլուն մաւրիկի — «հոր օմալի-զար» կ'անուանէին, կ'արտասանէին — հրացանով գերեց շրջակայ գաւառներու բոլոր երիտասարդ սրտերը: Միւսնոյն տեղի կ'ունենար Բաղէշի մէջ: Մինչև 95 թ. Բաղէշ Հայաստանի հրեաներու ժողովածու մը նկատուած էր: Բայց 96-ի կոտորածներէն ետքը, Սերոբի և հերոս Գուրգէնի անմիջական ազդեցութեան տակ, պատկառելի ուժ մը ծնաւ, որ կառավարութեան ոչ-նուաղ մտահոգութիւն պատճառեց: Բաղէշի կառավարիչը, եկաւ ժամանակ մը, որ օր ու գիշեր Սերոբին Բաղէշ մտնել-եկնելու լրտեսական լուրերով և զայն ձեռք անցնելու միջոցներով զբաղած էր, որուն հետեւանքն

եղան երկար և ապարդիւն խուզարկութիւններ: Զանձրացած՝ Վալին այլևս ամէն մատնիչի չէր հաւատար: Սակայն Սերոբի անունը երթալով սարսափ կ'ազդէր քաղքեցիներուն, որու վրայ որոշուեցաւ որ քաղքին ցերեկուան պաշտպանութիւնը յանձնուի թուրքերուն, գիշերը հայերուն: Այդ ժամանակներն էր որ շրջանի հայութեան ատելի և վտանգաւոր դարձած էր սէր քօմիսէր Հիւմի բէյը: Անոր «մէջտեղէն վերցնելը» միայն կրնար հանգստութիւն բերել հայութեան, մանաւանդ Գուրգէնին և իր ընկերներուն: Ծանօթանալով անոր ապրած կեանքի մանրամասնութիւններուն, 1897-ի ձմեռը, գիշեր մը՝ երեք ընկերներ կը մտնեն Հիւմի պէյի սիրուհիին մօտ և կ'սպասեն. երբ սէր քօմիսէրը կուգայ, կը սպաննեն զայն և իրենք կ'անյայտանան մօտակայ լեռները (*): Յանդուգն սպանութիւնը սարսափ կը ձգէ կառավարական շրջանակներուն մէջ, այնատիւն որ այլևս չէին համարձակեր դուրս գալ, խուզարկութիւններ կատարել կամ ճամբաներուն հսկել: Հակազդեցութիւնը զօրեղ էր. շատ յայտնի մատնիչներ ջերմ ազգասէրներ դարձան և Սերոբին պաշտպանութիւն չէին խնայեր: Ախլաթի մէջ Սերոբի գործունէութիւնը աւելի հըզօր կերպով շեշտուեցաւ: Հոն ամէն տեղ դռները բաց էին իր առջև: Բայց քուրդերը և մի քանի դաւաճան հայեր կ'աշխատէին մանրամասն տեղեկութիւններ հաւաքել և օրըօրին հաղորդել կառավարութեան:

(*) Հիւմի պէյ 1891—4 թ. Ս. Երուսաղէմ Բ. Կարգի քօմիսէր էր՝ հեր Ես Աւագ Թարգման էի Ս. Աթոռոյ. ալքոլամոլ և ջրագրիւ անձ մը: Նոյն ատեններ նա իմ միջոցաւ Ս. Աթոռէն դրամական շատ մը նուէրներ ստացած լինելով հանգերձ՝ վերջէն անխղճութիւնն ունեցաւ իբր իմ կողմէս Սալնոյ ձորէն յեղափոխականաց ուղղեալ վտանգաւոր նամակ մը պատրաստել և կուսակալութեան մատուցանել:

Հիւմի պէյ սպաննուեցաւ ձմրան գիշեր մը Տիւպրո կոչուած հայ ընտանիքի մը տան մէջ յեղափոխական Սիմոնի կողմէն:

Այդ ամառը «Ջան-Ֆէտայիներու» շարունակական արշաւանքներէն՝ քուրդերուն սիրտը դողը պատած էր. «Սասուն կոտորուող իրենց եղբայրներուն վրէժը լուծելու համար Ռուսիայէն եկած Ջան-Ֆէտայիներ կը վիտան այս կողմերը, որոնց մէջ է այն քաջ մարդը, որ ժամանակ մը յայտնի էր ամէնքին Սոխորդայ Սերոբ անունով»։ Կ'երթային այսպէս կը պատմէին կառավարութեան։ Կառավարութիւնը սկսաւ իր խուզարկութիւնները, իսկ քուրդեր ահ ու սարսափի մատնուած, մէկ-երկու հոգեով երբէք չէին համարձակեր հայ գիւղերը ոտք կոխել, ինչպէս առաջները, երբ ամէն անբարոյականութիւն և գողութիւն թոյլ կուտային իրենց։

Սերոբ սրտի անհուն գոհունակութիւն մը կը հզարտեանելով իր անձնուէր և հայրենասէր գործունէութեան բարի արգասիքը։ Բայց որպէսզի իր սիրած ժողովրդին ապահովութիւնը չի վտանգուի և կարող ըլլայ ամէն բոլոր պատրաստ գտնուիլ օգնութեան վազելու համար, ձգեց օճախը և փոխադրուեցաւ լեռնէ լեռ, ուր էին իր հողմասոյլ ծառէ պալատները, երկնքի կախ ջահերը և քարքարուտ այրերը և ազատութեան ճամբան։

97-ի ամառը Հասնանցի քուրդ ձիաւորներ թեղուտ գեղի տաւարը կը քշեն։ Աղբիւր, լսածին, չորս ընկերներով կը վազէ, կը յարձակի քուրդերուն վրայ, և տաւարները ետ առնէ։ Կատաղի կռիւ մը տեղի կ'ունենայ։ Քուրդերէն երեքը տաւարը առջնին ձգած՝ արագ կը քշեն, մինչդեռ մնացածը կը շարունակէ կռիւը, որ կը տևէ վեց ժամ և կը վերջանայ գիշերուան ժամը մէկին։ Քուրդերը իրենց շատուրութեան շնորհիւ կը յաջողին փախցնել արջառները, բայց կռուի դաշտի մէջ կը ձգեն քանի մը դիակներ և վիրաւորեալներ, առանց հայերուն վնաս մը հասցնելու։

Աղբիւր իր դաշնակցական պղտիկ ուժով պահապան հրեշտակն էր դարձեր այդ կողմի հայ գիւղերուն և Աղբաւի՛ն իր թշնամիին։

Օրին մէկը Սոխորդ գիւղին վերև, քսան բոլոյ հեռու Ս. Աստուածածին անունով հին մատուռի մը մօտ նստած էր Սերոբ իր երկու ընկերներուն հետ, որոնց մէկը Հ. . . , առիւծի պէս տղայ մարդ մը, տաք-տաք կը վիճէր հրացանով նշանառութեան մօտին, որուն մէջ Սերոբ անգուգական էր։ Յանկարծ վարի ձորէն ձայն, աղմուկ կը լսուի։ Հասնանցի երեք քուրդ ձիաւորներ էին, որոնք գիւղացիներուն դաշտերը աշխատանքի ելած ատեննին՝ Ծղակ գիւղի նախիրը օրցիբեկով եկեր յափշտակեր կը տանէին։ Ո՞վ կը համարձակէր նեմրութ լեռներուն մէջ Հասնանցիներուն հետեւիլ, — եօթը գլխէն դե ըլլալու էր։

Աղբիւր այս տեսածին պէս սիրտ կուտայ ընկերներուն և դառնալով Հ. . . -ին՝ «Եօսքի ժամանակ չէ հիմա, ահաւասիկ թալանը մեր վրայէն պիտի անցնի, ձեզ տեսնեմ, շտապեցէք խել անոնցմէ»։ Երկու ընկերները ծառ-թուփերու մէջէն կը քաշէին աւազակներուն վրայ։ Աղբիւրը, ինքը անխուզ նստած, արծիւի աչքերով կը հետեւէր իր ընկերներու ընելիքին։ Քուրդերը կը մօտենան, հայերը հեռուէն կը կանչեն որ թալանը ձգեն։ Քուրդերը մտիկ չեն ըներ, ընդհակառակը կատաղաբար կրակ կ'ընեն, որոնց կը պատասխանեն հայ երիտասարդները։ Աղբիւր տեսնելով, որ իր ընկերներուն գիրքը խախտու է և չպիտի կրնան քուրդերը վանել — արդէն Հ. -ն ալ կը կանչէր. «Աղբիւր ջան, հասիր, Աղբիւր ջան», — կը ցատկէ անմիջապէս և առաջին գնդակին մէկուն աջ ձեռքի երկու մատները թռցնելով, ասպետաբար հեռուէն ձայն կուտայ կռօներուն. «Ես Սերոբն եմ, այժմ երկու մատներնիդ կտրեցի, որովհետեւ համարձակեցաք գնդակ արձակել ընկերներուս վրայ. եթէ շարունակէք, երեքդ ալ այս բոլոյն նեմրութի թռուչուններուն կեր կ'ընեմ»։ Քուրդերը տեսնելով իրենց վիրաւոր ընկերը՝ սարսափահար կը ձգեն նախիրը ու կծիկը կը գնեն։

Աղբիւրի տաքաւիքն էր, ամեն անգամ, երբ գէպը մը

պատահէր, համարձակօրէն իր թշնամիներուն երեսին կ'ըսէր. «Ես, Սերորն եմ, որ այս գործը կ'ընեմ. չըլլայ որ անմեղ ժողովրդին դպչիք»:

Յարատե, անխոնջ և ջերմեռանդ աշխատութիւնով Սերորը յաջողած էր բաւական թուով վրիժառու զինուորներ պատրաստել, որոնք՝ հմայուած իրենց վարպետին, այդ հերոսական սրտի տէր զինուորին անձնուէր և հիանալի գործունէութենէն, ամէն զոհարերութեան և սխրագործութեան պատրաստ էին:

Սերորը, աղբիւրը ազատութեան ծարաւի է ժողովրդին, իր չքնաղ կնոջ՝ Սօսէին սրտին մէջ գտած էր ներշնչումի մաքուր խորան մը և գիւցաղնուհիի մը սարսուռը:

Բաղէօ Վիլայէթ Անուէ Սալնոյ ձոր,
Սօսէն կը կանչէ, հոգի չամ, կեանքդ ազգին տու:

Սերորը իր կռուողի անզուգական տաղանդին հետ ունէր նաեւ կազմակերպողի ձիրք և ընդունակութիւն: Ոչ միայն մարտական խումբեր կազմակերպեց, զինուորական կարգապահութիւնով և հնազանդութիւնով, այլև իր գլխունուած շրջանակին մէջ փորձեց տեսակ մը ինքնավարչական դրութիւն հաստատել: Ախլաթի ամէն-մէկ զիւղի մէջ բանիբուն և ձեռնհաս անձինքներէ կազմուած մարմիններ ըստեղծեց, որոնք՝ իրենց իրաւասութեան տակ՝ բոլոր յարաբերական կամ քաղաքային գործեր գատելու և վճիռներ տալու իրաւունք ունէին, փոխանակ կառավարութեան տընաքանդ միջամտութեան դիմելու: Նոյնիսկ եթէ ոճիր պատահէր, իրենք իրենց ձեռքով կը վերջացնէին: Միմիայն ամենաժանր և կնճռոտ պարագային, երբ տեղական ինքնօրէն գատարաններ անկարող ըլլային վճիռ մը տալու, կը դիմէին Թ... Բիւրօյին կամ տեղական լեզուով, Կեդրոնական ժողովին, որու նախագահն էր ինքը Սերորը, և իբր գերագոյն ատեան, անոր վճիռը բացարձակ էր: Այնպէս եղաւ որ ոչ մէկ գիւղացի չէր մտաբերել ունէ գործի համար

կառավարութեան դիմել՝ անոր արդարութիւնը աղերսելու համար: Սէր, միութիւն և եղբայրութիւն զգալիօրէն իրենց լուս երեսը կը ցցնէին Ախլաթ գաւառի մէջ, Խոռովութիւնները, անկարգութիւնները կը սկսէին անհետանալ. ժողովուրդը բարեւալ դրութեան մէջ՝ իր հացին ու ջրին տէրն էր, շնորհիւ այն ապահովութեան, որ հայ յեղափոխականները ստեղծած էին և որուն առջև հակառակորդ թշնամիներն իսկ ամօթահար և պատկառոտ, չէին վարաներ իրենց համակրանքը և գոհունակութիւնը յայտնել և եթէ ունէ դատ ունենային՝ կ'ամէնային կառավարութեան միջոցով տեսնել: Մինչև վերջերը այսպէս էր նաեւ Սասունի մէջ:

Մինչև Գուրգէնի մահը՝ վարչական բարձր հսկողութիւնը Գուրգէնի ձեռքն էր, որ կը պահէր նաեւ պաշտօնական նամակագրութիւն դրսի հետ, իսկ Ախլաթի մէջ աւելի Սերորի ազդեցութիւնը զգալի էր: Վերջինս էր որ կը կառավարէր երկիրը երբեմն իր այցելութիւններով, շատ անգամ ալ թղթակցութիւններով: Սերորը, իրաւ է, մանկութենէն կարգաւ գրել չէր սորված, բայց պանդխտութեան մէջ՝ բաւականաչափ զարգացած էր. թէև գիւղացիութեամբ, բայց կը գրէր պարզ նամակներ, տոմսակներ և ստորագրելէն յետոյ ալ կը կնքէր իր արծաթէ մատանիով, որ Ա. Ս. սկզբնատառերը կը կրէր: Կը սիրէր կարգաւ տալ թերթեր, քրքոյկներ, որոնց մասին պարզ ու ամենալուրջ նկատողութիւններ կ'ընէր: Իր կարծիքը բազմաթիւ բանիմաց և հետաքրքիր ընկերներու կողմէ սիրով և հիացմունքով կը գրանահատուէր:

Բայց երթալով Լկըբիւրի և անոր քաջարի խմբին գլուխները կառավարական շրջանակներու մտատանջութեան նիւթ կ'ըլլար: Օր մը Պոլսէն հրամայական հրահանգ մը եկաւ, որուն մէջ խստիւ կ'ըսուէր թէ պէտք է Սերորը ունէ միջոցով որսալ և ողջ կա՞մ մեռած կառավարութեան յանձնել զայն: Մինչև 1000 ոսկի վարձատրութիւն: Այս ախորժ

Ժազրգիւ գումարը կուսակալին՝ Էօմէր պէյին և բոլոր մեծ ու պզտիկ կառավարչական պաշտօնեաներուն աչքերը կ'արմրցուց. հազար ոսկի՝ պաշտօնի բարձրացում, կուրծքերնուն վրայ պատուանշան. պէտք էր յաջողցնել, հակառակ անոր որ Սերոբին համբաւը, ռազմագիտական խելքը, ճարպիկութիւնը և թէ սրտոտ զինուորներուն անձնութիւնները օր ըստ օրէ կը մեծնար՝ սոսկում և հիացում պատճառելով բոլորին:

Կառավարութիւնը նախապէս ղգուշացաւ ձայնը դուրս հանել, և եւրոպական ներկայացուցիչներուն ուշադրութիւնը չհրաւիրելու համար՝ հայերէ և թուրքերէ գաղտնի յանձնաժողով մը կազմեց, որուն անդամները գեղէ-գեղ ման գալով՝ գիւղացիներէն խոստում ու ստորագրութիւն կ'առնէին, որ Սերոբին և իր խմբին ունէ օժանդակութիւն չընեն և չհիւրընկալեն:

Սերոբի ընկերներու թիւը շատցաւ այն ժամանակները. իր եղբօր՝ Տաճատի ղեկավարութեամբ 70 հոգիէ բաղկացած խումբ մը Տարօն անցաւ: Խումբը շարք մը ընդհարումներ ունեցաւ, պարտուեցաւ. քանի մը մասերու բաժնուեցաւ և 30էն աւելի զոհեր տուաւ: Շրջանի ամբողջ ժողովրդին մէջ մինչև այսօր ալ բերնէ բերան կը պատմուի Խեթեւիսա կռիւը, Զաղացի մէջ Աւագի, Մուշեղի, Առաքելի կատարած դիմադրութիւնը...: Եւ երբ խմբապետ Տաճատը եկաւ իր եղբօր՝ Սերոբին մօտ, այս վերջինս չընդունեցաւ «պարտուած խմբապետը և զայն «զինուորական դատաստանի» ենթարկեց: Ժողովրդի և յարգուած ծերունիներու միահամուռ միջամտութիւնը հազիւ առաջին առաւ Տաճատի սպանման: Վերջինս թէև ողջ մնաց, բայց մինչև վերջն ալ արհամարհուած ապրեցաւ քաջ մարտիկի կողմէ: Նոր խումբի ներս մտնելը աւելի լարեց երկու կողմերու յարաբերութիւնները:

Այդ օրէն կառավարութիւնը բացարձակ և անողոք կերպով սկսաւ հալածել թէ ժողովուրդը, թէ այդ հայ կրտ-

րիճներու խումբը, որ հայ յեղափոխութեան անսպառ կորովը կը մարմնացնէր մեր թշուառ հայրենիքին մէջ: Այդ յուսահատ հալածանքները տեղի տուին շարք մը ընդհարումներու, որոնք անմոռանալի կը մնան ժողովրդին յիշութեան մէջ:

Այդ հալածանքներուն մէջ եզական տեղ կը բռնէ Ալի բէյի ղեկավարութեամբ չէրքէզ ձիաւորներէ կազմուած հալածական խումբին գազանութիւնները: Տաղքստանէն փախած և Թուրքիա ապաստան գտած այս մուհաճիւրները՝ Ռուսիոյ մէջ իրենց կրած դառնութիւններուն համար կարծես վրէժ կը լուծէին հայէն և իրենց հրէշային հնարագիտութիւններուն մէջ կը գերազանցէին ամենահիւանդոտ երեւակայութիւնները: Ամբողջ ամիսներ՝ մէկ գիւղէն միւսը անցնելով՝ անոնք Ախլաթի բնակչութիւնը կատարեալ ահաբեկութեան ենթարկեցին. կիները բռնաբարելը իրենց վայրագութիւններուն սովորականն ու ամենաթիւթեան էր: «Կոսկածելիները» տաքցուած թասով կը ծածկէին, և անոնց մատներն ու ոտքերը կը սեղմէին երկաթներու մէջ: Կիներու վարտիքներու մէջ կատու կը ձգէին և կը ծեծէին, որ կենդանին կատղի և ճանկրտէ զոհը: Մարդիկ գազան էին դարձած... 30է աւելի երիտասարդներ և հասակաւոր մարդիկ ներքինի ըրին «Կրտան» Ալի բէյի ձեռքով... ու դեռ ուրիշ աննկարագրելի վայրագութիւններ:

Ու այսպէս տնէ տուն, գիւղէ գիւղ:

Ժողովուրդը սկսաւ յուսահատիլ. մատնութիւնները շատցան: Սերոբի ընկերներու մէջ ևս առաջ եկաւ դժգոհութիւններ, ըմբոստացում, խումբը բաժնուեցաւ քանի մը մասերու. Սիմոնը (ընկերներով) կը պտըտէր Դատուանի կողմերը, Մաթոն հաստատուեցաւ Խնձորիկ, պիսաւոր Կարապետը քաշուեցաւ Ուտածի, Աւագը հեռացաւ դէպի Կըծուակ, ինքը Սերոբը մնաց հայրենի Նեմրութի շրջակայքը՝ տասնեակ մը հաւատարիմներով: Ընկերներու հեռանալէն աւելի զինքը կը կատղեցնէր մատնութիւնները, և այդ

մատնութիւններուն էր որ ան տուաւ մեծ թուով հակահարուածներ: 20էն աւելի հայեր զոհ գնացին իբրեւ «մատնիչներ»: Յուսահատական այս շրջանին մէջ Սերոբ ոչ միայն ինքզինքը չէր կորսնցներ, այլև իբրեւ կռուող՝ կարծես աւելի կը բիւրեղանար:

Այի բէյի բորենիները որսական շահներու նման կը հոտուըտային ամէն կողմ: Իմացած ըլլալով որ Սերոբ Սոխորթ կը գտնուի, ձմրան օր մը, պաշարեցին իր տունը, երբ ան միայնակ նստած էր: Շրջապատուած ամէն կողմէ, գնդակի տարափներու տակ՝ դուրս կ'ելլէ երգիքէն, և կը նետուի խոր ձիւնի մէջ՝ դէպի Նեմրութի դագաթը ուղղելով իր նայուածքը: Զուր տեղն է որ զօրքերը կը հետևին անոր, հուր տեղն է որ դիւղացիներուն ճամբայ բանալ կուտան: Կտրիճը ծանօթ է լերան ամէն մէկ քարին. այժմեամի նման կը բարձրանայ՝ ներքեւ թողլով իր յուսահատ և շուտրած հալածողները: Սերոբը ազատեցաւ, և իր բոյնը չինեց Նեմրութի լանջերուն վրայ:

Կռիւը իրեն և կառավարութեան միջև կը շարունակուէր:

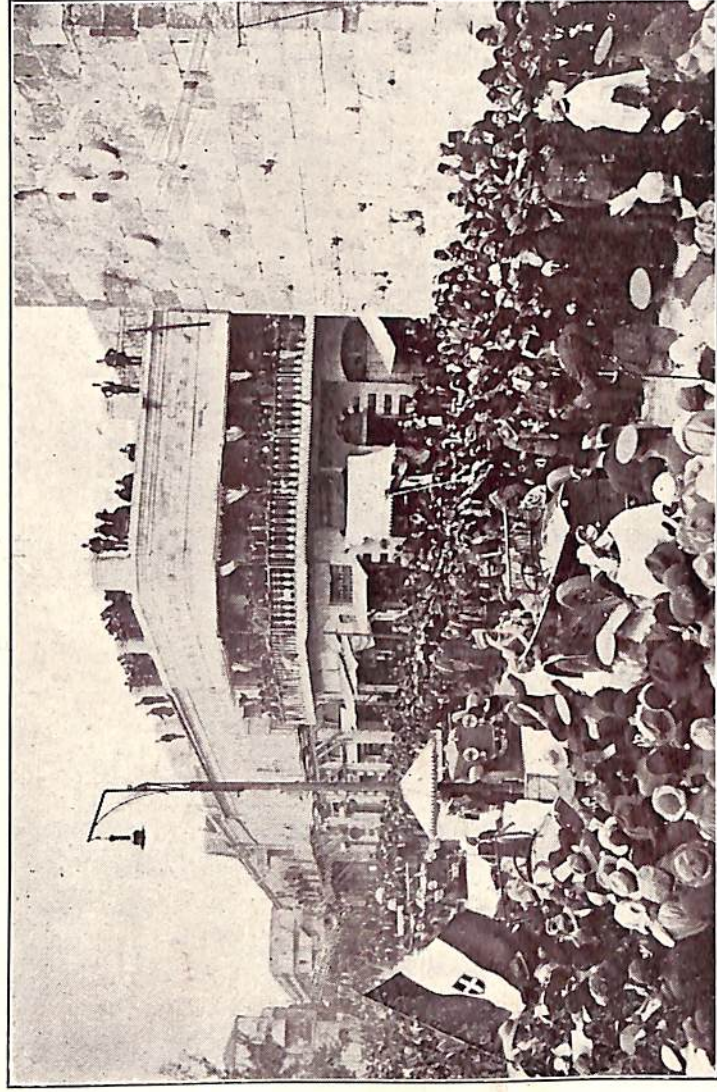
Ընդհարումներու շարքին մէջ նշանաւոր պիտի մնայ 1898 հոկտ. 20-ի կռիւը:

Այդ օրը Աղբիւր և իր ընկերներէն 18 հոգի կը գտնուէին Բաբշէն (Բաղէշէն կէս ժամ հեռու), ուրկէ պիտի անցնէին երթային: Մատնութեան մը վրայ՝ կառավարութիւնը լուր առնելով՝ իսկոյն ջոկատ մը զօրք կը ղրկէ, որ առտուն կանուխ կուգայ, կը պաշարէ. դիւղին չորս կողմը և շրջակայ սարերը:

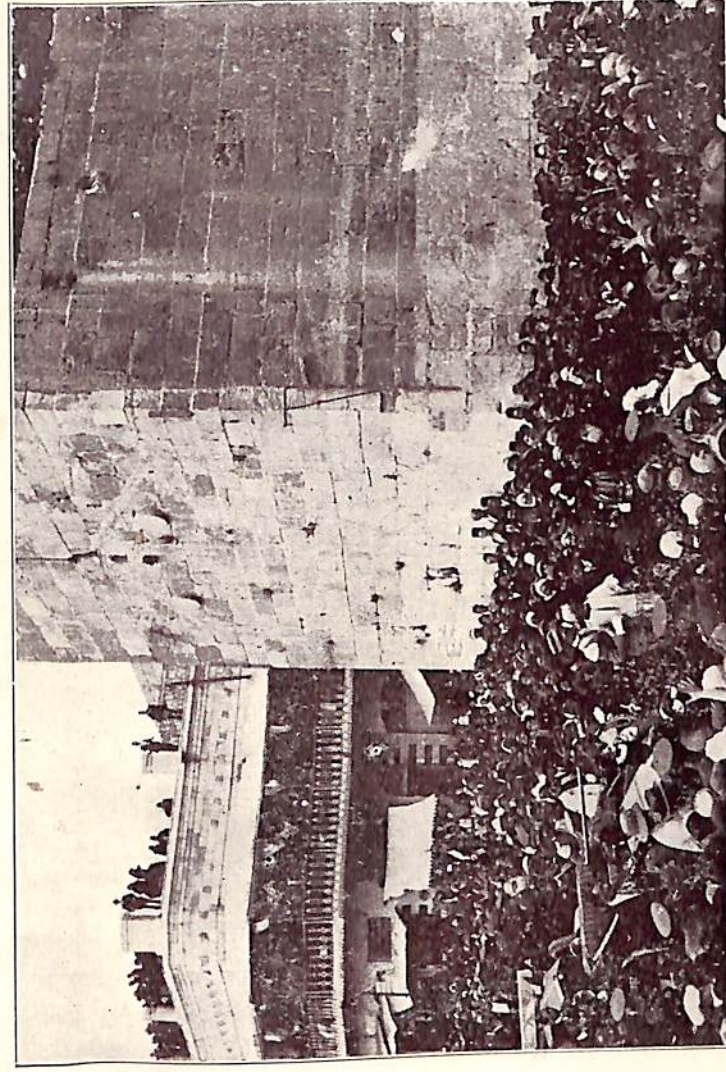
Աղբիւր անցած դարձածին իրազեկ, կ'աճապարէ դուրս ելնել իր թաքստոցէն՝ կռուի յարմար դիրքեր գրաւելու համար: Թշնամին զանոնք տեսածին՝ կ'սկսի կրակ ընել:

— Տղա՛ք, կը պողայ Աղբիւր, կռուեցէ՛ք և դիմացե՛ք քարերը բարձրացէ՛ք:

Հայ քաջերը թշնամիի կրակին տակէն անվրդով՝ գիւ-

ԻՏԱՆԻՈՅ ԳԱՆԱԺԱՌԱՆԳ ԻՇԽԱՆ ՈՒՄՊԷՐՔՈՅԻ ՄՈՒՏՔԸ ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ (1928)
ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻՆԻՆԿԻՐԵԱՆ ԴԻՄԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԻՏԱՆԻՈՅ ԳԱՆԱԺԱՌԱՆԳ ԻՇԽԱՆ ՈՒՄՊԷՐՔՈՅԻ ՄՈՒՏՔԸ ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ (1928)
ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻՆԻՆԿԻՐԵԱՆ ԴԻՄԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ին գիմաց՝ բլուրները կը մազլցին: Այդ միջոցին հայ տը-
նոց մէկին ոտքը թեթեւ կը վիրաւորուի:

Անգամ մը, որ կը հասնին թաքստի տեղերը և գիրքեր
կը գրաւեն, այլևս իրենք կ'սկսին կարկուտի պէս կապար
տեղալ: Ամբողջ 2 ժամ կը տևէ կռիւը, բայց զօրքերը կե-
ղած տեղերնին գամուած՝ գլուխնին չեն կրնար վեր բարձ-
րացնել: Հրամանատարը, բարկացած, քաղաք կը վերա-
նառնայ՝ թնդանօթ և նոր զօրք բերելու:

—Ի՞նչպէս եղաւ, կը հարցնէ կուսակալը, պիտի բռնէ՞ք,
խորտակէ՞ք այս անգամ թէ ոչ:

—Կամ կը կոտորենք ամէնքն ալ, կամ ողջ կը բռ-
նենք. այս անգամ ձեռուընէս չեն ազատուիր, կը պատաս-
նանէ հրամանատարը:

Օգնութեան հրաւերին վրայ՝ շրջականները եղած բոլոր
քուրդերը, նոյնիսկ խուժանէն մաս մը, ձեռքը անցած զէն-
քով, վազեր եկեր էին Բաբշէն՝ Սերոբը ձերբակալելու համար:

Բայց այդ անխորհուրդ մոլեռանդ ոգևորութիւնը շուտ
սմբեցաւ: Ֆէդայիներու աւլող գնդակները տարտղնած էին
այդ ամբոխը, որ մահուան սոսկումը ունէր: Խուճապը ա-
հաւոր և ծիծաղելի էր միանգամայն:

Ժամը 6 էր, երբ թնդանօթներու առաջին որոտը սկսաւ
սրձագանգել լեռներու լանջերուն վրայ:

Կանոնաւոր զօրքը կատաղի կը կռուէր, մինչ մէկ կող-
մէն անընդհատ ռազմամթերք կը հասցնէին քաղաքէն: Իսկ
ֆէդայիները իրենց մօսիւնները կը շտկէին ուղղակի թնդա-
նօթաձիգներուն վրայ, որոնցմէ քանիներ գլորեցին, այն-
պէս որ այլևս ոչ ոք սիրտ կ'ընէր նորէն լեցնել պարպուած
թնդանօթները, որոնք պատերազմի դաշտին վրայ անգործ կը
յօրանջէին: Քանի մը անյաջող փորձերէ ետք, հազարա-
պետը կը հրամայէ ջոկատին միահամուռ արձակել հրա-
ցանները, որոնց մեծագոյնը որոտումը կը թնդացնեն սար,
էոր: Օգտուելով այդ աղմկալից միջադէպէն, թնդանօթա-
լիգները կ'աճապարեն կերպով մը լեցնել թնդանօթները:

Ռուսները կը սուրան, կը թռչին ֆէդայիներու գլխուն վըրայէն առանց անոնց փնասելու: Հայ զինուորները աւելի ու աւելի կ'ոգեւորուին և իրենց շեշտահար գնդակները դիտապաստ կը փռեն թնդանօթաձիգներէն չորսը, որոնց մէկը, իբր պետ, մեծ յարգ կը վայելէր կառավարութեան մօտ:

Թուրք հրամանատարը, շուարած ու կատաղահար, թնդանօթներուն անգորութիւնը տեսնելով, հրաման կ'ընէ բանակով գրոհ տալ ափ մը քաջերուն կեցած գիրքերուն վրայ:

Զօրքը հազիւ առաջ կը խաղայ, հայ գնդակներու տարափին տակ՝ հասուն տանձի պէս կը թափին նախաշարձակները: Ասոր վրայ յուսահատօրէն զօրքը կը նահանջէ, անխժելով հրամանատարը, և սրտին մէջ ուխտելով ուրիշ անգամ «ջան ֆէտայիին» վրայ չերթալ:

Կռիւր կը շարունակուի հեռաւորութեան վրայ, բայց աւելի պաշտպանողական և պաշարողական դրութիւնով: Աղբիւրին խրախուսական խօսքերը առիւծի կը փոխէ հայ կըտրիճները, որոնք ուրախ-ուրախ կ'երգեն ու կը կռուին, թըշնամին գնդակահար ընելով: Ժամը 10-ին մօտերը՝ թշնամիին արձակած թնդանօթներէն մէկին ուղմը ապառաժի մը վրայ կ'իյնայ: Ապառաժին ետէն Պուլանըխցի զինուոր Սարգիսը, ամէնէն քաջերէն մին, որոտումի պէս փշրուող քարերուն տակ կը մնայ և վայրկենապէս կը մեռնի: Ուրիշ զինուոր մը տեսնելով որ Սարգիսը ահաւոր ճիշ մ'արձակելով թաղուած մնաց քարերուն տակ, Սերոբին կ'իմացնէ Սարգիսին մահը:

—Թող անիկա քնանայ, դուք հրացան լեցուցէք, քաջ ապրեցաւ և քաջ մեռաւ... կրակեցէ՛ք:

—Գոնէ դիակին վրայէն քարերը վերցնենք:

—Այս մէկն ալ թո՛ղ գերեզմանաքար ունենայ, կրակեցէ՛ք, ջան աղբրտիք, կրակեցէ՛ք...

Կռիւր անդու և մոլեգնութիւնով կը տեւէ մինչև իրիկուսան մութը, և թշնամին պատկառելի հեռաւորութեան մը վրայէն առաջ չի կրնար դալ:

Հեռանալու ժամանակն է: Մերինները չորս կողմէն պաշարուած են. թշնամին իր ներկայութիւնը կը մատնէ վայրենի աղաղակներով, իր զոհ տուած այնչափ դիակներու տեսքէն մոլեգնած:

Աղբիւր կը հաւաքէ իր ընկերները, բոլորը միասին և անշուշտ դիրքերու մէկ կողմէն վար կ'իջնեն, որպէսզի եթէ պատահին թուրքերու՝ զարնեն անցնին: Սակայն ապահով կը յաջողին կտրել շղթան, երբ թշնամին միամտօրէն կը շարունակէր տակաւին գնդակոծել՝ ամայացած գիրքերը:

Այդ դիւցազնական և անմահ կռուին մէջ՝ Սերոբի ընկերներէն մինակ Պուլանըխցի Սարգիսը կը զոհուի և երկու ընկեր ալ (որոնց մէկն էր Զուլումաթը) թեթեւ կերպով կը վիրաւորուին: Թշնամին կորուստը 55-70 էր:

Այս մեծ կռուին մանրամասնութիւնները զանց կ'ընենք բաւական համարելով յիշատակել թէ թուրք զինուորներու և քաղաքէն հասած պաշիպօզուքներուն թիւը 2000էն աւելի էր: Ռուսներուն արձագանգը պաշիպօզուք խուժանը ոտքի կը հանէր, անոնք որ Սերոբին հետ ճակատելու կամաւոր քաջութիւնը ունէին, դէպի Բաբէն կը վազէին, իսկ անոնք որ կ'ուզէին ժողովուրդը կոտորել, թալանել, աւարէն օգտուիլ, Բաղէշ մնալը աւելի շահաւէտ կը գտնէին...: Տեղւոյն առաջնորդ Եղիշէ վարդապետ Զիլինկիրեան կանխամտածումը կ'ունենար կռուի առաջին ժամերուն իսկ, Խտարէի ժողովին մէջ, խնդրել որ դադրեցնեն ժողովը և քաղաքին պաշտպանութեանը մտածեն: Կը խնդրէ վալի Մէճիտ պէյին որ զինուորներուն մէկ մասը գոնէ քաղաքը պահէ՝ որպէսզի երբ խուժանը յարձակի ժողովուրդի վրայ կարենան դիմադրել: Վալին կը համաձայնի: Նոյն պահուն քաղաքին վարի կողմէն, Ծափրկորի ճամբաներէն վեր՝ կը տեսնեն Խտարէի ժողովականները որ խուռներամ վիրատուներ, փախստականներ, լացողներ զառիվերէն կը բարձրանան: Նոյն պահուն Պատին, Միւֆդին, Եղիշէ վարդապետի խնդրանք անմիջապէս քաղաք կ'իջնեն ժողովուրդը

հանդարտեցնելու համար: Ոսկերչաց շուկան սկսած էին թալանել: Թալանի առաջին գոհը եղած էր ինքը Վալին: Շատ մը արծաթեղէններ — հաւանական է որ անձնական թալանէ մը տիրացուած — տուած էր հայ ոսկերչի մը ձեւափոխութեան և նորոգութեան համար. և ամէնէն առաջ Վալին նշմարեց իր արծաթեղէնները, որ թուրք մը ձեռքը առած, արեւին տակ շողացնելով տիրականօրէն կը հեռանայ...: Վալին հրամայեց զինուորներու, խուժանը կեցնել և սպառնաց ամբօխին(*) միանգամայն վստահեցնելով հայ ժողովուրդը որ խանութները բանան այլեւս, ունէ վտանգ չի կրնար պատահիլ իրենց: Իսկ իրենցմէ խատին, Միւֆղին, Զիլինկիրեան վարդապետը և քանի մը ուրիշներ և պահակ զինուորներ սկսան թաղէ թաղ ձիով շրջիլ, սարսափահար բնակչութիւնը անգործելով: Այդ օրը եղած յարձակումներուն հայերը կը զիմադրեն յետ մղելով թշնամի խուժանը, բայց հակառակ զիմադրութեան և միջամտութեան՝ 30 հայ վիրաւոր և 2 զոհ կուտայ Բաղէշը: Կռուին յաջորդ գիշերը թուրք զինուորներ գիշերանց գաղտագողի սկսան Բաղէշի մօտ գտնուող գերեզմանոցը բերել 70-ի չափ զիականեր: Գիշերանց թաղելու պատճառը երկուք էր: Նախ ամօթ էր որ 18 ֆէտայիի զիմաց, իրենք այդքան զոհ տուած ըլլային, և յետոյ, Վալին խօսքովը, կ'ըսեն, այսպէս ըրին, որպէսզի խուժանը չի զայրանայ, թէ և նոյն այդ խուժանը սարսափահար կ'սպասէր և հայերուն հետ եղումեղր էր կտրած, մտածելով որ օր մը չէ օր մը Սերոբ փաշան Բաղէշի վրայ պիտի քալէ:

Բարէշնի գէպքը ահ ու սարսափի մէջ ձգեց թուրք ժողովուրդը. ֆէդայիի ազդած սոսկումը չափ-սահման չուներ:

(*) Հրամանատար Ալի փաշան յիսուն զինուորներով կայծակեարարութեամբ ինկաւ թուրք խուժանին վրայ և հայերը անխուսափելի կոտորածէ մը ազատեց:

Կառավարութիւնը կրկնապատկեց գիշերապահներու խումբերը, վախնալով որ Սերոբ քաղաքին վրայ կը յարձակի յանկարծ: Իսկ հայերէն անոնք, որ անտարբեր էին, այդ օրը պարծանքով և յարգանքով բերան կ'առնէին ֆէդայիի ազատութեան զինուորի անունը, որ հաւատ և յոյս կը ծաղկեցնէ սրտերու մէջ:

Բարէշնի կռիւը, կամ ճիշտը՝ ճակատամարտը, բուռ մը անվեհերներու և ռազմաւոր բանակի մը միջև, Սերոբի համբաւին թեւեր տուաւ և անունը պատկառելի ըրաւ: Պատեւրազմի ասպարէզին վրայ, ուր քաջերու սահմանը գէնքն է, հայ ֆէտայիները մէկ նահատակ միայն զոհելով, ոլոր-մոլոր ճամբաներէ մուտ գիշերով թշնամուն յուսահատ պատնէշները կ'անցնէին ու հպարտօրէն կը լսէին քրդերուն բարկ և սրտնեղ խօսակցութիւնը. «Ո՛վ որ ամսական կ'առնէ, թո՛ղ ան երթայ մեռնի թագաւորին համար»:

Թուրքերը, որոնք ամբողջ օրը հազիւ 12 ձեռք թնդանօթ արծակած էին, կը կարծէին, թէ ափ մը քաջերը կուռ ու անխզելի շղթայի մը մէջ առած՝ իրենց ճանկերուն տակն են:

Առտուն, երբ լուսը քացուեցաւ, թուրքերը ամօթահար և ափիւրերան մնացին, երբ տեսան որ բլուրը պարպուեր է. թուզունները թուեր էին վանդակէն: Այդ օրէն Սերոբ թուրք հասարակութեան համար դարձաւ ՍԵՐՈԲ ՓԱՇԱՅ: Սակայն Տարօնի հերոսը ատելով կ'ատէր այդ անունը. «Ի՜նչ, կ'ըսէր, մենք փաշաներուն ու աղաներուն դէմ կը կռուինք, այժմ ե՞ս փաշայ ըլլամ»...:

Այդ եղակի կռիւէն ետքը, զգալով որ անհնար է Սերոբը ձեռք ձգել, որ բոլոր օսմանեան հրամանատարներուն պատիւը կը ջախջախէր, ինչպէս նաև իր զիրքը կը վտանգէր, Բաղէշի վալին պատգամաւոր խրկեց անոր, հարցնելով թէ ի՞նչ է ուզածը, և երկրորդ մասնաւոր տեսակցութիւն մը կը խնդրէր անկէ:

Սերոբի պատասխանը լակոնական եղաւ, ինչպէս վաղեմի է իրեն պէս ամենի զինուորի մը. «Թողէք մեզ

որ հանգիստ ապրինք»։ Իսկ տեսակցութիւնը մերժեց։ Օսմանեան կառավարութեան խիստամոլ գոռոզութիւնը չկրցաւ տանիլ սակայն 2000 զինուորի և բաշխօզուքներու այդ չարաչար պարտութիւնը։ Իր բարբարոսութեան և անգթութեան կատաղութիւնը թափեց Ախլաթ՝ Սերոբի տան վրայ, աւարի տալով անոր բոլոր հարստութիւնը, ոչխար, տուաբ։ ձերբակալեց Սերոբի մեծ եղբայրը Մխէն, որ անլուր տանջանքներ կրելէն յետոյ՝ կրցաւ Սերոբի օգնութեամբ փախչիլ բանտէն։ ձերբակալեցին Մխէն կինը Տատօն, որ աղատեցաւ թէև, բայց վրան տաղուածքի սպիներով ծածկուած։ Նոր զօրքեր տեղաւորուեցան Ախլաթի գիւղերը, խուզարկութիւնները սաստկացան, լրտեսութիւնները ստացան աւելի լայն ծաւալ։ Ամէնքը կը փախէին Ախլաթէն։ Սերոբի մնալը ևս անհնարին դարձաւ։ Գուրգէնի հետ իր ունեցած պայմանին հակառակ, Սերոբը ստիպուեցաւ անցնիլ Սասուն։ ուր Գուրգէնը վարելով քարոզչի և Գելիգիւղանի ուսուցչի պաշտօնը, կը վայելէր այդ շրջանին մէջ ամէնքին համակրութիւնը։ Անոր էր որ իր նեղ օրին Սերոբը դիմեց և ընդունուեցաւ հիւրընկալ լեռներուն մէջ։ Հալածանքներէ դրդուած՝ Սերոբին հետեցան իր կինը՝ Սօսէն և եղբայրը՝ Զաքարը։ Խշէենց մեծ և արիական տունը, այսօր ցիրուցան եղած, գնաց Սասունի անմատչելի սարերուն վրայ։ անոնց մենաւոր լուծեանը մէջ, իր գոյութիւնը շարունակելու, առիւծին սրտոտ պաշտպանութեանը տակ։

Օձախի այս քարուքանդումէն ետքը, Սերոբ հիանալի անձնուրացութիւնով և հոգիի օրինակելի բարձրութիւնով մը կ'ըսէր ընկերներուն։ «Պէտք է բախտաւորները երբեմն լան, որ թշուառները մխիթարուին։ Տեսէք, կ'ըսէր, մեր տունը ձեզի օրինակ։ ես նախ մեր տունը, Ախլաթի Խշէի մեծ օձախը քանդեցի, որ շատ մայրեր իրաւունք չունենան զիս անիծելու ըսելով։ «մեր տունը քանդողին տունը քանդուի»։

Սերոբ թերևս երկար մնար Սասուն, եթէ չպատահէր

մեծ դժբախտութիւն մը, Գուրգէնի մահը։ Վերջինս հետամուտ ըլլալով վառօդի պատրաստութեան, չվստահելով հասարակ մարտիկներու գաղտնապահութեան, ստիպուած էր մերթ ընդ մերթ դաշտ իջնել։ Ահա այդպիսի այցելութեան մէկի ատեն, Յրօնք գիւղի մէջ, կռուի կը բռնուի։ Գիւղը արդէն երկու զօրագունդ իջեանած էր, որոնք Բաղէէն ներկա կը մեկնէին, երբ իմացուեցաւ թէ այս ինչ մարաբի մէջ ֆէտայիներ պահուլտած են։ Հասնող զօրագնդին պետը ևս կը միանայ զօրքերուն և վերջիններս կը վառեն մարաբը և ֆէտայիներուն վրայ կը յարձակին։ Յուսահատական կռիւը քանի մը ժամ կը տևէ, զօրքերէն բազմաթիւներ կ'իյնան և ի միջի այլոց Մշեցի (չու փաշա) Դալիբը, Ալայ բէկի քրոջ տղան։ Բայց ասոնց հետ միասին կ'իյնան նաև մեր զինուորներէն Գուրգէնը, Փարսադանը, Տիգրանը, Նշանը, Կարապետը և ուրիշներ, թուով ինը հոգի։

Գուրգէնի սպանութիւնը մեծ հարուած էր մամուլեորապէս Սերոբի համար։ Կէլիկուղան կային արդէն դժգոհութիւններ, որոնք մեծցան։ Իշխաններէն ոմանք դժգոհ էին և կը պահանջէին Սօսէին և Սերոբին հեռացումը։ Սերոբ այս կացութենէն յաջողապէս ազատուելու համար ելք չէր գտներ։

Սասունի անարատ սարերուն մէջ, ուր հովերը դեռ չէին ապականուած դաւաճանութեան շուռչով, կառավարութիւնը գտաւ վերջապէս անպիտան մատնիչ մը, Դեղաշէնցի Աւէն, որու ձեռքով յաջողեցաւ թունաւորել Սերոբը, այնպէս որ անմահ հերոսը, բոլորովին ուժէ ինկած, տեղէն չէր կրնար շարժիլ։

Թունաւորման յաջորդ օրը, կանուխ լուսաբացին, Բաղէէն և Մուշէն 5000 զօրքերու, քուրդ և պաշիպօզուքներու բազմութիւն մը, Բշարի Խալիլ աղայի առաջնորդութիւնով, եկաւ Կէլիկուղան և պաշարեց Սերոբի և իր ընկերներուն բնակած տունը։ Հայդուկները (իր հետ ութ հայդուկներ ունէր այդ ատեն) Սերոբի թևերը մտած հազիւ կրցան անոր մարմինը գեղէն դուրս հանիլ։ Առիւծը, որուն ոտքերուն տակ կը թնդային Մուշի դաշտերն ու սարերը,

եղանակներ վարենք. կուսակալը, ժողովականք և ամէնքս ալ պատուհաններէն կը գիտէինք տխուր հանդէսը, որ կէս ժամ տւեց:

Ժամը 11-ին կուսակալին հրաժեշտ տալով մեկնեցայ ճամբուն երկու կողմը շարուած զօրաց մէջտեղէն, որ մինչև Կարմրակնայ առաջնորդանիստ եկեղեցին կ'երկարէր, իսկ զօրաց կարգերէն դուրս հաղարաւոր թուրքեր և քուրդեր հետաքրքիր կեցած էին:

Եկեղեցւոյ արտաքին դուռը գոց էր, և առջևը կ'սպասէին տասնեակներով գօմիսէր, բոլիս և ոստիկաններ, ասոնք բացին դուռը, ներս մտայ և գաւիթին մէջ տեսայ Աւագերէցին ձեռքը փոքրիկ կողով մը, ուր նահատակին գլուխը զետեղուած էր: Քանի մը թուրքեր կանգնած էին Ս. Եկեղեցւոյ դրան առջև և Աղբիւր-Սերովբի գլուխը կը փափագէին տեսնել:

Ներս առի հետաքրքիր թուրքերը, որ գիտեցին հերոսին պատուական գլուխն ու մեկնեցան:

Գիշերուան ժամը 3-ին բրիչ մը և հանգուցելոյն գլուխն առնելով գացի Ս. Եկեղեցւոյ արևելեան գաւիթը, ուր կը հանգէին որդէն 10-15 հերոս նահատակները, զորս յընթաց տարիներու թաղած էի քահանայից հետ, և անոնց հանգստարանէն երկու մեղր հեռու թթենիի մը ծառին տակ բրիչով փոս մը փորեցի: Ս. Երուսաղէմէն հետս տարած ունէի նուիրական առարկաներ, անոնցմէ մէկ նշխար բերանին վրայ զետեղեցի, ճակտին վրայ դրի ոսկրեայ կարմիր խաչ մը, որուն ապակեայ ոսպնեակէն կը տեսնուէր Յիսուսի Յարութեան պատկերը, լուսոյ բարակ մոմ մըն ալ ակնակապիճներուն վրայ հաստատեցի և մթութեան մէջ թաղեցի նահատակին գլուխը միայնակ և անտես ի մարդկանէ: Թաղումէն առաջ և յետոյ Մաշտոցէն որքան աղօթք որ գոց գիտէի, կարդացի:

Պարզ և ջինջ երկինք մը կար, և գիշերն անլուսին էր,

չողչողուն բիւրաւոր աստղեր կը պլպլային երկնակամարին վրայ ու անքթիթ վկաներ էին թաղումին սարսաղեցիկ արարողութեան և տխուր տեսարանին, որուն նմանը հազուագէպ է մարդկային ողբերգական կեանքի մէջ...

Ամիսներ յետոյ զօրաց հրամանատար Ալի փաշան ինձ յանձնեց նահատակ Սերովբի կինը՝ Սօսէ անունով. սա քանի մը տեղերէ գնդակով և դաշոյնով վիրաւորուած ըլլալով՝ հրամանատարը պատուաւոր տուն մը դրած և կառավարութեան ծախքով դարմանել տուած էր զայն: Հրամանատարը միշտ կը կրկնէր ինձ. «Այդ կինը գիւցագն մըն է: Ի՛նչ օգնութիւն որ ընէք անո՛ր, կ'արժէ»:

Սօսէն օր մը հանգուցելոյն հողակոյտին վրայ տարի, արտասուք յաչս համբուրեց գերեզմանը ծնկաչոք և լուսթեամբ աղօթեց ընդ երկար և»

Սերոբ՝ թէ անհատական մարդ և թէ հանրային գործիչ՝ անվախ և անբասիր եղած է: Անոր մէջ կը գտնենք ասպետական գծեր ու յոյգեր, որոնք դասական վեհութիւն մը ունին: Ունեցած է շատ մաքուր և վճիռ կեանք մը, որուն էջերուն մէջ կարող ենք մեր ազգային նկարագրին համար հպարտութեան պատգամներ գտնել:

Չարքաշ ու տոկուն, ազնուական հոգիով մը լեցուած, զինքը ճանչցողներուն ու շրջապատողներուն վրայ ունեցաւ բարոյական մշտափայլ հեղինակութիւն: Իր թափառիկ, բայց նուիրուած կեանքը անոր մէջ պողպատէ կամք մը գամած էր. բոլոր իր ազդեցութիւնը գործ կը դնէր որ իր ընկերները մնան ճշմարիտ անձնուիրութեան տիպարներ, մաքուր, անշահախնդիր և ընդունակ գաղափարի զոհողութեան. այդ ոգւով կրթեց ու քարոզեց: Փառաբանեց հրացանի սէրը. ինքը՝ եօթ տարուայ թափառ կեանքին մէջ, մէկ օր չբաժնուեցաւ իր մօսինէն: Իր ընկերները անոր անողոք կարգապահութենէն ոչ միայն դժգոհ չէին, այլև անոր մէջ կը կարգային եղբայրական և բարի գորովի մը ճառագայթումը, կը սիրէին զայն, կը հիանային անոր վրայ, որ իրեն

նշանաբան ընտրած էր՝ «զէնք, մահ կամ ազատութիւն»:

Գերազանցօրէն գործի մարդն էր. եթէ հայութեան ունեւոր դասակարգը կարող ըլլար գնահատել հայ արիւնին այդ վսեմացումը, խրոխտ պոռթկումը, եթէ հայ մեծատունը անգամ մը գոնէ ցոյց տար հայրենասիրական խոյանք կամ ձիգ ընէր բարձրանալու իր զետեմած դրութենէն, հայ ազգը տարբեր ճակատագիր կ'ունենար: Սերոբը կարող էր ըլլալ «ժողովուրդները հտնէն քաշող» մը: Ստրկութիւնը մեր բարոյական մեծ զգացումներու զսպանակը փչրած է:

Բարի, վեհանձն, կտրիճ և միանգամայն զուարճախօս, այս վերջինը աղը ըլլալով այդ տեսակ արկածալից կեանքերուն:

Իր ընկերներէն մէկը կը պատմէ. «Տ. գիւղին մօտ տասնեւվեց ընկերներով նստած էինք այրի մը մէջ և կ'սպասէինք Սերոբի գալուն, որ մեզի պատուէրներ տալով ճամբու զնէր: Թէյ եփած և ոչխար մը խորոված, երբ կը պատրաստուէինք ուտելու, յանկարծ պահապանը լուր բերաւ թէ Աղբիւրը կուգայ: Այրին ծակէն առիւծի պէս ներս մտաւ Սերոբը. — Բարե՛ւ ձեզ, տղէք ջա՛ն, ըսաւ, եթէ յաջողութիւնով ետ դառնաք, մէկի տեղ հինգ ոչխար խորոված կը կերցնեմ ձեզի: — Եթէ փոքր վնասով դառնանք հապա՞, հարցրեց ընկերներէն մէկը. — Այն ատեն երեք օր ծովու ջուր կը խմցնեմ ձեզի»:

Այս զուրճախօսութեան միջոցին լուր հասաւ, որ գիւղը 60 զինուոր եկած են 7 թնդանօթով: Բոպէ չանցած, Սերոբ մարդ զրկեց գիւղը, որպէսզի քննէ անցած դարձածը և դառնալով քարայրի բնակիչներուն — «Տղէք, կը տեսնէ՞ք, ի՞նչ ուրախ ճամբորդութիւն է որ կ'ընէք. մինչև անգամ 7 թնդանօթ և 60 մարդ ուղարկեք են՝ ձեզ ճամբու զնելու համար»: — «Աղբիւր ջան, միթէ պզտիկ մարդի՞կ ենք մենք քու աչքին, եթէ հիւֆուսքը իմանայ մեր տեղը, հազարաւոր զօրք կ'ուղարկէ մեզ դեմաւորելու», պատասխանեց զուարթ ֆէզայիներէն մէկը:

Անոր անդուլ և անյուսահատ գործունէութիւնը արիւնոտ այլ խիզախ ու փառաւոր հետքեր ձգեց եկող սերունդին, մասնաւորապէս Տարօնի մէջ:

Սերոբ խիզախներու դպրոցի մը հիմնադիրն եղաւ և ունեցաւ իր արիասիրտ հետերդները՝ Անդրանիկներ, Արթիններ, Գէորգներ, Մակարներ, Համբարձումներ և այլն, որոնք շարունակեցին Արածանիի ափերուն վրայ իրենց վարպետին կիսատ ձգած հայրենի ազատագրութեան և ինքնապաշտպանութեան մեծ գործը, աւելի ամենի և վրիժառու թափով մը, որոնց անձնուէր կորովին և եռանդին առջև մեզի կը մնայ հրճուիլ ու շարժիլ:

Տարօնը, Մեծ վահաններու այդ աշխարհը, ուր Հայաստանի օսկեղարուն լուսաւորիչներն ու «պանծալի» թարգմանիչները հայոց աշխարհի յուսթի քունը և հին փառքը կը ննջեն, ո՞վ կրնայ ըսել, թէ իր կուրծքին տակ չի սնուցաներ շարագործ բռնաւորներու գահը դողացնող առիւծ տղամարդեր:

Նէմրուծի հսկային գերեզմանին առջև աղգային հըպարտութիւնով մը կրնանք այսօր արար աշխարհի կրկնել Շէյքսպիրի խօսքը՝ առաքինի և ազնիւ Բրուտոսի դիակին վրայ.

That was man!

Վրիժիլ. — Քանի մը ամիսներ անցած՝ հայդուկները գիւղեր մը մտան դաւաճան Աւէի տունը, ուր պատահամբ կը գտնուէր նաև իր մեղսակից եղբայրը: Մոմերը վառած սկսան հարցաքննել. Աւէն անկապ խօսքեր կը թափթփէր բերնէն. դաւաճանութեան մասնակից քանի մը հայերու անուններ տալէն ետք՝ լեզուն կապուեցաւ: Երեսուն զննողակի հարուածներ մաղմաղ ըրին անոր մարմինը, վիրաւորեցին անոր որդին և սպաննեցին մեղսակից եղբայրը: Ժողովրդի սրտին համապատասխան՝ այդ արդար և ճշմարտապէս հայրենասիրական վրէժը երկինք ու երկիր ուրախացուց:

Սերոբի գերեզմանին վրայ զոհեցին նաև Բշարի Խալիլ աղան, Սասունի կոտորածին ժամանակ առաջին դեր խա-

ղացողը, Սբաղանքի կոտորածին հերոսը և Սերոբի վրայ
յարձակող ոյժին առաջնորդը: Բոլոր Սասունը ա՛խ կը քա-
շէր անոր ձեռքէն, որուն կուրծքը Սուլթան Համիտ պատ-
ուանշաններու տակ խեղդած էր: Աշնան, երբ Մուշ եկած
էր — այս մարդը քայլ չէր փոխեր որ հայերուն դժբախ-
տութիւն մը չպատահէր — հայդուկները առիթ համարեցին
այդ գաղանին արիւնը խմել: Երեսուն հոգիէ բաղկացած
հայդուկային խումբը, Անդրանիկի — որ իրեն նշանաբան
ընտրած է չխնայել թշնամուն — Սբաղանքի գիւղապետ
Մակարի և Սեդրաքի առաջնորդութեամբ, բռնեց հրէշը,
Մառնիկ և Հաւատորիկ գիւղերուն մօտ, իր 8 ոստիկան-
ներով և երեք հայ ծառաներով, որոնք աղային իբր գրաստ
կը ծառայէին անոր գոյքերը կրելով: Խալիլ աղան ուղեց
փախչիլ, վրիժառու գնդակը հասաւ ու անոր ձին գլորեց.
աղան հետիոտն ճողպարիլ ուղեց. հայդուկները հասան ե-
տեէն. երբ բռնեցին, արդէն լեզուն կապուած էր: Գործած
բոլոր ոճիրները, գազանութիւնները, անօրէնութիւնները
անոր երեսին տալէն ետք, առին պատուանշանները, շան-
սատակ ըրին տեղնուտեղը և գլուխն ալ կտրելով՝ շարու-
նակեցին իրենց ճամբան:

ՍԵՐՈԲԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

... «Այսպէս վերջացաւ մեծ հիացում ու
մեծ սարսափ ներշնչող Սերոբ-փառան, ազա-
տութեան ծառաի, իղէպով տոգորուած, միշտ
լաւին ձգող մի բնաւորութիւն»...

Դ-ր վ. ԲԵԼՔ

Ոսկէ գագաթը բարձրիկ նէմրուծայ
վա՛ռ-վա՛ռ կը շողայ մէջ վանայ ծովուն.
Աղիղ անունդ, քաջ Սերոբ-փաշայ,
Ալմաստով փէլուն մէջ մեր սրտերուն.
Թո՛ղ արարքներուդ արժանի գովքն էլ՝
Խղճուկ գուսանիս անզարդ երգերում
Ձինջ աղբիւրի պէս գլայ, գլգլայ...

Նէմրուծայ սարը հազար ակն ունի՝
Հաղարն էլ Մըշու գաշտն ի վար կ'երթայ.
Մենակ Սերոբի Աղբիւրը սրտի
Խեղճ ժողովրդի սրտի մէջ կ'երթայ —
Ազատ օրերի, դաւար օրերի
Ծարաւ ժողովրդի սրտի մէջ կ'երթայ...

Նէմրուծայ սարը քառսուն ժէռ ունի,
Բառսունի զլխուն մարմար քարափ կայ. —
Էն քարափի վրայ արծիւն է նստեր —
Ժէռերի արքան իր գահի վրայ —
Ու կտուցի մէջ մի սիրտ է բռնեց,
Եւ զիլ կը կանչէ, չորս դին ձէն կուտայ
Սարերի արքան ամպերի վրայ...

— «Էյ, ականջ արէ՛ք, հովեր ու հաւքեր,
Կտրիճ Սերոբի սիրտն է կտցիս մէջ, —
Սիրտը, որ ձեզնէն բարձրանց կը թռնէր,
Է՛յ, ականջ արէ՛ք, սարե՛ր ու ձորե՛ր,
Սերոբ-փաշայի սիրտն է կտցիս մէջ,
Սիրտը, որ ձեզնէն մեծ էր ու խորն էր!
Սերոբ-Աղբիւրը ազատ Նէմրուծից

Աղբիւրի նման վաղեց լեռն ի վայր
 Ու հեղեղ դառաւ, ահ ու մահ սփռեց,
 Զարկեց ու ջարդեց հայու դիւշմին՝
 Քուրդին ու թուրքին հարո՛ւր ու հազա՛ւր:
 Ա՛խ, քուրդն ու թուրքը վախկոտ են, նամարդ,
 Սիրտ չունին կայնել ճակատ առ ճակատ:
 Փաշայ, փատիշահ աղուէս են, նամարդ,
 Սիրտ չունին կռուել ճակատ առ ճակատ:
 Եօթ տարի բոլոր ետեւէդ ընկան,
 Շուաքդ տեսան, եօթը ծակ մտան:
 Վերջն հազար դաւով, հազար խաղերով
 Ընկար, քաջ Սերոբ... Ու երբ դուն ընկար,
 Ես եկայ, հասայ, սիրտդ հանեցի,
 Որ գէշ դիւշմին փայ-բաժին չընի:

«Իգիթ սիրտը քաջ Սերոբի

Արևի պէս

Նէմրուծ սարում լոյս կուտայ:

Ու քարերում, սև հողերում

Թէկուզ թաղիմ՝ չի մարի,—

Սուրբ վաթանի, ազգի սիրուն

Զուր յաւիտեան չի մարի:

Կտրիճ սիրտը քաջ Սերոբի

Արևի պէս

Նէմրուծ սարում բոց կուտայ:

Սարի սառուց, ձիւներու մէջ

Թէկուզ թաղիմ՝ չի սառի,—

Ժողովրդի ազատ օրուայ,

Պատուի սիրուն՝ չի սառի,

Զուր յաւիտեան չի սառի»:

Նէմրուծայ սարը հազար ակն ունի,
 Հազարն էլ Մըշու գաշտն ի վար կ'երթայ:
 Մենակ Աղբիւրի աղբիւրը սրտի
 Խեղճ ժողովրդի սրտի մէջ կ'երթայ—
 Ազատ օրերի, դաւար օրերի
 Ծարաւ վաթանի սրտի մէջ կ'երթայ...:

ՀԱՅ—ԳՈՒՍԱՆ

<< Ազգային գրադարան

NL0389478

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԵՐԿԵՐԸ

1.— Յուշեր եւ Նօթեր Ա. Սրտառդէմէն, Պոլսէն եւ
Դամասկոսէն

2.— Նկարագրութիւնք Սրտառդէմի, Հարկալի, Դա-
մասկոսի, Եւայլն (սպառած)

3.— Նոյնը յաւելեալ եւ հոխացեալ

4.— Բրիտանա եւ Մովսէս

5.— Յիւստակներ Քաղէժի առաջնորդութենէս, Եւ-
այլն, Բ. Տպագրութիւն (սպառած)

6.— Արձագանգ Ազգ. զանազան անցուղարձերու,
Ա. Հատոր

7.— Արձագանգ, Բ. Հատոր

8.— Վանականին Տարեգիրքը

9.— Յուշք եւ պատմէնք պաշտօնատուր եւ անպաշ-
տօն վիճակաւ զանազան անձանց զրուած պաշտօ-
նագրերու եւ համակներու Ա. Հատոր

10.— Փնջիկ եւ Յիշատակ Առաջնորդութենէս